

UHERSKÉ ÚSTAVNÍ DĚJINY.

DO

»OTTOVA SLOVNÍKU NAUČNÉHO«

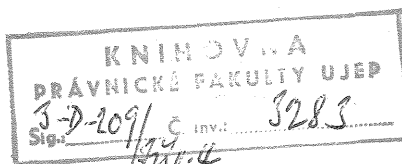
NAPSAL

PROF. DR. K. KADLEC.

V PRAZE.

NAKLADATELSTVÍ J. OTTO, SPOLEČNOST S R. O.

Všeobecný přehled. Existence zvláštního státu Uherského náleží k nejzajímavějším zjevům v dějinách Evropy. Ze všech menších národův uralско-altajských čili turanských jediní Maďaři dovedli založiti v Evropě trvalý stát, a ačkoli na rozličných polích kultury podlehlí cizím vlivům, osvědčili v oboru politiky tak podivuhodný talent, že si nejen udrželi až podnes svou státní samostatnost, nýbrž zjednávají si čím dále tím větší platnost i v poměrech zahraničních. Na rozdíl od Franků, Visigotů, Langobardův a jiných výbojných zakladatelů nových států zachovávali si až podnes svůj jazyk a rozšiřují jej mezi všemi národy uherskými, usilující z mnohonárodového U-ka učiniti jednotný, maďarský stát národní. Kdežto posud obračeli svou činnost k tomu, aby zachránili ústavnost po staletí ohrožovanou, shledávají svůj příští úkol v budování veliké a silné Maďarské říše, která by vládla nad celou jihovýchodní Evropou.

Ústavní dějiny U-ka možno rozdělit na čtyři období: 1. na dobu od založení Uherského státu až do poč. XIV. stol. (1301), do vymření národní dynastie Árpádovců, 2. na dobu od poč. XIV. stol. až do r. 1526, do bitvy u Moháče, pokud se týče do nastoupení Ferdinanda Habsburského na uherský trůn, 3. na dobu od r. 1526 do r. 1848, t. j. do zániku státu stavovského, 4. na dobu novou od r. 1848, resp. po dvou epizodách vlády absolutní a centralistické od r. 1867, kdy říše Habsburská organizována na základě dualismu.

Období první, Árpádovské, vyznačuje se převážně absolutní mocí panovnickou, jež teprve ve stol. XIII. počíná upadat ve prospěch obyvatelstva organizujícího se ve stavu. V době této spojuje se s U-kem stát Chorvatský (1102) a tvoří s ním unii personální.

Období druhé (1301—1526), jež uherští historikové nazývají obyčejně epochou králů z rozličných dynastií, jest dobou nenáhlého vývoje konstituční monarchie stavovské, v níž státní moc jest rozdělena jednak mezi panovníka, jednak mezi stavu. Kdežto však po celé XIV. stol. převaha jest na straně panovníkové, jest od r. 1490 převaha na straně stavů. V období tomto opětovně vstupuje Uherský stát v personální unii s říšími okolními, Polskou a Českou. Trvalejší jest unie českouherská. Co se týče poměru Chorvatska k Uhrům, vznikala znenáhla unie reální.

Období třetí (1526—1848) vyplněno jest neustálými ústavními zápasy mezi dynastií a

národem. Dynastie usiluje o nabytí moci absolutní a ruší opětovně ústavu, což má za následek jednak protesty, jednak i vzpoury národa. V těchto zápasech s dynastií prospívá Uhrům mimo jiné velice ta okolnost, že Uherský stát jest rozštěpen na tři části: habsburskou, tureckou a sedmihradskou, v kteréžto poslední političtí a náboženští nespokojenci docházejí stále podpory. Bývalá uherská ústavnost přestěhovala se vůbec do Sedmihradska (v. t.), konstitučního volebního knížectví. Houževnatý odpor národa i jiné Uhrům příznivé okolnosti způsobují, že jednotliví panovníci aspoň na papíře zaručují ústavu, tak že absolutismus nemá v uherských zemích právního základu, a pokud se tam provádí, stává se to jen fakticky. Skvělým způsobem obnovuje uherskou ústavu zvláště poslední Habsburkovec Karel III. (VI.), za něhož konečně i poslední zbytek U-ka vysvobozen jest z moci turecké. Avšak ani nové ústavní záruky, dané Uhrům Marií Terezií a Leopoldem II., nebyly nic platny. František I. vládl opět absolutně a centralisticky. Unie uhersko-chorvatská v této době víc a více se utužovala.

Nové ústavní období zahájeno bylo r. 1848. Stará stavovská ústava rozšířena na celý národ a místo státu stavovsko-konstitučního zaujal stát lidové ústavní s občanskou rovnoprávností. Nastala sice ještě dvakrát německá reakce centralisticko-absolutistická, zprvu Bachovská, pak Schmerlingovská, ale konečně došlo r. 1867 k vyrovnání rakousko-uherskému a k dualistické formě říše habsbursko-lotrinské. Viz čl. Rakousko, dějiny ústavní, a níže o nové uherské ústavě.

I. Období Árpádovské.

1. Založení Uherského státu. Území nynějšího U-ka zabrali Maďaři někdy kolem r. 896. Měli tehdy zajisté již dosti dobrou organizaci. Neboť jen tak mohli se při malém poměrně počtu zmocnití nového území. Podle podání obsaženého v kronikách skládalo se všech osm kmenů (7 maďarských, 1 chazarský, resp. kumánský) ze 108 rodův, tak že, čítá-li se na jeden rod 1000—2000 duší, mohlo všech Maďarův i s připojivším se osmým kmenem cizím býti na 100.000 až 200.000 duší. V prvním půlstoletí od zabrání Uher činili Maďaři jen nájezdy do sousedních zemí. Teprve po veliké porážce na Lešských polích (955) zmírnila se jejich bojovnost. Za Gejzy I. (972—997) počalo se v Uhrách ujímati již křesťanství. Gejzovi při-

pisuje se i změna ústavy. Trvalý základ ke státu Uherskému položil však teprve sv. Štěpán (997–1038). K upevnění nové víry organizoval uherskou církev a založil deset biskupství jakož i několik benediktinských klášterů. Na papeži vyžádal si král. korunu a dal se ji korunovati 15. srp. 1001 v Ostrihomě. On byl vlastně teprve zakladatelem nových právních řádů, přijatých od Němcův a Slovanův. Transylvánii spojil roku 1002 s Uhrami a svěřil ji správě král. náměstka, zv. vojvodou (*vajda*). R. 1008 vyvrátil pak panství bulh. knížete Othuma (na území pozdějšího Temešského bánství) a spojil je se svým územím. Již sv. Štěpán osvědčil se jako znamenitý státník, a to především v politice zahraniční. Obdržel od papeže nejen král. korunu, nýbrž i právo apoštolské (zřizovati a obsazovati církv. úřady), uhájil si naproti Římskoněmecké říši jak politickou, tak církevní nezávislost. Velmi moudrá byla i jeho politika vnitřní. Zavedl mimo jiné změnu poměrů hospodářských. Ještě do jeho doby vedly maďarské kmeny po dřívějším způsobu kočovný život. Sv. Štěpán usiloval však, aby se obyvatelstvo trvale usadilo a zabývalo se zemědělstvím. Nové poměry hospodářské vytvořily pak soukromé vlastnictví, čímž oslabena a konečně vůbec vyhlazena kmenová organizace. Vznik soukromého vlastnictví měl pak vliv i na osobní svobodu jednotlivců. Kdežto posud byl každý Maďar již od narození svobodný, pokládán za svobodného nyní jen ten, kdo měl svobodnou půdu.

2. Území koruny Uherské skládalo se již za Arpádovců z těchto součástí: 1. z vlastních Uher, 2. ze Sedmihradska jakožto vedlejší země Uher, 3. ze zemí sdružených (*regna sociata*), t. j. Chorvatska, Slavonska a Dalmacie, jež starší terminologie uherská uvádí jako partes adnexae (části připojené, *kapsolt, csatolt részek*), ba dokonce i jako partes subjectae, 4. ze zemí vasallských (*hűbéses tartományok*), které se nalézaly po delší nebo kratší dobu jen pod svrchovaností uherského krále.

Od vlastních Uher odtrhl Bedřich II. Bojovný v době tatarského vpádu tři komitáty: šopronský, mošonský a železnohradský. Béla IV. dobyl však znova tohoto území r. 1246. Jinak měly Uhry celkem neustále tytéž hranice jako nyní. Pouze Mezimurí nenáleželo tehdy k Uhrám, nýbrž k Slavonii, a na jihu zřízeno bylo Bélou IV. bánství Severinské.

Skutečnou vedlejší zemí bylo Sedmihradsko (*Transylvania*), jehož dobyl již Töhtöm, jeden ze sedmi maďarských vůdců, kteří se zmocnili Uher. Země tato chovala v sobě zárodky samostatného státního a právního života. Od Ondřeje I. stalo se obyčejem, že správa Transylvanie odevzdávána bývala (místo vojvodům-úředníkům) královským princům zv. dux (*herceg*). Více o Transylvánii viz ve čl. Sedmihradsko.

Zvláštní politické teritorium tvořilo království Chorvatské, pro něž teprv od

XV. stol. staly se běžnými názvy král. Chorvatské, Slavonské a Dalmatské, jako by běželo o tři rozličná království, spojená v jeden celek. Chorvatskem rozumí se tu země na jihu řeky Kupy, vlastní jádro Chorvatského státu, a to bez jižního přímohí, jež sluje Dalmácii. Název Slavonia počalo se užívat pro území mezi Drávou na jedné straně a Kupou a Sávou na straně druhé. O této Slavonii tvrdí uherští historikové, že byla součástí vlastního království Uherského a k Chorvatsku tedy že nenáležela, což vyvrací Klaić. Spor o příslušnost Slavonie vysvětluje se tím, že po celé X. a XI. stol. nemáme o ní jasnějších zpráv, dále tím, že ve XII. a XIII. stol. panovali králové uherští ve vukovarské a srémské županiji několikrát přímo, čímž byly země ty vyňaty z moci bánovy, a konečně tím, že jednotliví vojvodové chorvatští (*duces*) spravovali nejen vlastní ducatus (území chorvatsko-slavonské), nýbrž i sousední uherské župy baraňskou, šomodskou, zalskou a železnohradskou.

O panství nad Dalmacií zápasili uherští králové jednak s Benátskou republikou, jednak i s císařstvím Byzantským. V moci byz. císaře Manuila Komnena nalézala se Dalmacie v l. 1165–80, načež po jeho smrti Bélou III. znova získána a se stídatým štěstím proti Benátskám hájena. Dubrovnik ke koruně uherské nenáležel, nýbrž stál pod mocí benátskou.

Ze zemí vasallských dostala se do moci králův uher. nejprve část Bosny čili Rama. Již první král uhersko-chorv. Koloman psal se i králem Ramy. Trvale užívali králové uherští tohoto titulu od doby Bély II. Slepého. Od r. 1180 vystupuje Bosna jako zvláštní bánství pod svrchovaností uherskou. Od Bosny odděleno bylo ve druhé pol. století XIII. jako zvláštní bánství území zvané Usora (maď. *Ozora*) s oblastí Soli (*Sale, Só*). Na východ odtud, v severozápad. nynějšího Srbska, prostíralo se jiné bánství uherské, Mačva (*Machov*), založené v pol. století XIII. Bélou IV.

Srbsko (*Rascia, Servia*) uznalo na krátko vrchní moc uherskou již r. 1151 za Gejzy II. Titulu krále srbského užívali však panovníci uherští teprv od r. 1202, kdy král Emerich vtrhl do Srbska a posadil na trůn Vlkana Nemanjiće, který za to uznal vrchní moc krále uherského. Ještě téhož roku přestala však uherská moc v Srbsku.

Emerich dobyl také části Bulharska a psal se proto i králem bulharským, a rovněž tak jiní panovníci uherští počínajíc Štěpánem V.

Záhy dostala se pod svrchovanost uherskou Halíč. Ponejprv nabyli ji na čas Béla III., pak Ondřej II. r. 1214. Ačkoli syn jeho Koloman, korunovaný s papežským svolením za krále Halíče a Vladiměřska, brzo musil z Halíče uprchnouti, mají králové uherští od té doby ve svém titulu i Halíč (*rex Galicie et Lodomeriae*).

Od Bély IV. panovníci uherští titulují se i králi Kumanie (Valašska). Podle Perwolfa

titul král kumanský — podobně jako král bulharský — pochází jen z několika vpádův uherských králů (okolo polovice XIII. stol.) do sousedního území.

Státy vasallské nalézaly se jen ve volném poměru k U-ku. Namnoze běželo tu více jen o nároky theoretické než o skutečnou moc nad oněmi zeměmi.

3. Obyvatelstvo. Velmi pestré bylo v říši Uherské obyvatelstvo co do národnosti (*Hungaria polyglotta*). Hlavním národem, který dal říši jméno, byli Maďaři (jejich vlastní název), zvaní od cizinců Uhry. Usadili se vesměs jen v rovinách, hlavně v Alföldu a Zádunaji. Nejblíže Maďarům stáli Sékelové (v. t.), usazení ve vých. Sedmihradsku, jejichž původ podnes není dobře znám. — Po mnohých komitátech Uher, ve Slavonii a Transylvánii rozptýleně sídlili příbuzní Maďarům Pečeněhové (*Bisseni, Besenyók*), kteří však brzo zanikli v okolním obyvatelstvu maďarském. Zdá se, že v zemích uherských usazovali se uprchlíci pečeněžští, kteří byli poraženi v bojích s Kumány, osadivšími dřívější území Pečeněhů (v nynějším král. Rumunském), a zvláště v bojích s Byzantinci. Nepřijavše křesťanství, po dlouhou dobu sluli v uherských zemích pohany. Většinou žili na královské půdě. Nesprávně jest mínění Virozilovo, že lid usazený v Mošonsku podél hranic dolnorakouských a zvaný od Němců *Bossen-Croaten* a z toho pak *Wasser-Croaten* pochází od Pečeněhů splynulých za Gejzy II. s chorv. kolonisty. Jsou to potomci bosenských Chorvatů, kteří po r. 1529 opustili před Turky svoje sídla mezi Unou a Vrbasem a vystěhovali se do Mošonska, kdež nazváni *Bosner-Croaten*. — Více než o přistěhovalcích pečeněžských víme o Kumánech (*Kunok*), kteří se stěhovali do Uher v několika silných proudech, následkem čehož nabyli privilegovaného postavení, jež si udrželi po dlouhou dobu. Ještě dnes rozeznávají se v pojmenování tří skupiny Kumánů. Jedni se nazývají *Palócok* (Polovci) — usazení jsou v několika stolicích severně a severovýchodně od Budapešti —; území druhých nazv. Kumány prostírá se mezi Dunajem a Tisou: Malá Kumanie, a v Zátisi (mezi Tisou a Kőröšem): Velká Kumanie; území třetích, Jazygů (*Jászok*), t. zv. Jazygie leží rovněž mezi Dunajem a Tisou (sever. od horní Malé Kumanie). Název Jazygové povstal omylem z maď. *Jászok* (lukostřelci, čemuž odpovídají jiné lat. názvy: *Philistaei, Pharetrarii* a *Balistarii*). Byli lukostřelci pro král. vojsko vybíráni hlavně z Kumánů. Tři různé názvy Kumánů svědčí o tom, že běží o rozličné proudy kumanských přistěhovalců. »Polovci« přistěhovali se do Uher asi dříve než »Kumáni«. Podle Hunfalvyho mohlo se to státi v l. 1104–41. V té době stěhovali se asi Polovci do Uher z Ruska, a to nepozorovaně v malých proudech, čímž se vysvětluje, že nenabyli zvláštních výsad. Nehledíme-li ke zprávě anonymního notáře krále Bély, že »Kumáni« pomáhali Maďarům již při dobý-

vání Uher (8. kmen kumanský), Maďaři seznámili se s »Kumány« po prvé r. 1086, když je král Salomon povolal na pomoc v boji svém s králem Ladislavem. Kumáni byli však zahánáni, a opětně poraženi r. 1089. Zajatci jejich pokřtěni a usazení po obou březích dolní Zagavy v nynější Jazygii. Několik tisíc kumanských rodin přistěhovalo se do Uher r. 1122. Sídla vykazána jim v t. zv. horní Malé Kumánii. Největší proud Kumánů přiválil se však do Uher teprve za Bély IV. krátce před vpádem Tatarů. 40.000 Kumánů pod knížetem Kötönyem (Kuthenem) usazeno r. 1239 v t. zv. dolní Malé Kumánii a v Zátisi mezi Kőröšem a Márošem a v krajině Temešsko-márošské. V kumanském obyvatelstvu chtěl Béla IV. najíti oporu proti zesilujícím velmožům. Tímto mocenským zájmem dynastie vysvětluje se veliké nadřozování Kumánům, nepokojným sousedům, kteří dlouho nevzdali se kočovného života a zle v zemi řádili. Po tatarském nájezdě Kumáni obdrželi ještě novou půdu. Křesťanství přijímali jen pomalu a teprve za Ludvíka I. (1342 až 1382) byli úplně obráceni na víru. Privilegiem kumanským z r. 1279 povolena jim byla obsáhlá samospráva. Ve vývoji maďarského národa mají Kumáni veliký význam. Byliť oním prudkým živlem, který po několika století udržoval stále etnickou individualitu maďarskou, dodávaje Maďarům opětovně novou a novou krev a nedopouštěje nejen, aby se při svém malém počtu s ostatními uherskými národnostmi assimilovali, nýbrž ani aby pozbyli svého ohnivějšího temperamentu, čemuž možno snad přičítati výbojnou politiku panujícího národa uherského. — K ne-maďarským národům koruny sv. Štěpána, kteří počtem svým velmi vynikají, náležejí především Rumuni čili Valaši (*Bláci, maď. Oldhok*), usazení nejen v Sedmihradsku, nýbrž i ve značné části Zátisi. Výsadní postavení jako jiné národnosti se nedomohli snad proto, že byli rozptýleni po horách jako pastýři a měnili často svá sídla v kátních (pastýřských osadách) pod vedením představeného zv. knezem. Časem stali se z rumunských knežů šlechtici, kteří však splnili s Maďary. Podle jednohlasného mínění badatelů maďarských Rumuni přistěhovali se do Sedmihradska (odkud se rozšířili do Uher) už po upevnění státu Uherského. — Staršími obyvateli Uher než Maďaři byli někteří Slované uherští. Dnes zbyli z nich jen Slováci a zcela nepatrná část Slovinců při hranicích štyrských. Při příchodu Maďarů usazení byli v Uhrách a Transylvánii ještě Slované bulharští, kteří však dílem pomadaření, dílem splnili s jinými národnostmi, zejména Rumuny. Slované stáli tehdy kulturně dosti vysoko; aspoň nad Maďary velmi vynikali. Dodávali se dokonce jistých státních útvarů (říše Velkomoravská, knížetství Pribinovo a Kocelovo), jež příchodem Maďarů zničeny. Od Slovanů přijali Maďaři velmi mnoho nejen v jazyce, nýbrž i v práve a kultuře vůbec. — Rusíni (*Rutheni, Oroszok*)

nejdou tak jako Slovinci původním obyvatelstvem Uher, nýbrž přistěhovali se tam teprve později. Osady ruské byly někdy i v Transylvánii, jak ukazují místní jména s přídavkem »Orosz«. — Osady srbské a bulharské (nové) pocházejí teprve z doby pozdější. — Mezi přistěhovalci záhy se objevují Němci (*Teutones, Saxones, Nemetek*). Pojmenování *Teutones* rozuměli se Bavoři a Alemáni (Svábové), z nichž část byla usazena (v Zádunaji) ještě před příchodem Maďarů. *Saxones* jsou Němci ostatní, hlavně spíšíti a sedmíhradští. («Sváby» slují němečtí osadníci, kteří se přistěhovali do Uher teprve po zahnání Turků.) První veliké proudy Němců («Sasi») obrátili se do Uher za Gejzy II. (1141—61), a to jednak do Spišska, jednak do Sedmíhradska. Nově počali Němci stěhovat se do Uher, zejména na Slovensko, po pohromě tatarské. Kolonizaci německé děkují za svůj původ nejen mnohé vsi (na Slovensku na př. rozličné Lehoty, Poruby a Häue), nýbrž i menovitě města. Zvláštní správní obvod tvořili Němci spíšíti a transylvanští. Význam Němců pro vývoj práva v Uhrách byl veliký. Nejen městské zřízení uherské bylo jejich plodem, nýbrž i do práva zemského dostaly se mnohé právní instituty německé. — Pestré složení uherského obyvatelstva nedovolovalo, aby právní zřízení uherské budované bylo na základě národnostním, tak že by snad jeden národ byl panujícím a plnoprávným, a ostatní národové že by byli požívali menších práv. Naopak počínajíc již sv. Štěpánem provozuje se politika, podle níž příslušníci všech domácích národů pokládají se za Uhry (*Hungari*), t. j. státní občany uherské. Rozumí se tím podle tehdejších právních názorův ovšem jen šlechtu (*populus*). Společným úředním a dorozumivacím jazykem stala se latina a podržela svůj neutralisující význam až hluboko do XIX. stol.

4. Moc panovníkova. Králi náležela nejv. moc vojenská, soudní, správní a zákonodárná. Moc tato byla dlouho neobmezená. Král svolával sice v mimořádných případech královskou radu (*senatus regalis, concilium regale, conventus primatum*), jež se skládala z duchovních i světských velmožův, avšak sbor tento neměl ani určité organizace ani kompetence, a panovník jeho míněním vázán nebyl. Ve skutečnosti používali však králové často rady círk. i světských pánů, zvláště sv. Štěpán, který s nimi vydával zákony uvádějící do Uher ustanovení francouzských kapitulací a německých círk. synod.

Majetek panovníkův byl ohromný. Vedle rozsáhlých okupačních latifundí (*terra descensualis, szdlásbirtok*) Árpádovské rodiny nabytí král značného území v krajích kolonizací nedotčených, jež držel jako držitel veřejné moci, panovník. Půdy této používali panovníci uherští k obdarování za služby jim prokazované (*donationes*), čímž si zavazovali osoby takto obdařené. Donační právo uvádělo pak svobodné lidi víc a více v závislost na králi. Lidé ti nazývají se král. sluhý (*servientes regis*).

Hrady vystavěné na král. půdě a obsazené vojenskými posádkami (*jobbagny*) činily dále vladaře pánem takové vojenské moci, že mohl nad ní disponovati i mimo hranice říše a v zemi že mohl panovati neobmezeně.

Znenáhla počala však moc královská klesati, a to vlivem mocné aristokracie, bývalých »král. sluhů«, kteří byli obdařeni četnými výsadami povahy veřejnoprávní. Podle tehdejšího nazírání na moc královskou jako moc soukromoprávní král převáděl jednotlivá oprávnění povahy veřejnoprávní, zejména vojenskou a soudní výsost a četná práva regální na duchovní i světské velmože. Pozemková aristokracie zbohatlá král. donacemi chtěla se s králem dělit i o vládní práva, a králi nezbývalo, než jednotlivá práva velmožům skutečně postoupiti. Moc královská není následkem toho ve XII. a zejména ve XIII. stol. již jedinou mocí ve státě.

Ve XIII. stol. moc královská přivedena byla k úplnému pádu hlavně špatnými vládami dvou králů, Ondřeje II. a Ladislava Kumance. Na Ondřeji II. vynucena byla zlatá bulla z r. 1222, uherská magna charta libertatum, jež upevniti měla ústavu proti zvlášť králové a stala se základem uherských ústavních svobod. Král nesměl beze svolení král. rady, resp. sněmu dosazovati do úřadů cizince (čl. 11.), a nesměl zejména komorní úřady zadávati Ismaelitům (muhammedánům) a židům (čl. 24.), nesměl udělovati úřady dědičné na způsob donačních statků (čl. 16.), nesměl jedné osobě udělit úřady dva, z kteréhož zákazu vyňat pouze palatin, bán a dvorští sudí krále a králové (čl. 30.), ač později (1298: 36) ani palatinovi nedovoleno zastávati dva úřady; král obmezoval i tím, že nesměl udělit donační statky cizincům (čl. 26.), a zvláště tím, že nesměl nutiti šlechtu, aby na svůj náklad účastnila se války za hranicemi země (čl. 7.). Zlatá bulla zná již také zásadu úřednické zodpovědnosti (čl. 14.), jež stanovena i ve čl. 14. a 25. dekretu z r. 1290. Nejdůležitější novotou bylo však právo branného odporu (*jus resistendi*), jež bylo národu garantováno čl. 31. zlaté bully pro případ, že by král rušil politickou svobodu, práva a privileje šlechticův a vůbec svobodných členů národa. Či práva byla takto zkracována, mohl proti králi branně povstati a nedopouštěl se tím zrady (nevěry, *nota infidelitatis*). Jinou garancí ústavy měl býti t. zv. radní zákon Ondřeje III. (čl. 23. dekr. z r. 1298), podle něhož král neměl si svobodně voliti své rady, nýbrž část král. rady (4 členové) měla býti určena ústavním způsobem (sněmem), a král při všech důležitějších věcech měl býti vázán na spolupůsobení své rady. Nehledíc k tomu, že radní zákon pochází teprve z posledních let doby Árpádovské, nebyl proveden.

Obyvatelstvo, jež v období tomto počalo se organisovati ve stavy, dostalo do svých rukou některá práva výsostná. Tak jednotliví velmoži (hlavně od doby Bély IV.) nabyli práva stavěti hrady a vydržovati si své sou-

kromé vojsko. Ačkoli právo vésti válku a ujednávatí mír náleželo výhradně králi a osoby soukromé měly vojska svého užívati jen se svolením královým, nedálo se tak vždy, a mocné panstvo vedlo i na svůj vrub menší války. Soudní moci nabyli nejen svěští, nýbrž i duchovní páni (jurisdikce nad poddanými) a vedle toho i města (nad svými příslušníky). Rostoucí samospráva komitátní (šlechtická) i městská obmezovala rovněž působnost orgánů zřizovaných králem.

Území státní pokládáno bylo dlouho za soukromé vlastnictví, *patrimonium*, dynastie. Výsledkem tohoto nazírání byla soustava údelů, kterou právo uherské zná zrovna tak jako práva národů slovanských. Část území, nad níž vládl některý člen dynastie (syn nebo bratr panovníkův), nazývána v pramelech často *tertia pars regni*, a podle hodnoty vojvodů (*dux*), který spravoval takový údel, slula i vojvodstvím (*ducatu*). Po spojení Chorvatska s Uhrami bývali královští princové jako *duces* posíláni zvláště do Chorvatsko-Slavonska, někteří do Transylvanie. Z instituce »vojvodství« vyvinula se ve století XIII. instituce »mladšího krále« (*rex junior*). Ondřej II. dal ještě za svého života korunovati syna svého Bély IV., a Běla syna svého Štěpána V. Mladšímu králi náležela na vykázaném území všechna práva královská. Instituce mladšího krále zeslabovala říši, jež byla rozdělena vlastně na dvě království (srv. čl. 18. zlat. bully).

5. Nástupnictví na trůn. Trůn byl dědičný v rodě Árpádovském. Poněvadž však nebylo určitého řádu nástupnického, rozhodovaly o tom, kdo z několika oprávněných bude králem, rozličné okolnosti. (Maďarští historikové tvrdí sice, že již za Árpádovců národ — aneb aspoň část jeho, velmoži — volil mezi několika konkurujícími praetendenty, avšak starší dějiny celkem pravidla takového neznají.) Několikrát nastupovala bratr po bratru, synovec po strýci, bratranec po bratranci. Principu primogenitury tedy starší právo uherské neznalo, avšak časem vyvinul se fakticky (bez zákona). Za nezbytnou podmínku nabytí moci královské pokládalo se již ve XII. stol. korunování, a to korunou sv. Štěpána. Znenáhla požadováno též na králi, aby přísahal, že bude zachovávat práva a svobody národa, a aby obsah této přísahy stvrdil ještě zvláštní listinou, inauguračním diplomem. První uherský král Štěpán korunován byl v Ostrihomě, později dalo se korunování ve Stol. Bělehradě. Tam byly chovány i korunovací klenoty. Obřad korunovací prováděl ostrihomský arcibiskup. Královnu korunoval biskup vesprimský.

6. Úřady. Dvůr královský upraven byl po vzoru západním. Král měl tytéž úředníky jako panovníci západoevropští. Původně byli to vesměs soukromí úředníci krále, a teprve postupným vývojem stali se někteří z nich úředníky zemskými (pro správu veřejnou). Úkolem dvorského úřednictva bylo hlavně spravovati nemovitý majetek králův a oby-

vatelstvo na něm usedlé a opatřovati potřebu dvora. Náležela mu i soudní pravomoc nad lidem nalézajícím se pod soukromou mocí královou, nikoli však nad lidem svobodným, a zvláště nad šlechtici.

K prvním dvorským úředníkům náležel comes palatii, comes palatinus (*nádorispán*), dvorský župan. Mezi jiným soudil královo služebnictvo a byl i jeho správcem. Brzo stal se nejdůležitějším členem král. dvora. Jsa důvěrníkem královým, rozhodoval i záležitostech šlechticů, jež mu králem byly přikazovány. V době sv. Ladislava byl už nejen dvorským, nýbrž i veřejným úředníkem a zastupoval krále jako soudce. Prvé místo po něm zaujímal *judex curiae regiae*, *curialis comes regis* (*országbíró*), dvorský sudí. Byl původně dočasným zástupcem palatinovým v takových případech, kde palatin meškal mimo král. kurii (král. dvůr), pročez se původně zval comes palatinus minor. Když však od král. kurie oddělila se při rostoucí agendě zvláštní kurie (soudní stolice) palatinova, stal se »menší dvorský župan« stálým úředníkem, jež podle soudcovské hodnosti počali nazývati *judex curiae regiae*. Uprostřed XII. stol. král má již dva dvorské sudí; jeden z nich sluje *curialis comes major*, druhý minor čili vice-judex. Nejvyšším finančním úředníkem byl magister *tavernicorum* (*tárnokmester*), nejv. *tavernik*, podobný českému podkomolímu. Spravoval král. pokladnu a důchody do ní plynoucí a měl pod sebou úředníky zvané *tavernici* (*tárnokok*). Nad lidmi sobě podřízenými měl i moc soudní. Později byl i nejv. soudcem král. měst. Písemností král. dvora obstarával obyčejně některý vyšší duchovní jako *notarius*, comes nebo magister *capellae*, později *cancellarius*. Teprve za Bély III. zřízena zvláštní král. kancelář a v čelo postaven *Hungariae cancellarius*, s počátku probošt sídelního chrámu ve Stol. Bělehradě. Když agenda kancelářova vzrostla, měl zástupce zv. *vicecancellarius*, který již za Bély IV. stal se náčelníkem král. kanceláře, a kancelář zůstal jen čestným hodnostářem. Hodnost kancelářská udílěna pak jen arcibiskupům nebo biskupům. Pouhými dvorskými úředníky byli: nejv. stolník, nejv. číšník, nejv. komorník, nejv. podkoní a j.

Již ve XII. stol. palatínův a dvorský sudství proměňují se v úřady ryze zemské. Ze dvou článků (8 a 9.) zlaté bully vidíme, že král. dvorský soud (kurie) se rozštěpil ve dva soudy: v soud palatinův, který měl nyní svou zvláštní kompetenci, a ve vlastní soud dvorský, na němž krále zastupoval pravidelný jeho zástupce, dv. sudí. Dokud byl král. zástupcem na soude pouze palatin, soud konaný králem osobně slul *audientia* neb *auditorium regis*, též *consistorium regis*, poněvadž přísedícími soudu tohoto byli členové král. rady. Vedle tohoto dvorského soudu v pravém smysle konával král soudy na svých cestách po zemi, avšak tak jako na svém dvoře dával se později zastupovati dvorským sudím, vy-

silal i na venkov zvláštní soudce (*judices missi, delegati*), obvykle palatina nebo vicekancléř. Pravidelným zástupcem jeho na venkově byl takto palatin a na dvoře dvorský soud. Některé věci rozhodoval však král osobně. Byly to zejména spory osob, jež nadány výsadou, že musí státi k soudu jen před osobou královou. Tento osobní soud králův zván soudem specialis praesentiae regiae. Rozsudky jeho sestavoval kancléř, resp. později vicekancléř. Palatinské soudy na venkově byly stálou institucí již ve 2. pol. XIII. stol. Palatin svolával shromáždění obyvatelů (šlechty) jednoho nebo dvou komitátů (*proclamatee congregationes, conventus*) a soudil s přísedícími volenými od sezevaného shromáždění, a to původně pod širým nebem (1298: 35). Ve své vlastní kurii palatin mohl si zříditi zástupce (*vicepalatinus*), nikoli však pro soud na venkově. Palatin byl též soudcem Kumánů. Podle privilegia z r. 1279 soudil spory mezi Kumány a Někumány. V kurii své měl úředníky zv. notáři a protonotáře. Vedle funkcí soudních náležely palatinovi funkce správní a vojenské. Velel palatin šlechtickému vojsku místo krále a zastupoval krále i jinak (na sněmích, při přijímání cizích vyslanců atd.). Naproti tomu těžisko činnosti dvorského soudi spočívalo v soudnictví, vedle čehož dvorský soudi býval předním členem král. rady. Nejv. taverník stal se zemským úředníkem, když založena byla král. svob. města a on byl ustanoven za jich nejv. soudce, a to pokud běželo o města uherská, sedmihradská i chorvatská (1290: 9).

Co se týče správy provinční, počátky její organizace sahají již do doby sv. Štěpána. Vznik král. moci vedl k župnímu čili komitátnímu zřízení. Zakládaje novou tuto instituci, sv. Štěpán hleděl ke vzorům v Německu i v sousedních státech slovanských. Ukazují na to již názvy pojmů komitátního zřízení: *comitatus, parochia, provincia, civitas, mega, vármegye, megye* (ze slov. mez, území, země) = župa, stolice, komitát; *comes a ispán* = župan. V maď. literatuře vede se spor o to, zavedl-li sv. Štěpán jednotnou či dvoji provinční organizaci, t. j. zavedl-li rozdělení země na obvody, jež měly za účel správu veškeru: vojenskou, soudní, policejní a hospodářskou, či zavedl-li obvody dvojího druhu: zvláštní obvody vojenské (a zároveň hospodářské) s povahou soukromoprávní a zvláštní obvody pro správu veřejnou. Zastanci mínění o dvoji organizaci pokládají hradské zřízení za instituci hlavně vojenskou, zřízení župní pak za instituci hlavně soudní. Přesvědčivější jest theorie o dvoji provinční organizaci. Zřízení hradské jest starší než z doby sv. Štěpána. Již před příchodem Maďarů měli uherští Slované jistý počet hradů, jako na př. Nitru, Hlohovec, Beckov, Trenčín, Novohrad (*Nógrád*), Ostřihom, Vyšehrad, Bělehrad, Černý hrad (z toho později *Csongrád*), Krakov (*Karako*), Bránu (*Baranyavár*) a j. Tato slovanská hradská organizace arci po příchodu Maďarů se rozpadla a teprve za sv. Štěpána byla ob-

novena. K úplnému rozvoji dospělo hradské zřízení v pol. XII. stol. Většina hradů ležela směrem k pomezí za účelem obrany proti nepřátelům, v krajích, jež nebyly obyvatelem okkupovány a staly se tak královským majetkem. Nejméně hradů bylo tam, kde se usadily někdy maďarské kmeny. Hradská organizace měla pro krále význam zvláště proto, že vznikla bez vynaložení všelikého kapitálu, pouze z vlastních sil hradského okolí. Pozemky nikým nezabrané dány byly k užívání okolnímu obyvatelstvu, jež bylo za to zavázáno konati ve prospěch hradu rozličné služby a odváděti dávky, čímž vydržována byla jednak hradská vojenská posádka, jednak otvíraly se králi bohaté zdroje příjmů. Naproti hradům jakožto soukromému majetku panovníkovu byly hrady župní střediskem veřejné správy. Celá země rozdělena byla na komitáty čili župy, stolice, v jejichž čele stáli úředníci dosazovaní a sesazovaní králem, župané (*comites*). Náměstkem županovým byl županův soudi (*comes curialis*) zvaný později podžupanem (*vicecomes*). Comes předsedal na župním soudě, stíhal zločince, vykonával král. nařízení, sbíral a vymáhal důchody pro král. komoru a vedl do války župní hoto-vost. Cas od času župan býval kontrolován král. kommissářem, za něhož vyslán býval po zemi zvláště palatin. Župa byla takto původně královským (zeměpanským) správním okrskem, který byl podroben moci ústřední. Teprve v dalším vývoji setkáváme se s komitátní samosprávou, o níž starší doba nic neví. Zárodek komitátní autonomie sluší hledati asi v soudních shromážděních komitátů, *congregationes generales*. Poněvadž královští delegovaní soudci přicházeli do komitátů zřídka, komitáty vymáhaly si s počátku asi svolení, aby na svých kongregacích i bez přítomnosti král. soudce mohly spory vyřizovati, a pak se z toho vyvinul stálý usus. Již na kongregacích svolávaných palatinem zasedali v soudě přísedící volení komitátním shromážděním (později, když vznikly samostatné komitátní soudy, sluli *judices nobilium*, slúžni, *szolgabírók*), a ovšem i vrchní župan, nazvaný takto (místo »župan«), když soudi jeho (*comes curialis*) stal se jeho zástupcem a slul *vicecomes* (*viceispán, alispán*), podžupan. *Judices nobilium* byli obvykle v každém komitátě čtyři. Kdežto comes byl úředníkem královým a *vicecomes* úředníkem županovým, slúžni byli autonomními orgány župy. V nové komitátní správě měl tedy převahu živel autonomní nad zeměpanským. Vedle soudnictví zabývala se komitátní shromáždění též některými jinými záležitostmi, správními a hospodářskými. Komitáty rozděleny byly na 4 okresy (*processus, járás*).

S rozkladem župního zřízení povstala vedle komitátní autonomie ještě autonomie městská a patrimoniální soudnictví pozemkových vrchností nad poddanými.

7. Sněmy. Sněmů jakožto zákonodárných sborů Arpádovská doba skoro ani nezná. Te-

prve na sklonku této doby, ve 2. pol. století XIII., možno mluviti o počátcích sněmovního zákonodárství. Dotud králové uherští vydávali zákonné předpisy sami. Naproti tomu vyvinula se v Uhrách zemská shromáždění soudní, jakési sněmovní soudy, na nichž zároveň se vyřizovaly rozličné otázky státní správy. O takových sněmovních soudech máme svědectví již ze 2. pol. XII. stol. Ve stol. XIII. staly se pravidelnou institucí (čl. 1. zl. bully, solennisationes). Konaly se každý rok ve Stol. Bělehradě v den sv. Štěpána za předsednictví krále nebo palatinova. Vyvíjelo se tudíž v Uhrách král. soudnictví podobně jako v Čechách a v Polsku. Vedle jiných svých soudů, zejména dvorských, král konal soudy sněmovní. Sněmů soudních bylo v Uhrách ve 2. pol. XIII. stol. více potřebi než zákonodárných. Úpadek veřejné moci vysvětluje, proč obyvatelstvo volá více po plnění zákonův a konání soudů než po zákonech nových.

Ze stol. XIII. známe tyto zákonodárné sněmy: z r. 1231 (Ondřej II. s malými změnami vydal tu znova zl. bullu), z r. 1267 (v Ostřihomě), z r. 1279 v Tétény (upraveno tu právní postavení Kumánů), z r. 1286 (na poli Rákošském), z r. 1287 (v Budíně), z r. 1289 (ve Fövényi), z r. 1290 (v Budíně), z r. 1298 (v Pešti) a z r. 1299 (na Rákoši). Sněmův účastnili se praeláti, magnáti i prostí šlechtici. Na sněmě z r. 1298 byli přítomni i zástupci Kumánů a saští šlechtici, na sněmě z r. 1299 též členové duchovních řádů. Ná-zvy, jimiž v Uhrách byly označovány sněmy, jsou: *parlamentum publicum* neb *generale, congregatio generalis, congr. totius regni*.

8. Stavové. Již před zabráním Uher Maďari znali společenskou nerovnost. Vedle osobně svobodných byli u nich i otroci. Jakousi šlechtu (*nemesek*, t. j. urození) tvořili náčelníci kmenův a jiné osoby vznešenější. Změny ve společenské organizaci byly způsobeny reformami sv. Štěpána: zavedením moci královské, křesťanstvím, trvalým usazením obyvatelstva a vznikem soukromého vlastnictví. Starší aristokracie rodová pozbyla svého výhradně vyvýšeného postavení, když počala vznikat šlechta služební. Křesťanství zavádělo mimo to novou aristokracii duchovní. Největší vliv na změnu společenské organizace měl přechod k zemědělství. Komu náležela část půdy okupační (půdy zabrané Maďary, když zmocnili se Uher), ten byl plně, t. j. soukromoprávně i veřejnoprávně svobodný a nebyl povinen k nijakým službám a dávkám ze svých pozemků. Kdo však držel půdu cizí, musil za její užívání konati rozličné služby a počítal se k polosvobodným, t. j. soukromoprávně požíval svobody, avšak z práv politických byl vyloučen. Společnost rozpadla se tedy na tři třídy: na plně svobodné, polosvobodné a otroky.

Plně svobodní, t. j. šlechta, nazývají se v pramenech *principes, barones* (pův. jen dvorští úředníci), *comites, seniores, nobiles* i j., později i *servientes* (*regales*). Dosti brzo ob-

jevuje se též výraz *jobagiones regni* (na rozdíl od *jobagionů* hradských, zv. též *nobiles castrenses*). Náležeji sam vedle královského úřednictva a vyššího duchovenstva držitelé velkého pozemkového majetku. K obyvatelstvu polosvobodnému náleželi ti, kdož konali hradskou vojenskou službu (*milites castris, bellatores, jobagiones castris, nobiles castrenses*), i někteří jiní, kteří souviseli s hradskou organizací tím, že na hradsčím území se usazovali a užívali půdy za rozličné dávky a služby. Z hradsčích *jobagionů* voleni byli i hradští úředníci. Oni užívali také největší části hradské půdy, kterou nevzdělávali sami, nýbrž měli na ní usazené sedláky a nevolníky. Hradská půda náležela jim jen jako beneficium, dokud konali vojenskou službu, a přecházela i na potomstvo pod podmínkou konání této služby (*servitium*). Na půdě hradské osazeni byli dále *hospites*, svobodní přistěhovalci, kteří za užívání půdy platili hradskému županu jisté dávky. Za podržení své svobody platili t. zv. svobodnické denáry (*liberi denarii*). K hradům náleželi dále t. zv. *castrenses, castellani, cives, civiles* (hradčané; *civitas* = castrum), *villani, rustici*. Bylo to obvykle obyvatelstvo nesvobodné, ač se uvádějí i populi *castrenses exercitiales*, t. j. svobodní sedláci zavázaní k vojenské službě. Hradčané konali pro hrad všelikou potřebnou práci: vozili do hradu dříví, kopali příkopy, stavěli mosty, opatrovali hradské sklepy a komory vínem, masem, moukou a j., a jiní zase vzdělávali hradské pozemky, pásli dobytek atd., a jimi konečně odváděli do hradu jistý poplatek (*census*). — Velmi četnou třídou obyvatelstva byli původně otroci, k nimž se počítali udvorníci (konající osobní služby pro pány) a *ministeriales* (lid konající polní a jiné hospodářské i některé řemeslnické práce). V této druhé třídě zaujímali nižší místo pastýři dobytka (*lixae*).

Ve XIII. stol. nastávají změny v dosavadním rozdělení obyvatelstva na třídy. Jest to především následkem nových poměrů co do majetku pozemkového. Dříve veškerá půda skládala se z prostor okkupovaných dílem obyvatelstvem, dílem dynastií, a dále z půdy nikým nezabrané, jež připadala panovníkovi. Část této půdy určena byla pro panovníka, pro církevní beneficia a úřady, část pak pro rozdělování obyvatelstvu (půda dočasná). Na konci XIII. stol. pocházela již daleká většina půdy z donací (rodová půda spadala na krále jako z donací). Rodová půda spadala na krále odúmrtí a pronevěrou, úřední beneficia dostala se pak do rukou úřednictva. Původní sociální a hospodářská rovnost šlechticů přestala a šlechta rozpadla se na dva stavy, šlechtu vyšší čili panstvo, magnáty, barony, a šlechtu nižší. Donacemi vyvinula se třída pozemkových velmožů, magnátů. Brzo velmoži nabyli i práv vojenských (stavět hrady a mít v nich své posádky, ovšem jen s povolením král., srv. čl. 10. dekrety z r. 1298), práv soudních (immunitami, patrimoniální jurisdikce) a finančních (regály).

Moc jejich vzrůstala i dědičným udílením úřadů, jež zlatou bullou sice zapovídáno, ale přes to se dalo. Tak velmoži nabyli práv větších než ostatní šlechta, ale neměli naproti tomu větších povinností. Když moci své přílišně zneužívali, král a ostatní šlechta hájili proti nim svých práv. Stalo se to částečně již ve zlaté bulle, dále v dekretech z r. 1267, 1290 a 1298. V období tomto šlechta odděluje se úplně od ostatního svobodného obyvatelstva a nabývá těchto základních práv: 1. osobní nedotknutelnosti (nikdo bez soudního řízení nemohl býti zbaven svobody, čl. 2. zl. bully), 2. šlechta byla poddána jen králi (jen král, palatin a judex curiae regiae mohl šlechtice souditi, běželo-li však o ztrátu hlavy nebo majetku, musil rozsudek potvrzen býti králem, čl. 8. zl. bully), 3. jen šlechta mohla nabývat šlechtických nemovitostí (čl. 26. zl. bully), 4. šlechtici osvobozeni byli od daní (čl. 3. zl. bully), poněvadž konali vojenskou službu, 5. král, úřady, zejména finanční, mohly býti zastávány jen šlechtou (čl. 24. zl. bully), 6. šlechtě náleželo právo branného odporu (čl. 31. zl. bully).

Súpadkem hradske soustavy souvisí i změny v třídě svobodného (nešlecht.) obyvatelstva. Jobagionové hradiště postupují mezi šlechtu a půda hradska stává se půdou šlechtickou. Menší část jobagionů zaniká v nově se tvořícím stavě městském a mezi obyvatelstvem poddaným tím, že dřívější hrad se povyšuje král. výsadou za město, nebo že jobagionové bydlící na darované hradske půdě dostávají se pod moc pozemkového pána. Poslední zbytky jobagionů zanikají na poč. XIV. stol.

Z hradiště postupuje jen malá část mezi šlechtu. Znamenitější jich počet rozplynul se v městském živle, část pak upadla do vrchnostenského poddanství.

Král. udvorníci a svobodní sedláci dostali se darováním král. půdy do moci soukr. vrchnosti. Hosté utvořili jádro městského obyvatelstva.

Selský lid usazený na vrchnostenské půdě splývá s otroky, kteří na konci XIII. stol. zanikají. Povstává jednotné poddané selské obyvatelstvo, jemuž čl. 70. z r. 1298 zaručuje se stěhovací svoboda. Zcela nepatrný zlomek selského lidu zůstal svobodným. Byli to t. zv. praedialisté (podobní českým nápravníkům), kteří konali pro praeláty (opaty, probosťy, biskupy a zvláště ostřihomského arcibiskupa) i světské pány vojenské služby, začez byli od nich obdání pozemky. Ve starší době slují *jobagiones exercitantes* neb *exercitiales*, též *nobiles jobagiones*; později zvou se i *nobiles ecclesiae*, poněvadž mají postavení podobné šlechtě.

Ve XIII. stol. povstává nový stav městský. Práva obsažená v privilegiih udílených obchodníkům do měst se přistěhovávším čili »hostům« (*hospites*) byla původně jen osobními právy oněch hostů, tak že každý ostatní městský obyvatel měl své zvláštní právní postavení. Teprv od Běly IV. svobody hostů rozšiřují se na všechny obyvatele městské.

Tak znenáhla veškeré městské obyvatelstvo splývá v obec s týmž územním právem. Zároveň s tím vyňato jest městské obyvatelstvo z moci župních úřadův a nadáno jest autonomií. Měšťané volí si starostu čili rychtáře (*major villae, villicus, falunagy, bíró*), který spolu s 12 rovněž volenými přísežnými měšťany (*jurati cives*) čili městskou radou koná soudnictví, a rovněž tak duchovního správce. V podrobnostech vnitřní ústrojí jednotlivých měst lišilo se dosti značně. Města, jež vznikla kolem hradů, podržela i nadále své hradske župany (purkrabí) a hradske soud (*curia*), zvláště pak hradske soudce vykonával posavadní svá práva pinou měrou, tak že vedle městského úřadu v takových městech existoval zároveň úřad hradske, rázu hlavně vojenského. Tam pak, kde bylo v městě biskupství nebo probosťství, městský úřad přicházel do částých sporů s církví. Volně se vyvíjelo naproti tomu městské zřízení v městech, jež povstala z pouhých vesnic.

Města, jež byla založena na královské půdě, platila králi úrok (*census*), s počátku osobní, požadovaný na jednotlivých měšťanech, později kolektivní, placený celou obcí. Některá města byla povinna dodávat královskému vojsku i několik zbrojnošův. Měšťané mimo to byli povinni hájiti městských hradeb. Práv politických města prozatím se nedomohla a sněmů se tedy neúčastnila.

9. Privilegiování národové v Uhrách a Sedmihradsku měli svou zvláštní správu. O správě tří národů sedmihradských viz čl. Sedmihradsko. V Uhrách náleželi k privilegovaným národům spíšští Němci a Kumáni. Spíšští Němci privilegii Běly IV. z r. 1243 a 1254 vyňati byli z moci spíšského župana a podřízení vlastním »saskému hraběti«. Hlavní jejich privilegium pochází z r. 1271. Podle něho 24 spíšská města s obcemi k nim náležejícími tvořila zvláštní provincii pod vlastním hrabětem (*comes*) čili soudcem (*judex*), který soudil menší věci sám a důležitější spolu se spíšským komitátním županem. Daně (*ratione terrarum*) platili spíšští Němci ročně 300 hřiven stříbra. V případě války byli povinni poslati do boje 50 ozbrojených kopiníků. Vedle jiných práv povoleno jim právo dělati hory, arci s výhradou placení král. urbury.

Kumáni nabyli privilegovaného postavení výsadou Ladislava Kumánce z r. 1279 sepsanou na základě říš. sněmu u Téténye. Z listiny této jest viděti, že Kumáni dělili se na 7 rodů a že byla mezi nimi společenská nerovnost právě tak, jako mezi Maďary. Vedle šlechty, mezi níž byly opět přední osoby (magnáti), uvádějí se i poddaní a otroci. Svobody týkaly se arci jen kumánských šlechticův. Kumáni zavázáni přijmouti křesťanství, vzdáti se kočovného života, loupeží a vraždění a usaditi se v trvalých sídlech. Dovoleno jim nositi dlouhé vlasy a vousy a vlastní kroj, avšak v ostatním měli se přizpůsobiti křesťanským obyčejům. Území

vykázané jim již Bělou IV. zvětšeno hradske půdou udvorníků králové a pozemky jiného nesvobodného lidu, šlechtickými statky vymřelých rodin, ležícími na území kumánských osad a konečně pustou půdou šlechticův a hradske jobagionů, jež od tatarského nájezdu nebyla vzdělávána. Na kumánském území ponechána však půda nekumánským šlechticům a hradske jobagionům za tím účelem, aby kumánská i nekumánská šlechta se sblížila a požívala stejných práv a svobod. Tak jak ustanovil již Běla IV., měl spory Kumánů s Nekumány souditi palatin společně s náčelníkem příslušného kumánského rodu (*judex, princeps*). Vzájemné spory kumánských šlechticů měl však souditi pouze soudce rodu. Nechtěla-li některá ze sporných stran přestati na rozsudku soudcové, mohla se odvolati ke králi. I král měl však souditi společně se soudcem kumánským.

10. Poměr Chorvatska k Uhrám. Podle Tomáše, archidiakona splitského, Chorvaté, a to 12 náčelníků plemen, učinili s králem Kolomanem r. 1102 smlouvu (*pacta conventa*), kterou uznali uherského krále za svého panovníka pod těmito podmínkami: 1. že budou své i nadále pokojně držeti, 2. že nebudou platiti králi žádných daní, ale naproti tomu že se uvolují, kdyby nepřítel vtrhl do země, vypraviti na svůj náklad do války z každého plemene 10 ozbrojených jezdců, celkem tedy 120 jezdců. Vyp. ava tato týká se jen války defenzivní, vedené toliko na území až k řece Drávě. Kdyby bylo potřeba, aby chorvatské vojsko překročilo Drávu a bojovalo v Uhrách (inde versus Hungariam), měl náklad na ně vésti král, nikoli Chorvaté.

»Pacta conventa« jsou prvním uhersko-chorvatským vyrovnáním a náležejí k základním zákonům uhersko-chorvatským. Králové uherští dodržovali tuto Kolomanovu úmluvu se zástupci chorvatského národa a nespojili se zástupci chorvatského území s U-kem. Spravovali je dílem sami, dílem odevzdávali správu jeho svým synům, kteří tam panovali skoro úplně samostatně jakožto vojvodové (*duces*). Moc jejich rovnala se moci královské a zvala se také *auctoritas regia*. Dosazovali biskupy, svolávali sněmy, soudili, razili vlastní mince, udělovali donace a tím i šlechticův. Podobně jako králové mívali i vojvodové své vlastní dvory a svou vlastní komoru (finanční správu). Stálého sídla neměli. Zdržovali se v Záhřebě (na Griči), Križevcích, Kníně, Klisu, Krapině, Požeze.

Vedle vojvody byl pravidelným zástupcem královým v Chorvatsku bán. Dosazován býval zpravidla, když nebylo vojvody (král. prince), ačkoli máme příklady, že i vojvoda dosazuje bána (*banus* ducis naproti bánovi královskému). Větší moc míval bán královský, který nahrazoval vojvodu. Poněvadž spravoval celé území chorvatské, nazýval se *banus totius Slavoniae*. Tota Slavonia znamená tu podobně jako v titulu vojvodském Chorvatsko, Slavonii a Dalmacii. Od r. 1272

bývají často dosazováni bánové dva, jeden pro Chorvatsko a Dalmacii (od Hvozdu [*Alpes Ferreae*] k Neretvě), druhý pro Slavonii. Trvale vyskytují se dvě bánství teprv od Ludvíka I. I když byl dosazen banus totius Slavoniae, býval mu podřízen ještě zvláštní bán přímořský (*banus maritimus*), který uvádí se po prvé r. 1225. Za bány dosazováni bývali vedle Chorvatův i Uhři. Uvádí se též několik správců Chorvatska, kteří užívali něho titulu než bán (*gubernator, vicarius regius, locumtenens regius*). V Chorvatsku měl bán obdobnou moc jako v Uhrách palatin. Byl nejvyšším soudcem, správce a vojvodcem v zemi, udílel donace, svolával sněmy, razil zvláštní mince, vybíral zvláštní bánskou daň, jmenoval záhřebského a križevského župana, kteří bývali někdy jeho zástupci, podbány (*vicebani*) atd. Soudu bánskému byli podřízeni všichni obyvatelé chorvatské. Kromě toho bán vykonával soudní moc na soudě sněmovním. Sněmy (*congregationes regni totius Slav.*) byly totiž nejen orgány zákonodárnými, nýbrž i soudními a správními. Zvláštní správní úřad po boku bánové se nevytvářel. I bánové měli svůj dvůr. Místo kancléřovo zastupoval u nich protonotář (nejv. písař), zvaný později *protonotarius regni*, nikoli bani. Choval bánskou pečť.

Bán měl právo jmenovati si svého zástupce, podbána (*vicebanus*). Správa provinční byla v rukou županů.

I v Chorvatsku zakládána byla v této době města po vzoru německém, tak že ke starým přímořským městům dalmatským, organisovaným po vzoru italském, přibývala města s ústavou německou (Varaždin, Valkov, Visrovitica, Petrinja, Samobor, Grič-Záhřeb, Križevci a j.). Svobody »hosti«, mezi nimiž se uvádějí Teutonici, Saxones, Hungari, Slavi, záležely hlavně v exempci z moci županů, v osvobození od mýt, cel a veř. břemen, v práve voliti si vlastního soudce čili rychtáře jakož i vlastního duchovního a v práve konati trhy. Za užívání přidělené půdy každý host platil ze svého dvora (*curia, porta*) po uplynutí jistě (3—5leté) »lhůty« stanovenou daň. Někde určena byla daň tato kolektivně pro celou obec. Některé město mělo mimo to povinnost postaviti do války určitý počet vojáků (Záhřeb na př. deset).

Také uherská hradska organizace byla v Chorvatsku zaváděna. Z hradske jobagionů blízko Záhřeba vyvinul se na základě král. privilegii samosprávný šlechtický obvod, t. zv. Turovo pole (*turopolje*) s turopoljským županem (*comes curialis*) v čele.

Nejstarší sněmovní zákon chorvatský, který se nám zachoval, jest z r. 1273. Známe jest pod jménem *lex slavonica*. Bresztzensky srovnává jej se zlatou bullou Ondřeje II. a dokazuje, že mezi oběma zákony jsou podstatné rozdíly, které svědčí o samostatnosti práva uherského i chorvatského. Ustanovení zmíněného zákona chorvatského týkají se většinou soudního řízení a částečně i práva ústavního, jmenovitě veř. povinností obyva-

telstva a zemských financí vůbec, dále práva trestního a jedno ustanovení i práva dědic-
kého. Kdežto šlechtici uherští nebyli povinni
ani dávat králi daně ani poskytovat mu
descensus (maď. *szállás*, přístřeší a poho-
tění), chorvatští šlechtici i hradští jobagio-
nové musili podle zák. z r. 1273 v některých
případech poskytovat descensus (chorv. *stan-
nak*) bánovi i některým jiným úředníkům,
na př. výběřím kunoviny. V této příčině
pozbyla tedy časem chorv. šlechta berní svo-
bodu, zaručené jí úmluvou z r. 1102.

Jak viděti, Chorvatsko mělo v této době
své vlastní území, svou správu i soudnictví
a rovněž tak své vlastní zákonodárství a
právo. K Uhrám stálo takto jen v poměru
unie personální. Přece však počalo sblízo-
vat se s Uhrami tím, že v oboru králov-
ských práv zaváděny v obou zemích stejné
právní řády (hradská vojenská organizace,
městské zřízení).

II. Období králů z rozličných dynastií.

Přehled. Po vymření Árpádovců stavové
uherských zemí sahají k dynastiím cizím,
které zavádějí v koruně sv. Štěpána rozličné
cizí novoty. Králové prvé z těchto cizích
dynastií, Anjouovci, usilují o moc absolutní,
avšak marně. Snahy jejich o nové organiso-
vání Uherské říše mají však trvalý výsledek.
Banderiové zřízení zavedené Karlem Rober-
tem udrželo se až do nového věku, a rovněž
tak vázanost šlechtického nemovitého ma-
jetku, t. zv. *aviticita*, zavedená Ludvíkem
Velikým. Za Anjouovců U. nabylo váhy ta-
kové, že nazýváno *archiregnum*. Od panování
Ludvíka Vel. počala však býti uherská ko-
runa — *Sacra Regni Corona*, jak oficiálně
sluje — spojována s jinými státy sousedními.
Prvý tento svazek uskutečněn z důvodů ryze
dynastických, avšak v následující potom době
usilováno o personální unii s okolními ří-
šemi hlavně z té příčiny, že stavové uherští
poznávali, že proti vzrůstající se moci tu-
recké nestačí domácí síly a že je tudíž po-
třebí opatřit si vojenskou podporu států
sousedních. Tak připravoval se znenáhla
územně složitý státní útvar podobný nynější
říši Rakousko-Uherské. V době této dochází
opětovné platnosti zásada volby panovníkovy
naproti principu dědičnosti. Stavové nabý-
vají víc a více moci, až se za Jagellovců do-
spěje konečně k ústavě aristokraticko-mo-
narchické. Na sklonku tohoto období (1514)
došlo k návrhu společného zákoníka uher-
sko-chorvatského, k t. zv. *Opus tripartitum*
Štěpána z Vrbovce (Verbóczya), jež sice ne-
dosáhlo král. sankce, avšak poživalo až do
r. 1853 moci zákona. Viz čl. Tripartitum.

1. Území. Territorium vlastních Uher a
Sedmihradská zůstala v tomto období
celkem nezměněná. Změna nastala jen ve
Spíšsku r. 1412, když král Sigmund zastavil
13 spíšských měst králi polskému Vladislavu
Jagellovi. Zástavy této nabyla teprve Marie
Terezie r. 1772. Ostatních 11 spíšských měst,
jež zůstala Uhrám, kleslo později na pouhé vsi.

Veliké změny nastaly na území chorvat-
ském. Již koncem XIII. stol. území chorv.
bylo značně zmenšeno. Mnoha měst a ostrovů
zmocnili se Benátčané, část země spojena
s Bosnou, okresy metlický, černomelský a
vinnický připojeni ke Krajině, a Rjeka s hra-
dem Trsatem, jež náležela Frankopánům,
dostala se r. 1365 devinským pánům v Istrii,
s nichž přešla na rakouská arciknížata. Mírem
Zaderským z r. 1358 nuceny Benátky nechati
Ludvíkovi Uherskému všechna chorv. a dal-
matská města od Kvarnera až k Drači
i s ostrovy. Tak se dostal i Dubrovník (1358
až 1526) pod svrchovanost uherskou, ovšem
jen nominálně za malý tribut. Za Sigmunda
počala však opět růsti moc benátská v Dal-
mácii. Některá města a ostrovy poddaly se
Benátkám dobrovolně, ostatních měst do-
byto r. 1420. Dalmatské přímoří bylo takto
ztraceno pro korunu sv. Štěpána a zůstalo
v moci benátské téměř po čtyři století. Pev-
nina dalmatská udržela se ještě jedno století
v moci uherské, načež ztracena ve prospěch
Turků a stala se částí tureckého panství
v Bosně. — Slavonie (země mezi Drávou a
Sávou) prohlášena Vladislavem II. za krá-
lovství a udělena jí zvláštní znak. Stalo se
to proto, že Jan Korvin byl vojvodou sla-
vonským, a král chtěl novým titulem proje-
viti svou vrchní moc nad řečenou zemí.

Z vasallských zemí přední místo zaujímala
Bosna. Štěpán Tvrdko, který se z bána pro-
hlásil králem, uznával sice krále uherského
za svého pána, avšak svrchovanost uherská
nad královstvím Bosenským byla jen nomi-
nální. Tvrdko vystupoval jako samostatný
král a rovněž tak nástupce jeho Štěpán Da-
biša. Nicméně Bosna zůstala od r. 1408 trvale
pod svrchovaností krále uherského. R. 1463
království Bosenské vyvráceno od Turků.
Jen po krátký čas udrželo se proti Turkům
ještě nově zřízené bánství Jajecké, jež mělo
společně s bánstvím Srebrnickým (někdejší
Usora a Soli) býti obranným územím pro
Chorvatsko.

Záchlumi, potomní Hercegovina, stálo
k Bosně v téměř asi poměru jako Bosna
k Uhrám. Usilovalo o samostatnost, ale vý-
boj turecký učinil snahám těm konec. Na
samostatnost pomyslel již veliký vojvoda bo-
senský Sandalj Hranic. Synovec jeho Štěpán
Vukčić Kosača obdržel od císaře Bedřicha
titul »hercega sv. Sávy«, ale již synové jeho
byli od Turků panství svého zbaveni.

Nad Srbskem uplatňována svrchovanost
uherská od poč. XV. stol., když v něm
vládli »despotové«. Vasallem uherským stal
se r. 1403 Štěpán Lazarević. Opětne uznána
svrchovanost uherské koruny nad Srbskem
r. 1426. Jiří Branković přijat za to jakožto
budoucí Štěpánův nástupce mezi hodnostáře
a magnáty uherské. Jiří i jeho zákonní po-
tomci měli býti králi uherskému věrní a po-
slušní, k vyzvání královi měli vytrhnouti do
pole a jako ostatní páni uherští osobně do-
stavovati se na sněmy. R. 1427 stal se sice
Jiří Branković despotem, ale brzo musil

uznati svrchovanost tureckou. R. 1439 des-
potství srbské vyvráceno, ale obnovoeno zase
r. 1444 a vráceno Jiřímu z rukou uherských.
Nemělo však trvání, jsouc r. 1459 dobyto od
Turků.

Prázdny titul »krále bulharského« chtěli
Uhrí uskutečnit za Ludvíka Velikého, který
vtrhl r. 1365 do Bulharska a dobyl Vidína.
Ale i tu učinili uherským nárokům konec
Turci, kteří již r. 1394 dobyli carství Bul-
harského.

Také Valašsko (*Cumania*), jež v 1. pol.
XV. stol. kolísalo mezi svrchovaností uher-
skou a tureckou, musilo ve 2. pol. XV. stol.
uznati moc Turecka. Naproti tomu hospoda-
rové multanští, kteří ve 2. pol. XIV. stol.
na krátko holdovali U-ku, stali se od r. 1387
vasally polskými, což uznáno i uh. králem
Sigmundem v míru Lubovenském z r. 1412.
Přes to však činilo si i U-ko po celé XV.
i na poč. XVI. stol. nároky na Multansko.
R. 1497 multan. hospodář Štěpán IV. zradil
pol. krále Jana Albrechta a spojil se s Turky,
kteří pak v XVI. stol. stali se svrchovanými
pány Multan. R. 1529 zřejmě to uznáno Mul-
tanskem a r. 1617 i Polskem.

V období tomto dostala se na čas pod
moc uherskou opětne Haličská Rus. Na
základě úmluvy učiněné r. 1352 mezi pol-
ským králem Kazimírem a uh. Ludvíkem
knížetství Haličské mělo připadnouti po
smrti Kazimírově U-ku. Když Ludvík nabyl
celého Polska, chtěl Halič od Polska odtrh-
nouti a připojiti k Uhrám. Obávaje se však
s počátku odporu Poáků, světil správu její
Vladislavovi, kníž. opolskému, a to od r. 1372
do r. 1379, kdy ujal se v Haliči vládu sám
jakožto král uherský. Také za dcery Ludví-
kovy Marie haličská Rus byla až do r. 1387
ve správě uherské. Téhož roku dobyta Po-
láky a náležela již napořád k Polsku, byť Sig-
mundem uh. příznána Vladislavu Jagellovi
r. 1412 mírem v Lubovně (několikrát ob-
noveným) jen na doživotí. V případě úmrtí
jednoho nebo druhého krále měla během
pěti let sejít se komise polských a uher-
ských praelátův a pánův a spor rozřešiti.
Tato komise však nikdy se nesešla. Uhry
nevzdaly se nikdy praetensí na haličskou
Rus. Králové uherští užívali titulu nejen krále
haličského, nýbrž i vladiměského (= volýn-
ského), avšak ve Volyni nepanovali nikdy.

I v tomto období platí o poměru vasall-
ských států k U-ku tožé, co v období prvé.
Největší moc náležela uherským králům
k Bosně a Hercegovině, menší k Srbsku a
ještě menší k Valašsku. Nároky jejich na
Multansko, Bulharsko a Vladiměsko spočí-
vají však na praslábých základech.

2. Královská moc. Po vymření Árpá-
dovců nastává doba státu stavovského. Král.
moc není již jedinou mocí ve státě. Vedle
ní objevuje se od XIII. stol. nový faktor
státního života, velmoži čili panský stav
(vyšší šlechta) a později i nižší šlechta a
města. Moc královská slabne neustálým udi-
lením donačních statků i následkem rostou-

cího vývoje společnosti, následkem vzniku
stavovské organizace. Král není již panovní-
kem absolutním, nýbrž ústavně omezeným.
Oba Anjouovci usilují sice ještě o moc ab-
solutní, avšak od XV. stol. jsou snahy ta-
kové marné. Za Sigmunda objevuje se již
zásada, že zákonodárná moc náleží králi spo-
lečně se stavy (na sněmích). A rovněž tak
participují stavové i na soudnictví a moci
správní (exekutivě), kteréžto oba obory jsou
spojeny v rukou jedné orgánův, a tedy
neodděleny. Členové královské, resp. zem-
ské (užší) rady jsou zároveň přísedícími král.
soud. dvora (*curia*), a v obou zaujímají místo
nejen důvěrníci královi, nýbrž i členové vo-
lení sněmem. Nejv. ústřední úředníci nazý-
vají se veri barones regni neb barones
regni ex officio. Také bývalá výhradná vo-
jenská výost královská jest nyní rozdělena
mezi krále a stavy. Vzniká t. zv. bande-
riové zřízení, t. j. velmoži i praeláti jsou
povinni vypraviti do války na svůj náklad
jistý počet vojska pod svým praporem (*ban-
derium*), a to v poměru ke svému majetku.
Povinností smí býti za hranicemi zemskými
použito jen se svolením stavův. A je-li po-
třebí, aby k postavení vojska sebrána byla
daň (*subsidium, contributio, dica*), svoluje k n,
rovněž sněm.

Nový, konstituční ráz mají v tomto období
nejen úřady ústřední, jež ze dvorských se
vyvinuly v zemské, nýbrž i úřady provinční:
komitátní a městské.

3. Nástupnictví na trůn. Po vymření
Árpádovců Ondřejem III. hlásili se o trůn
potomci ženských členů rodu Árpádovského.
Za krále zvolen byl nejprve český Václav III.
(korunovaný jakožto Ladislav V.), pak ba-
vorský Otto a konečně Karel Robert z rodu
Anjou. Jak vidno z volební listiny z r. 1307,
volena tu byla dynastie, t. j. i potomci Karla
Roberta. Po smrti Karlova syna Ludvíka Vel.
stala se královnou dcera jeho Marie. Voleným
králem byl pak manžel její Sigmund Lucem-
burský. Také zeť jeho Albrecht rak. děkoval
za trůn volbě. Obojkráte rozhodoval o nastou-
pení na trůn nejen moment politický, nýbrž
i švagrovský poměr k dřívějšímu panovní-
kovi, resp. běželo o zvolení manžela pro dě-
dičku trůnu. I při volbě Vladislava I. (III.) Pol-
ského běželo vlastně o zvolení nového man-
žela pro královnu. Dálaf se volba ve sroz-
umění se vdovou Albrechtovou Alžbětou.
Teprve když po odchodu uherského pose-
lství do Polska narodil se králově syn Ladi-
slav, podle posavadního práva »dědic trůnu«,
neucházela se již Alžběta o ruku Vladisla-
vovu. Stavové uherští od volby Vladislavovy
však upustili již nemohli. Zásada dědičnosti
trůnu oživila, když Vladislav padl r. 1444
u Varny. Na trůn se dostal Ladislav Pohro-
bek, za něhož správu země vedl po sedm let
gubernátor Jan Hunyady. Při volbě Matiaše
Korvína r. 1458 rozhodovala jediné zásada
volby. O trůn hlásil se i císař Bedřich III.,
který r. 1459 skutečně jistým počtem vel-

možů za krále byl zvolen. Když však koruny uher. dobyti nemohl, spokojil se smlouvou ujednanou r. 1463 s Matiašem v Šoproni, podle níž ve případě, kdyby Matiaš zemřel bez synů, trůn uherský připadnouti měl Bedřichovi, resp. jednomu z jeho synův. Této smlouvy neuznávali však stavové uherští a zvolili po smrti Matiaše Korvína r. 1490 za svého krále českého panovníka Vladislava. S Vladislavem učinil cis. Maximilián r. 1491 podobnou smlouvu jako dříve cis. Bedřich s Matiašem. Smlouva tato byla r. 1492 stavy uherskými schválena, avšak praktické platnosti ihned nabýti nemohla, poněvadž se Vladislavovi narodil dědic trůnu, Ludvík. Z případů shora vypočtených jest viděti, že v době králů z rozličných dynastií vystupuje čím dále tím intenzivněji princip volby panovníkovy, ač se na počátku i na konci této doby silně mísí s principem dědičnosti trůnu. Zásada samojediné volby proniká r. 1458 i r. 1490. U Vladislava II. jest to patrné ještě více než u Matiaše Korvína. Byl Vladislav II. podobně jako Vladislav I. králem, kterému byly předloženy v pravém slova smysle volební podmínky (*conditiones*), naproti čemuž ostatní králové potvrzovali jen starobylé zemské svobody tak, jak se historicky byly vyvinuly.

I v tomto období bylo korunování nezbytnou podmínkou ústavního nabytí král. moci. Korunování musilo se dít korunou sv. Štěpána, mělo-li býti platné. Proto nebyl Vladislav I. pokládán za ústavního krále, a proto odloženo korunování Matiaše Korvína až do r. 1464, kdy cis. Bedřich vrátil za veliké výkupné korunu sv. Štěpána, po 24 léta zadržovanou. Držením koruny uherské vysvětluje se také smlouva učiněná r. 1463 mezi Bedřichem a Matiašem, v níž Bedřich vystupuje jako držitel uherského trůnu.

Inaugurační diplomy vydávány byly pravidelně od Vladislava I., který podepsal volební smlouvu (*pactum conventum, capitulatio*), v níž slibuje potvrditi přísahou i písemně zemské svobody. Od té doby setkáváme se při korunováních stále s listinami zaručujícími ústavu buď ve formě volebních kapitulací nebo král. dekretů. Předchůdcové Vladislava I. potvrzovali zemské svobody spíše ve formě milosti než ve formě listů, k jichž vydání by byli zavázáni.

Koruna a korunovací insignie chovány za Ludvíka na Vyšehradě, za Sigmunda v Budíně, za Albrechta opět na Vyšehradě. Za Matiaše Korvína po vrácení koruny cis. Bedřichem položen byl (1464: 2) základ k úřadu strážců koruny, podobných úředníků jako byli v Čechách purkrabí karlesteiští. Dekretem z r. 1500 (čl. 23.) zřízení byli dva strážcové koruny, volení králem a sněmem.

4. Královská rada (*consilium regium, királyi tanács*) stala se v tomto období velmi důležitým ústavním činitelem a byla jednou užším (stálým, tajným), po druhé širším poradním sborem panovníkovým, ba od počátku XVI. stol. dokonce sborem vykonávajícím vládu společně s králem.

Členy užší, stále panovníkovy rady bývali přední z úředních magnátů a ovšem i praelátů. Vedle nich počali ve XIV. stol. již za Anjouovců hráti úlohu i magnáti neúřední, bohatá pozemková aristokracie, jež pravidelně a stále objevuje se na král. dvoře a tvoří širší radu královskou. Znamením jejich vznešenosti jest opětovně, takofak dědičné účastenství v král. radě. Spolupůsobení veliké rady ve všech důležitějších věcech stává se pro krále nutným a nezbytným. Mluví se nejen o její radě (*consilium*), nýbrž i o souhlasu a svolení (*consensus et assensus*) i o vůli její (*voluntas*). Rada omezovala krále a nahrazovala mnohdy sněm, s nímž konkurrovala. Král vydával s jejím svolením generální dekrety, jež se rovnaly zákonům vydaným na říš. sněmě. Také daně vybíraly se opětovně jen po usnesení veliké rady. I volby králův byly po dlouhý čas vykonávány jen od magnátův. Schůze širší rady bývaly sice většinou příležitostné, avšak často se konaly na počátku zasedání král. kurie (t. zv. oktav), kde mnoho šlechticů jako stran i svědků k soudu se scházelo. O sněmích magnáti radili se odděleně od ostatní šlechty. Doklady na to máme již od poč. XIV. stol. S nastoupením Habsburkův po r. 1526 přestala širší rada existovati, poněvadž král nezdržoval se v Uhrách. Za Anjouovců byla král. rada podobně jako za Árpádovců jen poradním orgánem, jehož zdáním král vázán nebyl. Teprve po smrti Ludvíka Vel. za dcery jeho Marie král. rada počíná nabývat povahy ústavní. Podle usnesení sněmu stolobělehradského z r. 1386 (čl. 1. a 3.) mají praelát i baroni v král. radě přísahati, že budou hájiti nejen zájmů králových a vlastních, nýbrž i zemských, a kdyby některý z nich dával rady čelící proti obecnému dobru, že má býti z rady vyloučen. Dále ustanoveno, že vedle praelátů a baronů mají v radě býti zastoupeni i nižší šlechtici.

Organisace král. rady upravena byla po prvé za gubernátorství Jana Hunyadyho r. 1446 (čl. 3.). Polovička přísedících král. kurie tvořila — vedle úředních magnátů — stálou gubernátorovu radu. Přísedící král. soudního dvora (*assessores*) bývali totiž zároveň členy král. rady (*consilium regium*), pročež sluli i *consiliarii*. Užší král. rada čítala (vedle úředních magnátů) i později polovici členů král. kurie. Tak tomu bylo zejména i za Vladislava II., kdy král. kurie měla pravidelně 20 přísedících, a to 3 praeláty, 3 barony a 14 nižších šlechticů (1495: 8), resp. 2 praeláty, 2 barony a 16 šlechticův (1498: 2). Mandát šlechticův volených do rady sněmem trval tři léta. Místa mezitím uprázdněná obsazována byla podle rady ostatních assessorův. Ústavní instituci jeví se král. rada jmenovitě podle sněmovního usnesení z r. 1507 (čl. 3, 5. a 7.) čili podle t. zv. radního zákona. Král má vládnouti společně s radou, a to pod neplatností disposic učiněných bez rady (čl. 5.). Členové rady učinní pak zodpovědnými sněmu (čl. 7.).

5. Král. kancelář. V souvislosti s král. kurií i radou stála dvorská kancelář, jež vyhotovovala listiny týkající se zemské správy i soudnictví. Když agenda její, zejména soudní, značně se zvětšila, zřízena za Karla Roberta druhá, t. zv. menší nebo tajná kancelář (*cancellaria minor, c. minoris sigilli*), jež spisovala nejen soukromé písemnosti královny, nýbrž i listiny soudní a byla řízena tajným kancelářem (*secretarius cancellarius*) zv. původně speciální nebo tajný notář. Starší dvorská kancelář slula od té doby kancelář větší (*c. major*). Řízena byla dv. kancelářem, který za Ludvíka Vel. dostal titul nejv. kanceláře (*summus* nebo *supremus cancellarius*), a spisovala listiny mimosoudní. Menší kancelář stala se takto kabinetní kanceláří panovníkovou a expedicí král. soudního dvora, kdežto kancelář větší byla expedicí král. rady.

Tajným kancelářem býval představený král. kaple; v 1. pol. XV. stol. býval však zřizován tajný kancelář světský. Kolem pol. století XV. tajný kancelář stal se pravidelným zástupcem krále (*personalis praesentia*) v soudě a jedním z nejvyšších soudců zemských. Proto nazýván později, když r. 1464 oba kancelářské úřady (nejv. i tajné kancelářství) spojeny, náčelník tajné kanceláře »místodržícím osobní královny přítomnosti ve věcech soudních« (*personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens*) čili král. personálem. Nejv. kancelářství stalo se po spojení obou kancelářů pouhou hodností, jež udílena rozličným praelátům, až konečně (1536: 15) trvale spojena s arcibiskupstvím ostruhomským.

S král. kanceláří spojen byl král. archiv (*regale conservatorium*), spravovaný archivářem (*conservator*) a náležající se za Karla Roberta na Vyšehradě, na konci vlády Ludvíkovy v Budíně v domě taverníkovském. Tu byly až do bitvy u Moháče uschovány i král. registraturní knihy (*libri regii*).

6. Palatin. Nejdůležitějším a prvním úředníkem uherským byl palatin. V období tomto hraje úlohu nejen jako prvý mezi nejv. zemskými soudci, nýbrž i jako konstituční orgán stavovský, který čelí královské moci a jménem stavů ji omezuje. Vyšňuje se dokonce za prostředníka mezi králem a národem, kdykoli běží o konflikty obou těchto činitelů. Za krále Sigmunda palatin přestal býti úředníkem jen královským a stal se orgánem polo královským, polo stavovským. Podle čl. 2. z r. 1439 volen byl králem a sněmem společně (opakuje se r. 1492: 33 i ve stol. XVI.) a měl býti soudcem ve sporech vedených králem nebo proti králi.

Práva palatinova stanovena byla v t. zv. článkách palatinských (*articuli de officio palatinatus*) z r. 1485. Palatin jest nejv. velitelem vojska, nejvyšším ze zemských soudců a sám sebou (*ex officio*) náměstkem nepřítomného krále (*locumtenens regius*). Jakožto místokrál (*prorex*) vykonává veškerá práva královská vyjímajíc práva rezervární. A i z těch

náleželo mu právo udíleti donace až do 32 usedlosti. Ještě větší moc udělena palatinovi v době bezkráloví. Tu jako interrex má právo svolati po smrti králově volební sněm a, pokud trůn jest uprázdněn, svolává sněmy vůbec. Právo to náleží mu i za nezletilosti královny, kdy jest královým poručníkem. Stavovská povaha palatinova jeví se zvláště v jeho funkci, podle níž byl strážcem ústavy naproti králi chtějícímu ústavu porušiti.

7. Ústřední soudnictví. Král. soudní dvůr (král. kurie) funguje od pol. XV. stol. pod třemi rozličnými předsedy: palatinem, dvorským sudim a personálem, ač přísedící (*coassessores*) ze stavu praelátského, panského a rytířského byli stále tiž. Jmenování tří předsedův slují řádnými říšskými soudci (*judices regni ordinarii*). Pouze dv. sudí a personál zastupovali v kurií krále, kdežto palatin byl zástupcem stavů. Proto soud jeho (*praesentia palatinatis*) byl příslušný hlavně ve sporech mezi králem a stavy, běželo-li o donační právo král. nebo jiná král. práva (na př. celní a patronátní), naproti čemuž dv. sudí, který představoval praesentiam regiam, rozhodoval spory o nemovitosti ex defectu seminis (zemřel-li poslední vlastník donačního statku bez oprávněného dědice), dále odvolání od soudu sedmihradského vojvody a chorvatsko-slavonského bána a pak žaloby o čest; personál pak, který představoval personalem praesentiam regiam, soudil odvolání od soudů komitátních a mimo to spory stručné (*breves evocationes*), jakož i žaloby z násilí. Král. kurie se takto rozštěpila ve tři soudy, resp. ve čtyři, počítáme-li, že zbyla ještě řada věcí, ve kterých se již král nikým zastupovati nedal a které soudil sám (případy násilí, věci sirotků, revise z rozsudků soudců řádných atd.), a to v přítomnosti veliké rady. Také záležitosti týkající se pronevěry soudil původně král, podle 1495: 3 prohlášen však kompetentním soud sněmovní. Žalobu zastupoval personál.

Jmenování tří nejv. říšských soudců měli k rukám soudní úředníky, kteří formulovali rozsudky a zvání byli protonotáři (*titelmesterek*). Palatin a dv. sudí měli po jednom protonotáři, personál dva. Bývali ve století XIV. král zastupován ve věcech, jež si sám vyhradil, tedy in causis specialis praesentiae regiae, nejv. kancelářem, který měl také svého protonotáře. Když však r. 1464 soudy specialis praesentiae r. a personalis praesentiae r. byly spojeny v rukou tajného kanceláře, resp. později personála, podrženy byly oba úřady protonotářů, a personál měl takto protonotáře dva. Celkem byli tedy protonotáři čtyři. Podle 1518: 40 (sněm báčský) měli protonotáři v král. radě stále býti přítomni. Později byli protonotář palatinův a dv. sudí zapisovateli ve sněmovně magnátů.

Ve XIV. stol. byl jedním z předsedů král. kurie také nejv. taverník jakožto nejv. soudce nad městy. Soudil s přísedícími král. soudního dvora. Na poč. XV. stol. předsedal

však již soudu samostatnému, oddělenému od kurie (*praesentia magistris tavernicorum*), zasedajícímu v Budíně (*sedes tavernicalis*). Přisědící bráni byli nyní ze stavu městského (ze zástupců měst). Od nejv. tavernika bylo možno odvolati se k personáloví, který soudil od Vladislava II. s přisědícími zřízenými králem, a to podle obyčejového práva měst, nikoli podle práva zemského.

8. Správa financí. Za posledních let vlády Karla Roberta objevuje se nový úředník finanční, *thesaurarius*, pokladník, který již ve 2. pol. XIV. stol. sluje *summus thesaurarius*. Z nejv. tavernika stal se jen úředník soudní, ostatní jeho, finanční agendu převzal nejv. pokladník. Za Vladislava II. a ještě více za Ludvíka II. úředník tento byl podroben kontrole říš. sněmu. Od tohoto nejv. finančního úředníka králova dobře sluší rozeznávatí stavovské výběrčí vojenské daně, kteří rovněž se nazývali *thesaurarii*, pokladníky. Rozpadly se i ve státě Uherském tak jako v Českém, veškeré finance jednak na rezervátní finance královy, jednak na finance ústavní, na jejichž správu mívají stavové vliv někdy větší, jindy menší.

9. Sněmy říšské (*dietae generales, conventus regnicolarum, comitia, országygyűlés*). Oba Anjouovci usilovali o absolutismus a zákonodárných sněmů tedy nesvolávali. Udržely se za nich jen sněmy soudní, jež se zabývaly i věcmi správními, avšak i tato shromáždění zřídka byla svolávána. Z dlouhé vlády Ludvíkovy známe jen jediný sněm z r. 1351, na němž potvrzena zlatá bulla a vydány k ní některé dodatky. Pravidelné sněmovnictví vyvinulo se teprve v XV. stol. za vlády Sigmundovy. Na sněmy docházeli praeláti, panstvo a nižší šlechta, a teprv od r. 1445 i zástupci měst. Na jednotlivých sněmích zastoupeni byli i tři političtí národové sedmihradští. Kdežto příslušníci dvou vyšších stavů účastnili se sněmů osobně, stalo se zvykem, že nižší šlechta vysílala zástupce jednotlivých komitátů (*nobiles electi, n. deputati, nuntii*), ač ti, kdo osobně chtěli sněmů se účastniti, nepozbývali tím svého práva. Teprve po smrti Matiaše Korvína za Vladislava II. nižší šlechta počala choditi na sněm plným počtem, a r. 1498 (čl. 1.) pohroženo pokutou těm, kdo by nechťeli sněmů se účastniti. Z práva stala se takto povinnost, a to dosti obtížná. Nemohlit chudší šlechtici nésti dosti veliké náklady pobytu v místě sněmování. Proto sněmovní jednání zkracováno (1495:20, 1498:1), ale i tak sněmovníci rozjížděli se často před koncem sněmu. Stalo se to již na volebním sněmě z r. 1490, kde rozjíždějící se šlechta zvolila 60 svých zástupců, kteří by se usnesli společně s pány. Za Ludvíka II. máme příklady sněmů nelegálních, konaných jednou po odchodu rytířstva, po druhé rytířstvem bez panstva. Co se týče měst, zvaná byla na sněmy jen některá. Za Jagellovců, zdá se, že jen vyslanci měst tavernikovských účastnili se sněmů. Lze to souditi z toho, že dekrety z r. 1500

(čl. 41.) a 1514 (čl. 3.) jmenují jen oněch osm měst městy královskými.

Právo svoláti sněmy (podobně jako právo udělití sněmovním usnesením sankci) náleželo k rezervátním právům panovníkovým. Dělo se to svolávacím listem (*litterae regales*, zkrátka *regales*), který obsahoval naznačení místa a dne zahájení sněmu. Jen výjimečně mohl sněm svolán býti palatinem v případech shora uvedených. Místa sněmování se měnila, znenáhla však vešlo v obyčej svolávaní sněmy na rozsáhlé pole Rákošské u Pešti, jež mohlo pojmuti veškeren šlechtický národ čítající mnoho tisíc hlav. Sněmy svolávané měly býti každoroční (1447:45, 1458:13 a j.), podle dekr. z r. 1498 (čl. 1.) počínajíc r. 1503 každého třetího roku. Zahajování byly králem osobně nebo jeho zástupcem a trvaly jen krátce. R. 1498 (čl. 1.) stanoveno, že sněm nemá trvati déle než 15 dní. Zák. čl. 12. z r. 1507 bylo zavedeno sněmovní juristitium, podle něhož po dobu sněmování nekonal se soudy. K nejdůležitějším záležitostem sněmů náležela volba krále a jeho korunování. Sněm volil také palatina, korunní strážce a členy král. kurie, resp. užší rady královské. Nejčastěji se zabýval záležitostmi berními a povoloval vojenskou daň (*contributio, subsidium, dica*). Do kompetence sněmů náleželo dále usnášení o svolání zemské hotovosti (*insurrectio*), ujednávání mezinárodních smluv, zcizování korunních statků určených k vydržování panovnícké rodiny, změny týkající se státního území, zaručování zemských práv a svobod a zvláště vydávání zákonů. Iniciativa zákonů vycházeti mohla od krále i od stavů. Při hlasování nepočítaly se původně hlasy, nýbrž vážily se. Rozhodovala nikoli pars major, nýbrž sanior. Soubor všech sněmovních usnesení zván byl *decretum generale* nebo *constitutio generalis*, rozdělen byl na články (*articuli*) a opatřen předmluvou i závěrečnou doložkou královnou na důkaz sankce. Sněmovní dekrety publikovaly se tím, že byly na sněm vyhlášeny a opatřeny pečeti a pak rozeslány komitátům, později i městům, ba i praelátům a magnátům.

10. Komitátní samospráva. Jak již shora vyloženo, komitátní samospráva počala se vyvíjati v soudnictví. Dosti dlouho udržely se však v komitátech soudy palatiné, při nichž spolupřisobili zástupci komitátu. Teprv od r. 1486, když palatiné kongregace zrušeny, nastoupil na jejich místo soud komitátní, *sedes judiciaria* (z toho později zkráceně *sedria*) nobilium, nazvaný tak proto, že v XV. stol. komitátní obce přetvořily se v obce šlechtické (*universitas nobilium*). Soud komitátní skládal se z vrchního župana a místožupana, 4 slůžných (*iudices nobilium*, z toho později zkráceně *iudium*), přisědících (*iurati nobiles, iurati assessores*, později zkr. *iurassores*), volených z usedlé šlechty, a z komitátního notáře. Kom. soudy soudily jen případy nepromlčeného zmocnění se cizích nemovitostí (*novae occupatio-*

nes), a to do 10 jiter (1504:8), dále žaloby o dluh, obvěnění a zástavy pod 100 zl. (1504:7). Do zákonodárství komitáty zasahovaly tím, že volily v komitátních shromážděních čili kongregacích (podobných českým krajským sejdám a polským sněmům) posly na sněm a dávaly jim instrukce. V oboru zemské správy vedly některé agendy t. zv. přenesené působnosti, a to ve věcech vojenských a finančních. Prováděly svými orgány soupisy komitátních příslušníků za účelem konání vojenské povinnosti a placení vojenské daně. Rozsáhlou měrou komitáty vykonávaly statutární právo. Vydávaly totiž v mezích zemských zákonů na svých kongregacích místní statuta, jimiž upravovány byly rozličné záležitosti komitátu. Mohly i ukládati místní daně, a to původně jen k vydržování sněmovních poslů, později i k jiným účelům místním. Z domestikální pokladny hrazeny byly také platy úřednictva.

V čele komitátu stál vrchní župan, úředník dosazovaný králem, který kontroloval komitátní samosprávu a hájil králových zájmů. Svolával kongregace a předsedal na nich i v komitátním soudě. Za Sigmunda a Matiaše vyvinula se některá dědičná županství, ač zřizování jich od pol. XV. stol. zapovídáno. Županův zástupce, podžupan, který byl dosazován původně vrchním županem, byl od r. 1504 (čl. 2) volen vrchním županem ve srozumění s komitátní obcí, a to ze středu komitátní šlechty. Orgány samosprávy byli 4 slůžní, jejichž úkolem bylo jednak soudnictví, jednak agendy správní. Přísežní přísedící, jichž bylo podle 1514:4 voleno v každém komitátě 12, podporovali a zároveň i kontrolovali činnost slůžných. Notář komitátní byl s počátku soudním »písařem«, později působil i ve věcech správních.

11. Městská samospráva v zemích uherských podobna jest městské samosprávě ve státech sousedních. Obyvatelstvo král. svobodných měst, král. měst horních i měst a městeček poddanských spravuje se svým zvláštním městským právem německého původu, jež v zemích uherských nabývá místního rázu. V ohledu správním i soudním toto obyvatelstvo podléhá svým vlastním úřadům. Nejv. dozor nad král. svob. městy vykonává nejv. tavernikus, který jest zároveň nejv. soudcem a správcem nad nimi. (Apelace k městům zahraničným zapověděny již Ludvíkem Vel.) Teprv od r. 1405 (čl. 12.) připuštěno v případě potřeby odvolati se ještě ke králi, ad personelem praesentiam regiam. Některá města eximována byla již králem Matiašem (Stolný Bělehrad, Ostřihom a Levoč) ze soudnictví tavernikova a podřízena přímo králi. personáloví, pročež zvaná městy personálními. Později bylo měst personálních v Uhrách 22 a v Chorvatsko-Slavonsku 6. Měst podřízených tavernikovskému soudu bylo (po odpadnutí měst personálních) původně sedm: Budín, Trnava, Prešpurk, Sopron, Bardějov, Prešov a Košice; za Vladislava II. přibyla Pešť. Později bylo jich

v Uhrách 20, v Chorvatsku 1 (Záhřeb). Král. města horní podřízena byla komorním županům (*comites camerae, Kammergrafen*). Sešla se časem ve dvě konfederace, a to konf. dolnouherských horních měst pod náčelnictvím Kremnice a konf. hornouherských měst horních pod náčelnictvím Gelnice. — Za krále Matiaše sepsáno bylo nejv. tavernikem Janem Thúzem de Lak městské právo uherské, t. zv. *vetusta jura civitatum sive jura civilia*, jež obsahuje ustanovení civilní, trestní a processní. Na základě této i jiných kompilací z XV. stol. vznikly na poč. XVII. stol. tavernikovské články (*articuli juris tavernicalis*), potvrzené Rudolffem r. 1602 v Praze. Obsahují pravidla o organizaci, kompetenci a řízení soudu tavernikovského.

12. Stavové. Obyvatelstvo dělí se na čtyři politické stavy: praeláty, pány čili magnáty, prosté šlechtice a král. svob. města. Avšak jen tři prvé stavy náležejí k privilegovaným, t. j. jen jejich příslušníci jsou plnoprávními občany státními. Jen oni tvoří *populus*, kdežto ostatní nešlechtické obyvatelstvo se nazývá *plebs* (Trip. II. 4.). Ve stavě městském nenáležejí politická práva jednotlivým měšťanům, nýbrž jich souboru, obci. V právě zemském mají tedy města význam jen jakožto právnické osoby.

Praeláti čili vyšší duchovenstvo tvořili původně jen součást panského stavu. Teprve později oddělili se ve zvláštní stav. Počítali se k nim arcibiskupové, biskupové, opati a probošti, a to světsí i řádoví. Jedni byli vyšší (*praelati majores*) čili korouhevní (*pr. banderiatii*), druzí nižší (*pr. minores*). Ke korouhevím náleželi, kdo mohli postaviti vojsko pod vlastní korouhvi. Byli to arcibiskupové a biskupové. K nižším praelátům náleželi opati a probošti kapitol nebo klášterů. Na sněmích sedali a hlasovali vyšší praeláti společně s magnáty, nižší praeláti s nižší šlechtou.

Druhým stavem jsou velmoži, páni čili magnáti (*domini, barones, magnates, főurak*), t. j. vyšší šlechta, k níž se počítají především nejv. říšští a dvorskí úředníci čili t. zv. veri barones regni, též barones regni ex officio, a pak ostatní vyšší šlechtici, kteří nezastávali nejv. říšských a dv. úřadů, barones naturales, barones solo nomine. K říšským baronům náleželi v tomto období: palatin, nejv. dvorský a zemský sudí, chorv. bān, sedmihradský vojvoda, sékelský župan, severiský bān, nejv. tavernik, král. thesaurár, nejv. číšník, nejv. stolník, nejv. maršálek, nejv. komoří, nejv. hofmistr krále a podobní úředníci králové, temeský a prešpurský vrchní župan a od XV. stol. i srbský despot. Po nějaký čas počítal se k říšským baronům i bān mačevský.

Některým z magnátův udělen již ve XIV. a XV. stol. titul hraběte (*comes liberus et perpetuus*, maď. *gróf*), a několika osobám dokonce i titul vévody, resp. knížete (*dux, herceg*). Jinak nebylo však žádného rozdílu

mezi jednotlivými magnáty podobně jako v zemích českých mezi pány.

K přednějším magnátům náleželi ti, kdo vypravovali do války vlastní banderia čili t. zv. korouhevní páni (*domini banderiat, barones b.*, zkráceně často jen *barones*, maď. *zászlós urak*). Byli to někteří z nejv. říš. úředníků, kteří se podle toho zvali *officiales banderiat*, a dále někteří z neúředních magnátů. Uvedeni jsou v Sigmundově Regestum exercitacionis z r. 1433 a v dekr. z r. 1498, čl. 20.—22. Později neprávem dáván říšským baronům (úředníkům) název pánů korouhevních; nebyli všichni z nich povinni vypravovat zvláštní banderia.

Třetím stavem byla nižší čili prostá šlechta, rytířstvo (*nobiles, ordo equestris, kőznemesség*). Náleželi sem zemané, majitelé šlechtických statků (*nobiles possessionati*; statek šlechtický, *jus possessionarium*). Většina z nich měla své selské poddané, ale dost jich bylo také, kteří neměli žádného sedláka a sami statek svůj musili vzdělávat. Byli to t. zv. *nobiles unius possessionis* čili *curialistae* (kterým náležela jen *curia*, t. j. šlechtický dvůr). Tito chudší zemané nelišili se mnoho od sedláků. Poněvadž daň vyměřovanou podle rozsahu statků nemohli tak jako ostatní šlechtici uvaliti na sedláky, musili ji platiti sami, pročež zvaní na rozdíl od ostatních šlechticů *nobiles taxati*. To pak mělo za následek, že kurialistům upíráno šlechtictví. Na roven se šlechtou uvádějí se v Tripartitu *possessionati homines*, svobodní vlastníci statků. Jsou to sice nešlechtici (*ignobiles, rustici*), avšak právním svým postavením rovnají se šlechticům. V pozdějším právě již se neuvádějí. Bylo jich už asi za Verbőczya málo a později splynuli asi většinou se šlechtou. Pokud se vůbec udrželi, byli nazýváni *libertini, agiles*. Jako nová třída šlechty objevují se od 2. pol. XIV. stol. *armalistae* čili *nobiles armales*, šlechtici bez statků (*nobiles impossessionati*). Nazývají se tak proto, že jim při nobilitování udílen byl zvláštní listinou (*litterae nobilitares, armales*) šlechtický znak (*arma*). Tato šlechta bezpозemková neúčastnila se sněmův a podléhala městskému soudu toho města, v němž se zdržovala. Armalistům stáli blízko *familiares*, zchudlí šlechtici, kteří vstupovali do vojenských služeb panstva majícího za povinnost postavit do války určitý počet ozbrojených mužů. Někteří sdíleli domácnost svých pánů, jiní dostávali k užívání pozemky (*praedium*) a splynuli se sedláky *praelatů* a pánů zavázanými k vojenské službě (*jobagiones exercitantes*). Jedni i druzí zvaní pak *nobiles praediales*, poněvadž se domohli podobného postavení, jako měla šlechta. Později právo osazovati na svých statcích *praedialisty* zůstalo jen arcibiskupovi ostruhomskému, biskupovi a kapitole rábské, arcipřevíteli benediktinského kláštera svatomartinského (Sv. Hory Pannonské v Martinsberku, *Pannonhalma*) a biskupovi záhřebskému jakožto topuskému opatovi. Ve-

dle vojenské služby *praedialisté* měli povinnost platiti vrchnosti jistý, ovšem zcela nepatrný peněžitý plat za užívání *praedia*. Teprve pat. ze 3. ún. 1855, č. 27 f. z., byl poměr *praedialistický* zrušen. (Srv. *Praedialisté*.)

Vedle základních práv, jež náležela šlechtě v předešlém období (viz str. 40 b sl.), uvádějí se nyní ještě tato práva další: šlechtici jsou členy sv. koruny (státu Uherského) a jako tací účastní se moci zákonodárné, mají dále soudní jurisdikci nad poddaným lidem selským, odklad čili *homagium* (pokuta za zabiti nebo poranění) jest u nich vyšší než u sedlákův atd. Soudní jurisdikci nad poddanými měli ve všech věcech civilních a jen nepatrnějších trestních. T. zv. *jus gladii* náleželo jen těm, jimž zvláštní výsadou bylo uděleno. Tito privilegovaní šlechtici nazývali se od konce XV. stol. *liberi comites*. Dotčených práv požívala šlechta vyšší i nižší, a ovšem i *praelatů*. Již Ludvík Veliký vyslovil v dekr. z r. 1351 (čl. 11.) zásadu: *Nobiles regni una et eadem libertate gaudeant*, což se opakuje v Trip. I. 2. Pro magnáty i nižší šlechtu platilo také stejné právo o nemovitostech. Kdežto v době Árpádovské byl činěn veliký rozdíl mezi statky rodovými (okupačními) a donačními v příčině volného testování, přestalo to od r. 1351, kdy Ludvíkem I. zavedena t. zv. *aviticita* (*ösiség*). Statky rodové přecházely totiž kdysi především na mužské descendenty. Nebylo-li descendentů, bylo možno o statcích těch posledním pořízením volně disponovati. Teprve v nebyti testamentu přecházely statky rodové i na příbuzné pobočné, a když ani těch nebylo, spadaly na krále (čl. 4. zl. bully). Při statcích donačních — při nichž příbuzní poboční (členové rodu) byli vůbec vyloučeni —, nebylo-li descendentů, vracel se statek králi (testovati nebylo možno). Při statcích rodových byl tedy kruh dědiců mnohem širší než při donačních, a devoluční (odumrtiní) právo královo nastávalo mnohem dříve. Změny ve prospěch práva královského, resp. na újmu rodu počal zaváděti Karel Robert. Zakázal šlechtě pořizovati o zděděných statcích a kromě toho zavedl t. zv. *praefekci*, jež záležela v tom, že statky šlechticů nemajících mužských descendentů nepřecházely na členy rodu, nýbrž udělovány králem dceři, jako by byla mužem (*fiusitas, Manneserklärung*). Ludvík I. pak rovněž ustanovil r. 1351 t. zv. zákonem o *aviticitě* (zrušivším čl. 4. zl. bully), že šlechtici nemající dědiců nesmějí pořizovati o rodových statcích (*bona avitica*); statky takové přejíti měly na pobočné příbuzné, členy rodu. Zákonem o *aviticitě* měla se pojistiti jednak práva členů rodu (dílých příbuzných), jednak i sesíliti devoluční právo krále. *Aviticita* trvala v právě uherském až do r. 1853, zrušena byvši t. zv. *aviticitním* patentem z 29. list. 1852. Na jedné straně bývala velikým dobrodíním pro uherskou šlechtu, poněvadž ji chránila před proleťtářstvím a měla pro ni podobný význam jako

později zavedené *fideikommissy*, avšak na druhé straně vytýkáno jí, že zděděný nemovitý majetek šlechtický jest v Uhrách úplně vyloučen z oběhu a držitelům ze neplně z toho žádný prospěch, poněvadž jim stěžuje úvěr.

Čtvrtým stavem byla král. svobodná města (*liberae et regiae civitates*), t. j. takové městské obce, jež zvláštními výsadami přímo a výhradně králi byly poddány, požívaly samosprávy a kolektivního šlechtictví (každé město pokládá se za jednu šlechtickou osobu). Politická práva jejich byla mnohem menší než práva stavů vyšších. Vyplývalo to jednak z jejich kolektivního šlechtictví, jednak z povinnosti platiti daně. Města tvořila totiž *peculium Sacrae coronae*, korunni majetek, poněvadž král byl původně vlastníkem městské půdy (proto platila města *terragium*). Sněmův účastnila se města teprv od r. 1445. Vedle svého majetku mohla nabývat i statků šlechtických. Šlechta viděla to nerada, a proto zahájila v XVI. stol. s městy boj, aby je vyloučila z nabývání donačních statkův.

Od král. svobodných i horních měst dobře sluší rozeznávati města a městečka poddanská (*oppida privilegiata, liberae villae, mešovárosok*), t. j. nehranzená města a městečka, jež byla založena na půdě vrchnosti církevních i světských a proto se nalézala v jich poddanství. Ačkoliv obyvatelstvo jejich požívalo rovněž obsáhlé samosprávy a jiných svobod městského stavu, práva politická, jmenovitě právo účastniti se sněmů, jim nenáležela.

13. Poddaný čili selský lid (*jobagiones, rustici, coloni, jobbágyok, paraszok* [ze slov. prostí]), t. j. všichni ti, kdo nebyli přímo podřízeni moci královské a státní, byli vyloučeni z práv politických a netvořili tedy politický stav. Byli poddáni svým vrchnostem, jež nad nimi vykonávaly moc soudní a pokládány byly také za vlastníky půdy užívané poddanými. Proto poddaní odváděli vrchnostem dílem peněžné platy, dílem naturální dávky, dílem konali roboty. Dekr. z r. 1351 (čl. 6.) zaveden byl jako všeobecná naturální dávka *devátka* (*nona*), t. j. devátá část úrody z polí a vinic. Roboty byly před XVI. stol. ještě nepatrné. Osobní svobodu podrželi sedláci až do r. 1514 (čl. 14. sněm. dekr.), kdy trestem za vzpouru proti vrchnostem zbavení práva stěhovati se ze svého statku. Sněm z r. 1514 upravil také povinnost sedláků naproti vrchnostem. Podobně jako měšťané podrobeni byli i sedláci daním, zvláště dani vojenské, kontribuci, jakož i církevnímu desátku.

14. Privilegovaní národové udrželi svou zvláštní správu jen v Sedmihradsku (v. t.). V Uhrách naproti tomu zbyla spíšská města, jež nebyla zastavena Polsku, klesla na pouhé vsi a Kumáni pozbyli na sklonku tohoto období rovněž svého výsadného postavení. Šlechtici jejich splynuli již dříve se šlechtou uherskou a ze sedláků, kteří se účastnili selského povstání z r. 1514, stali se

královští poddaní (1514:23), podřízeni správci budinského hradu.

15. Poměr Chorvatska k Uhrám zůstal v tomto období celkem týž jako za Árpádovců, ale znenáhla vyvíjely se jisté společné instituce (vedle společných vyšších soudů práva městského, taverníkovského a personálního i společný indigenát a společný soud dvorského sudi, pokud soudil odvolání od soudu bánova), jež proměnily dosavadní personální unii v unii reální.

Znamenitým svědectvím zvláštní státní individuality chorvatské jest samostatná volba a korunování Anjouovce Karla Roberta za krále chorvatského. Vyměněním Árpádovců Chorvaté pokládali se za sprostějši svazku, který je poutal k Uhrám, a proto se neohlíželi na to, kdo se stane králem uherským. Jedna strana usilovala vůbec o to, aby Chorvatsko stalo se úplně samostatným a nezávislým. Své zvláštní stanovisko zaujímal chorvatští stavové i po smrti Ludvíka I., když chtěli míti za krále Karla Dračského z Neapole.

Také v tomto období stojí v čele zemské správy, soudnictví a vojenství buď náměstkové z krve královské, *duces*, vojvodové, nebo bánové. Vojvody chorvatskými byli: bratr Ludvíka I. Štěpán, Karel Dražský a nemanželský syn Matiaše Korvína Jan. Bánská moc byla od dob Ludvíka I. rozdělena mezi dva bány: chorvatského se sídlem v Kninu a slavonského v Záhrřebě. Moc bánova zůstala touž jako dříve, ba byla ještě utvrzena. Karel Robert zrušil r. 1325 všechny exempce z bánského soudu a podřídil bánovi každého, kdo sídlil na území podrobeném jeho moci. Ludvík I. pak r. 1359 vydal nařízení, podle něhož obyvatelé království Slavonského nejsou povinni stavěti se před soudce za Drávou, nýbrž jedině před bána nebo jeho náměstka, arci s právem odvolati se ke králi, dvoru. To bylo pak uznáno i Sigmundem r. 1395. Přes to však dvorskí sudi uherští jako zastupcové krále rozhodovali o odvoláních z bánského rozsudku, a praxe ta se vžila. Jakožto řádný zemský soudce vykonával bán jediný na svém území exekuce rozsudků vynesených králem, pročež nazývá Verbőczy ve svém Tripartitu Chorvatsko zvláštním královstvím různým od Uherského. Protonotáře bánského soudu (*prabilježnik*), který opatroval úřední pečeť bánovu, mohli si stavové chorvatští podle privilegia Ludvíka I. voliti sami. Právo to uznal r. 1398 bán Mikuláš Gorjanský, r. 1429 bán Matěj Talovac a r. 1465 znova je potvrdil král Matiaš.

I v této době Chorvatsko podrželo své vlastní zákonodárství, vykonávané na sněmích (*congregationes regni generales, dietae, regni conventus*). Jako dříve, svolával je a předsedal na nich bán, který potvrdzoval i sněmovní usnesení a dal je vykonávat. Na sněmích jednalo se o všech státních záležitostech, soudních, správních, finančních a vojenských.

O užší svazek Chorvatska s U-kem usiloval již Ludvík I., který čl. 11. dekr. z r. 1351

vyrovnal šlechtu chorvatskou s uherskou. Ludvík chtěl také zavést v Chorvatsku a Slavonii tytéž finance jako v Uhrách. R. 1351 zrušil v županijích dolnoslavonských daň zv. kunovina (*collectio marturinalis*) a zavedl místo ní daň uherskou, *lucrum camerae*. Ale již za Sigmunda vráceno se opět k dřívějšímu stavu, poněvadž nařízení Ludvíka I. vyvolalo za Marie a Sigmunda dlouhotrvající bouři. Ani pokusy posledních králů tohoto období o vyrovnání financí chorvatských s uherskými neměly výsledku. Králové Ludvík I. a Matiaš I. snažili se také zavést v Chorvatsku a Slavonii minci uherskou, přes to však udržely se v oběhu i nadále peníze bánské jakožto lepší a některé z nich kolovaly dokonce i v sousedních komitátech uherských. Bánská mince (*banovac*) uvádí se ještě v listinách Ludvíka II., který dal raziti pro Chorvatsko r. 1525 také svou vlastní minci. Počínajíc Matiašem I. králové uherští usilovali i o společné uhersko-chorvatské zákonodárství. Tak bylo Chorvatsko svými »řečníky«, oratores, zastoupeno na uherském sněmě r. 1477 a pak za Vladislava II. r. 1499. Když však stavové chorvatští r. 1510 opětne na uherský sněm byli pozváni, nepřišli, nýbrž dali za odpověď, že podle starodávneho obyčeje králové mají se dostavovati na jejich vlastní chorvatské sněmy a tam předsedati, stavové chorvatští že nekonají porady se sněmem uherským. Ani korunovacího sněmu Vladislava nechťeli se r. 1490 Chorvaté účastniti, poněvadž v korunovacím diplomě uherském nebylo vzpomenuto Chorvatska a jeho práv. Když Chorvaté následkem toho se přidrželi Vladislava soupeře Jana Korvina, Vladislav napravil svou chybu a potvrdil chorvatská zemská práva ve zvláštním inauguračním diplomě pro Chorvatsko. Brzo potom potvrzena byla práva tato opětne r. 1492 s chorvatskými sněmovními články, jež pak vloženy jako Articuli nobilitium regni Slavoniae i do Corpus juris hungarici. Zvláštní práva, svobody a obyčeje království Chorvatského uznány byly všeobecně také Matiašem Korvinem ve druhém jeho dekretě (čl. 13.). Mezi práva ta náleželo mezi jiným právo šlechty nekonati vojenskou povinnost jinde než uvnitř zemských hranic — měloť Chorvatsko své vlastní vojsko, *exercitus croaticus* —, právo neplatiti větší daň než polovici daně uherské (*m. dia dica*) atd. Až do sklonku tohoto období Chorvatsko mělo i své vlastní právo soukromé. Tripartitum Verbóczyovo sepsáno bylo sice a předloženo uh. sněmu r. 1514, avšak moci zákonné nabylo i v Chorvatsku teprve ze vlády habsburské.

III. Období třetí (1526—1848).

Přehled. Doba samostatnosti státu Uherského zanikla r. 1526, kdy vymřela nově se tvořící dynastie česko-uherská, a na trůn uhersko-chorvatský se dostal Ferdinand I., zároveň král český a arcikníže rakouský. Nový král uherský a chorvatský ani jeho potomkové nesídlí již v koruně Svatoštěpán-

ské, nýbrž v cizině, a k ústavním právům uherským i chorvatským chovají se stejně nepřívětivě. Tim, že král uhersko-chorvatský jest zároveň králem českým, arciknížetem rakouským a zvláště císařem římskoněmectvím, vzniká nejen společná politika panovníkova, nýbrž i potřeba vésti jisté záležitosti pomocí jedněch a těchž orgánův ústředních. Viz Rakousko, str. 174 a násl. Tyto ústřední orgány, složené z příslušníků několika státův a vzhledem k U-u skládající se tedy z cizinců, jsou naproti státu Uherskému zrovna tak jako naproti Českému orgány neústavními, a proto stavové uherští od r. 1526 až do r. 1848 stále brání se tomuto neústavnímu centralismu. Vedle toho bojují od r. 1526 neustále proti absolutní moci panovnícké, která časem uznává konstituční práva stavův, ale hned zase ústavu ruší. Bylo zcela přirozeno, že králové z nejasnější tehdy dynastie habsburské obmezení královské moci pokládali za nesrovnatelné s královským majestátem. Mimo to habsburští králové měli nejednu příčinu nedůvěřovati Uhrům. Dědické smlouvy, jež zaručovaly Habsburkům nárok na uherský trůn, nebyly od Uhrův uznávány, ač jedna schválena byla i sněmem uherským, a i po zvolení Ferdinanda I. za krále, když již říše byla rozdělena mezi dva krále, Ferdinand měl opětovně příležitost přesvědčiti se o vrtkavosti šlechty uherské, která stále přebíhala od krále ke králi. A ke všemu zůstaly po dřívější panské oligarchii ještě patrné následky. Bezuzdnost mocného panstva, která ani po bitvě u Moháče nepřestala, přičítána byla Ferdinandem na vrub celému národu a pokládána od něho za přirozený následek veliké svobody. Proto národ měl zbaven býti svých příslušných ústavních svobod. Ale i národ navzájem počal nedůvěřovati králi, který otálel splniti své sliby a usiloval o to, aby co nejvíce obmezil ústavní svobodu. Oboustraná nedůvěra nejen nepřestala za nástupců Ferdinandových, nýbrž ještě více se stupňovala, když dynastie víc a více se přesvědčovala, že bez zbraní celé koruny sv. Štěpána nenabude, a když od sklonku XVI. stol. ústavní boje se komplikovaly ještě tím, že jako podstatná součást konstitučních svobod přibývala svoboda náboženská. Byly-li již dříve politické snahy krále a národa zcela různé, staly se nyní dokonce protichůdnými. Na jedné straně stála katolická dynastie s tendencemi absolutistickými, na druhé straně protestantští stavové usilující o udržení spoluvlády s králem. Na vývoj politických zápasů působily ústavní poměry sousedních zemí, jmenovitě království Českého a zemí Rakouských na jedné straně a vliv Sedmihradského knížetství na straně druhé. Úspěch snah absolutistických dosažený v zemích koruny České byl dynastií jen pobídkou, aby i ústava uherská podobným způsobem jako česká byla »obnovena« a národ »upokojen«. Radilo k tomu hlavně okolí panovníků, složené většinou z německých úředníků rakouských zemí. Tak jako

ústava česká byla r. 1627 a 1628 okleštěna, mělo se státi i v zemích uherských. V bojích se stavu uherskými dynastií opírala se tedy o výsledky, jichž se dodělavala v zemích českých. Stavové naproti tomu však opírali se zase o konstituční volební knížetství Sedmihradské, jež bylo jen pokračováním předhabsburského konstitučního království Uherského (viz čl. Sedmihradsko) a proto stalo se baštou uherské ústavy a útočištěm všech politických i náboženských nespokojenců uherských. Velice prospívala stavům uherským v jejich ústavních zápasech s dynastií i stálá pomoc Turků, kteří rovněž drželi část území koruny sv. Štěpána. Beze vlivu na průběh a výsledky konstitučních bojův uherských nežstaly ani poměry mezinárodní, pokud se týkaly dynastie habsburské. Zahraniční politická konstelace nepřivnívala dynastií několikrát prospěla stavům uherským. Tyto okolnosti a neméně i vyvinutý politický smysl národa jakož i podivuhodná jeho vytrvalost v ústavních bojích s dynastií zachránily uherský stavový konstitučníalismus až do samého počátku století XVIII., kdy přestalo existovati knížetství Sedmihradské a Turci z uherských zemí vytlačeni. Poslední revoluce uherská, podniknutá k obnovení ústavy a zároveň i Sedmihradského knížetství, skončena r. 1711 mírem Szatmárským. Ačkoliv obnovení ústavy r. 1715 bylo jen následkem tohoto »míru«, bylo by se dynastií v XVIII. stol. snadno podařilo potlačit i ústavu uherskou. Scelením zemí koruny sv. Štěpána, upadkem moci turecké a zavedením stálého vojska vzrostla neobyčejně moc panovnícká v zemích uherských. Na novou revoluci nesnadno by byli mohli Uhré pomysleti. Tu však prospěla uherské ústavě zase náhoda. Poslední Habsburk Karel neměl mužských potomků (syn Leopold zemřel jako dítě) a dcera jeho Marie Terezie nebyla podle uherské ústavy, teprve nedávno opětne uznané (r. 1715), dědičkou trůnu. Dvoustoleté těžké boje o uherský trůn měly býti marnými. Aby tedy korunu decei své zachoval a stavu uherské přiměl ke změně trůnního práva, Karel byl nucen r. 1723 znova potvrditi ústavu uherskou. A to učinila r. 1741 i Marie Terezie zapletená do stálých bojův o své dědictví. Nové útoky na uherskou ústavu učinil Josef II., ale po jeho smrti nastala restaurace. Ani poslední pokusy o zrušení uherské ústavy za Františka I. se nezdařily, a tak uherský národ uhasil si svou starobylou ústavu až do r. 1848, kdy ústavní položena na základy zcela jiné, moderní.

Jiné byly konce ústavních bojů chorvatských. Chorvaté nejen museli hájiti své konstituce proti dynastií, nýbrž i proti stavům uherským, kteří usilovali učiniti z Chorvatsko-Slavonska pouhou provincií uherskou. Snahy tyto podařily se po smrti Josefa II., když Chorvaté r. 1791 dobrovolně se vzdali své vlastní správy a podřídili bána pod uherskou místodržitelskou radu a mimo to projevíli souhlas, aby na příště daně povolovány byly

nikoli na sněmě chorvatském, nýbrž na uherském, byť i odděleně od daně uherské. Toto dobrovolné přimknutí Chorvatů k Uhrům mělo pro Chorvaty neblahé následky. V 1. pol. XIX. stol. bylo z toho vyzovováno, že Chorvatsko jest skutečně pouhou provincií uherskou. Teprve r. 1848 Chorvatsko pod bánem Jelačićem vytrhlo se ze spojení s Uhami.

1. Území. Uhry byly v tomto období po půl druhého sta let rozděleny na tři části. (Viz Rakousko, str. 168 b a 169). Když pak království Uherské v l. 1696—1718 zceleno, nebyly redintegrovány ani Sedmihrady (viz Sedmihradsko) ani Temeské bástvi, totiž území dnešních komitátův temeského, torontálského a krašovsko-severinského. Společně bylo spravováno vojensky a stálo pod vídeňskou dvorskou vojenskou radou, později (od r. 1751) zřízena v Temešváru c. k. zemská administrace, jež byla podřízena vídeňské dvorské komoře. Ačkoli zák. čl. 18. z r. 1741 byla nařízena inkorporace tohoto území, stalo se to poprvé r. 1779, ale i tu s výjimkou jižní části, jež byla organizována jako Vojenská Hranice. — O zpětném nabytí spišských měst viz str. 43 a.

Ještě více rozdrobeno jest území chorvatské. Nejen že většina jeho až do sklonku XVII. stol. (podrobná data viz ve čl. Chorvatsko a Slavonsko, str. 357) a část Slavonie až do r. 1718 jest v rukou Turkův, i malý zbytek Chorvatska-Slavonie, který zůstal Habsburkům, organizován byl většinou jako Vojenská Hranice a vyňat tedy ze správy stavovské pod bánem v čele Dalmatské přímohí náleževší již v předešlém století Benátčanům získano spolu s pevninou dalmatskou, které se zmocnili v XVI. stol. Turci a pak již r. 1699 a r. 1718 postoupili Benátkám, teprve r. 1797 mírem Campoformijským. Avšak již r. 1805 mírem Prešpurským Dalmacie odňata opět Františku I. a spojena s královstvím Italským. R. 1809 stala se zároveň s t. zv. Chorvatskem civilním a Chorvatskem vojenským částí illyrských provincií francouzských. Nanovo získána r. 1813 a definitivně na Vídeňském kongresu r. 1815. K Chorvatsku nebyla však připojena, nýbrž zůstala při změně neuherských. Kdežto tedy území vlastního království Uherského v dřívější podobě obnoveno, nestalo se tak s územím království »trojediného«, Chorvatsko-slavonsko-dalmatského. Více o dotčených územních změnách viz ve čl. Dalmacie, Chorvatsko a Slavonsko, str. 359, Rakousko, str. 168 a 169, a Sedmihradsko.

Část království Polského získaná r. 1772 a organizovaná jako království Haličské a Vladiměřské nebyla připojena ke koruně sv. Štěpána, ač stavové uherští si toho přáli. Později (r. 1790) propagována myšlenka připojení Haliče k Uhrám v samé Haliči. Po kongresu Vídeňském přišli s tímto požadavkem Uhré na sněmě prešpurském r. 1825—27, a to v dolní sněmovně. Tehdy žádáno také za vrácení Dalmacie a úplnou unii se Sedmi-

hrady. Následkem vlivu sněmovny magnátů nebyly však tyto postuláty pojaty do adresy podané panovníkovi. Znova žádali Uhři, aby Halič přivtělena byla k Uhrám, r. 1830, avšak tehdy zmařena byla věc vypuknutím listopadové revoluce ve Varsavě.

Celistvost jednotlivých zemí Uherské koruny dlouho byla porušena institucí vojenských Hranic, území totiž organizovaných po vojsku za tím účelem, aby jejich obyvatelstvo (podobně jako kdysi obyvatelstvo kastilské naproti Maurům nebo obyvatelstvo ruské proti Tatarům) bylo stálou stráží a obranou proti Turkům. Vojenské Hranice byly výtvorem nenáhlého vývoje. Povstaly v rozličných dobách, až se rozprostíraly od Zrmaně k samé Bukovině. Nejstarší byly tři Vojenské Hranice povstale na území chorvatsko-slavonském. Již za Ferdinanda I. zřizena Hranice Chorvatská, zvaná později též Karloveckou (jižně od řeky Kupy), a Slavonská (hornoslavovská) čili Varaždinská. Po vytištění Turků z Petrině počala se z Pokupí šířit po r. 1593 nová Vojenská Hranice, zvaná Pokupskou čili Bánskou. Veleř vojsku tamního chorvatský bán, kdežto druhé dvě Hranice měly německé velitele podřízené štyrské dvorské vojen. radě. Když po míru Karloveckém r. 1699 hranice uherských a chorvatských zemí posunula se až k Dunaji, resp. Sávě, Tise a Máruši, zřízeny byly v l. 1701 a 1702 na těchto jižních hranicích nové Voj. Hranice: Dolnoslavovská (Slavonskosrémenská), jež se prostírala mezi Dunajem a Sávou až k ústí Tisy, a hranice Tissskomárušská podél Tisy a Máruše až k Sedmíhradsku. Také Bánská Hranice zřizena byla jakožto samostatné správní území teprve po míru Karloveckém r. 1704. Na způsob ostatních Voj. Hranic organizována byla r. 1750. Pohraničné vojsko umístěno po Karloveckém míru i v Lince a Krbavě a území toto tvořilo po r. 1712 zvláštní vojenské feditelství, podřízené ve vojenských věcech generálnímu feditelství karloveckému, v hospodářských a občanských pak vnitrorakouskému vojenskému úřadu (*Kriegsstelle*), resp. jeho prostřednictvím (od r. 1705) vídeňské dvorské radě vojenské. Po míru Požarevacckém z r. 1718 zřízeny v území temesškém čtyři vrchní kapitanáty, z nichž za Marie Terezie organizována nová Voj. Hranice, Temesšská čili Banátská, a to v l. 1765–68. Zatím nastala změna v Hranici Dolnoslavovské, z níž ve smysle zák. čl. 18 a 50 z r. 1741 vyloučeny a provincialisovány županije virovitická, požežská a srémenská — což se stalo r. 1745 — a Hranice Tissskomárušská zrušena po částech v l. 1743–50. Zmíněné dolnoslavovské županije byly předmětem sporů mezi Chorvatskem a Uhrami. Spory ty neurovnány ani zák. čl. 23. z roku 1751. Dotčené tři županije byly zastoupeny na sněmě uherském i chorvatském; co do daní náležely k Uhrám, co do soudnictví k Chorvatsku. Mezi l. 1762 a 1766 zřízena byla Voj. Hranice Sedmíhradská, jež se lišila

od ostatních Vojenských Hranic tím, že hraničná místa její nesouvisela, nýbrž vojenské osady ležely smíšeně mezi osadami provincialními, nebo bylo dokonce obyvatelstvo v některých obcích rozděleno na hraničáry a provincialisty. Konečně zřízen byl r. 1764 prapor čajkášů, srbských plavcův organizovaných vojensky rovněž proti Turkům a přestěhovaných z Rábu, Komárna a Ostřihomy na Tisu, Sávu a Dunaj. Čajkášům uloženo za povinnost konati v míru i ve válce vojenské služby na vodě i na suchu a dbáti o bezpečnost na Dunaji, Tise a Sávě, pročež stíhali lupiče, zamezovali podloudnický dovoz a vývoz zakázaného zboží, minci nebo naturalii atd. Jednotlivé Vojenské Hranice nebyly stejně organizovány, ač činěny opětovné pokusy o organizaci jednotnou. Na základě původních privilegií, vydaných ve prospěch selského obyvatelstva nabízejícího se k vojenským službám, došlo za Ferdinanda II. r. 1630 k prvému organizačnímu statutu pro Voj. Hranici Varaždinskou. Později toto zřízení rozšířeno bylo na všechny vojenské distrikty. Civilní správa hraničného území vedena byla obyvatelstvem samým. Nové zřízení vydáno bylo r. 1745. Záleželo v tom, že německé vojsko vydržované v Hranici má býti odstraněno a místo něho že má býti organizováno jen vojsko domácí, jehož by se mohlo používat i mimo zemí. Za základ nového zřízení položena všeobecná povinnost vojenská, aby získáno bylo co možná nejvíce vojáků, kteří by v míru řiší nic nestáli. Rozličné předpisy pro varaždinský a karlovecký generalát byly sjednoceny a vydány r. 1754 jako vojenská hraničná práva, jež rozšířena pak i na Hranici Dolnoslavovskou a Banátskou (nikoli však na Sedmíhradskou) a zůstala v platnosti až do r. 1807. V novém tomto zřízení obmezují se civilní správa na minimum, a brzo (po varaždinském povstání r. 1755) odstraňuje se i poslední zbytek samosprávy tím, že funkce volených rychtářů (knežů) se svěřuje důstojníkům a poddůstojníkům. Němčina zavádí se jako služební jazyk vojenský. Dosavadní vlastnictví k půdě proměněno u hraničářů ve vojenské léno. Za Josefa II. vojenská správa Hranic oddělena byla od správy civilní. Obě zůstaly sice v rukou důstojníkův, avšak vedle velitelství pluku zřízena samostatná vojenská správa kantonní (civilní). Ústava kantonní však se neosvědčila a r. 1800 zrušena. Nové zřízení vydáno pro Vojenské Hranice r. 1807 a poslední r. 1850.

Od samého počátku zřizování Vojenských Hranic nesli Chorvaté velmi těžce tento nový institut, který vedl k neustálým konfliktům mezi stavy a obyvatelstvem na jedné straně a cizími generály i cizím vojskem na straně druhé. Stavové neustále si stěžují na sněmích, že cizí generálové a důstojníci porušují ústavu, osobující si důstojní moc nad domácím obyvatelstvem, odnímajíce násilně vrchnostenskou a městskou půdu, dovolující vojsku loupežiti atd. Proto chorvatští i uherští

stavové po míru Karloveckém a Požarevacckém domáhají se zrušení Vojenských Hranic, avšak marně. Již r. 1687 slíbil Leopold I., že zruší nebo přeloží Varaždinskou Voj. Hranici, která pozbyla nyní svého oprávnění, nehraňič přímou s Tureckem. R. 1703 vydal dokonce tři resoluce, podle nichž Hranice měla se přivtělit k civilnímu (stavovskému) Chorvatsku, avšak Rákóczyovské nepokoje zmařily provedení tohoto rozhodnutí. I později stavové mnohokrát žádali za zrušení Voj. Hranice (r. 1714, 1723, 1741, 1790), ba nabízel r. 1728 za její spojení s provinciálem i výkupné, avšak pro nové a nové války zrušení Hranic nejen stále odkládáno, nýbrž naděje na provincialisování víc a více mizela, zvláště když v sedmdesátých a osmdesátých letech XVIII. stol. Vojenské Hranice teritoriálně teprv úplně byly zaokrouhleny. Od r. 1848 Chorvaté žádali opětovně za zrušení Voj. Hranic. Nejv. nař. z 8. čna 1871 ustanoveno konečně zrušení chorvatsko-slavonského vojenského území, avšak ve skutečnosti provincialisována hned (r. 1872) jen malá jeho část (Hranice Varaždinská, z níž utvořena pak belovarská županije. Zbytek hraničného území obdržel zvláštní civilní správu a spojen s Chorvatsko-Slavonskem teprve r. 1881, ačkoli finanční správa tohoto území ještě do r. 1888 (zák. čl. 40.) zůstala oddělena. Naproti tomu Sedmíhradská Voj. Hranice zrušena byla r. 1851 a Uherská (Banátská) r. 1871.

Mezimurí, jež posud stále náleželo k horní Slavonii a r. 1546 darováno bylo chorv. bánu Mik. Zrinskému, počalo v tomto období počítati se k zaladskému komitátu — a tedy k Uhrám —, když Jiří Zrinský, vnuk Mikulášův, chtěje se státí vrchním županem zaladským, pohnul krále k tomu, aby Mezimurí bylo připojeno k zaladskému komitátu. Že však de jure náleželo ke Slavonii, o tom svědčí zákony (1498: 34, 1715: 91). Od r. 1848 do 1860 spojeno znova s Chorvatskem, nyní však náleží k Uhrám.

Město Rjeka vráceno bylo Marii Terezii r. 1776 Chorvatsku. Reskriptem ze 23. dub. 1779 byla pak vydána pravidla o správě Rjky, jež nazvána »odděleným, ke koruně Uherské připojeným údem«. Maďaři, odvolávajíc se na reskript z r. 1779, tvrdí, že prvá dispozice královny z r. 1776 byla jím zrušena, a prohlašují Rjeku za zvláštní území Uherské koruny vyňaté z Chorvatska. Separatum corpus tvořila však Rjeka naproti Bakru, nikoli naproti Chorvatsku. R. 1807 (zák. čl. 4) byla Rjeka mimo to ještě i uherským sněmem inkorporována, což vyloženo na nejbližším sněmě chorvatském (čl. 8 z r. 1808) tak, že Rjeka pokládá se za část Chorvatska, a proto uděleno zastupcům Rjky místo a hlas v chorv. sněmovně. Od r. 1808 byla tedy Rjeka — s přestávkou, kdy nenáležela ke koruně Uherské — zastoupena nejen na sněmě uherském, nýbrž i na chorvatském. Po míru Vídeňském (1809) dostala se Napoleonovi a náležela k provinciím illyrským,

z nichž r. 1816 po jich získání utvořil císař František I. království Illyrské. Rjeka s částí Chorvatska byla takto odcizena koruně Uherské až do r. 1822. Po novém připojení povstaly o ni nové spory mezi Uhrami a Chorvatskem, jež vyřízeny prozatímně čl. 65. uhersko-chorv. vyrovnání z r. 1868, podle něhož Rjeka jest zvláštní částí Uherské koruny.

2. Obyvatelstvo. K pestré národní směsi v zemích koruny sv. Štěpána přibývá již v předešlém období nový živel, Srbové. Kdežto však ostatní národnosti uherské — nehledíc ke třem politickým národům sedmíhradským — postrádají zvláštní organisace samosprávné, Srbové zabezpečují si od konce XVII. stol. s počátku privilegiemi a pak zákonem národní autonomii, která má býti dovršena i zvláštním srbským územím, »vojvodstvím« (vojvodinou). Tyto snahy provázeny jsou však příznivým výsledkem teprve po r. 1848.

Sporadicky Srbové stěhovali se do zemí Uherské koruny již za krále Ludvíka I. a zvláště po bitvě Kosovské, za Sigmunda i později, ve větším množství však teprv od století XVI. Hlavně ze srbských uskoků (příběhů, predavců), zvaných též »Vlachy«, utvořena byla (Horno)slavovská Vojenská Hranice. V největších proudech stěhovali se však srbsí uprchlíci do Uher a Srému na sklonku XVII. stol. za 16leté války turecké (1683 až 1699). Pečský patriarcha Arsenij Crnojević, obávaje se pomsty Turků, proti nimž spojili se Srbové s vojskem Leopolda I., přivedl r. 1690 přes Dunaj a Sávu na 40.000 rodin srbských (bez mála půl milionu duší), hlavně ze Starého Srbska, Bosny, Albanie a Valachie. Novým přistěhovalcům vykázána sídla dílem mezi Sávou a Drávou v nynější županiji požežské — v t. zv. Malé Valachii —, dílem ve Srému, Báčce, v krajině jenopolské podél Tisy a Máruše, dílem v Komárně, Budině a Sv. Ondřeji. Dne 11. pros. 1690 Leopold vydal Srbům protekční patent, v němž jim zaručil náboženské i jiné svobody, hlavně svobodné vyznávání víry, volbu arcibiskupa a vojvody. Místo uvězněného vojvody a despoty Jiřího Brankoviće dovoleno však Srbům, aby si zvolili mistovojvodu (*viceductor Rasciae militiae*) Jana Monasterlyho. Pat. ze 20. srpna 1691 Leopold I. obnovil výsady Srbů, jež byly vydány v předpokladu, že Srbové, pokládání posud za hosti, vrátí se někdy zase na Balkán. Brzo byli však Srbové nuceni pomýšletí aspoň na provisorní usazení. Z vojenských důvodů usazení byli r. 1694 mezi Dunajem a Tisou, na poli Kumánském a ve Slavonii, a zároveň povoleno panovníkem, ut gens Rasciana... solummodo S. C. R. Majestati subjecta, ab omni vero alia dependentia tam comitatum quam dominorum terrestrium exempta maneat. Dne 4. bř. 1695 vydáno nové potvrzení srbských svobod. Po míru Karloveckém vykázána byla Srbům uherským sídla trvalá, a to v nově zřizované Tissskomárušské Vojenské Hranici. Po míru

Požarevackém užito srbského (i rumunského) obyvatelstva k vojenským hraničním službám na území Temešského banátu. Srbové ukazovali se čím dále tím potřebnějšími pro dynastii, pomáhajíce jí v bojích s Turky, s domácími povstanci (pod Rákóczyem) i v jiných válkách. Za to jim byla privilegia stále obnovována. Exemce jejich z pravomoci zemských úřadů byla však Maďarům trnem v oku. Docházelo k neustálým sporům mezi »divokými Ráci« a maďarským obyvatelstvem. Nenávist stupňovala se ještě více, když si Srbové vymohli za Marie Terezie r. 1745 zvláštní dvorský orgán, illyrskou dvorskou deputaci, jež přejmenována r. 1747 na dv. deputaci in transylvanicis, banaticis et illyricis (mělat věsti nejen záležitosti »illyrské«, t. j. srbské) a postavena na roven dvorským kancelářím a bezprostředním dvorským úřadům. Před tím vedla vrchní správu srbských záležitostí hlavně dvorská vojenská rada, s níž konkurrovala i uherská dv. kancelář (pokud běželo o Srby v civilních Uhrách) a dv. komora (pokud běželo o Srby v banátě). Všechny důležitější záležitosti byly vyřizovány ve společných schůzkách zástupců dotčených tří dvorských úřadů. Brzo po zřízení dv. illyrské deputace vznikly kompetenční spory mezi novým tímto úřadem a uherskou dv. kanceláří. Dne 22. září 1753 upraveny nejv. reskriptem hranice jejich působnosti. Illyrské dv. deputaci přikázány záležitosti privilegií, náboženské, věci církv., staveb a oprav a všechny záležitosti týkající se duchovních. Nové neustálé spory mezi ill. dv. deputací a uh. dv. kanceláří měly za následek, že 2. pros. 1777 ill. dv. deputace zrušena. Agenda její svěřena dv. úřadům příslušných zemí: dv. radě vojenské, uh. dv. kanceláři a dv. úřadu stolicimu v čele banátu. Úřady tyto měly jednati ve společných konferencích. Leopold II. obnovil r. 1791 ill. dv. deputaci pod jménem illyrská dvorská kancelář, avšak již r. 1792 byl úřad tento zrušen Františkem I. k naléhání uherských stavů. Vedle zastoupení u dvora Srbové domáhali se již od r. 1708, aby jejich náboženské i jiné svobody zaručeny byly též sněmem uherským, dále aby Srbové podle potřeby mohli konati kongresy, aby jim vykázano bylo zvláštní území a aby jejich biskupové a baroni měli přístup ke sněmem uherským. Sněmovní inartikulování privileji ukázalo se pro Srby důležitým zvláště po Sztármáském míru. Pokud dynastie potřebovala Srbů proti Maďarům, nebyla srbská privilegia restringována. Když však dvůr s národem se vyrovnal, Srbové musili podniknouti dlouhý boj o platnost, rozsah a význam svých privilegií jednak se dvorem, jednak s dvorskými a zemskými úřady. Proto toužili po tom, aby svobody jejich uznány byly i ve formě zákonné. Pokud se to nestalo, Srbové zůstávali jen privilegovanými cizinci. Teprve po 80 letech usilování podařilo se jim získati na sněmě r. 1791 (zák. čl. 27) občanská práva i pravoslavným. Na sněmě r. 1792 (zák. čl. 10) pak povoleno pravoslav-

ným biskupům místo v panské sněmovně uherské. Snahy o zvláštní srbské území došly úspěchu teprve po r. 1848. Nejv. patentem z 18. list. 1849 zřízena byla z báčského, bošovského komitátu, jakož i z rumunského a ilockého okresu srémské županije zvláštní vojvodství (vojvodina) a Temešské banství a císař přijal titul velkovojvody nové země. Toto oddělení od Uher nemělo však dlouhého trvání. Říjnovým diplomem z r. 1860 Srbské vojvodství zrušeno a spojeno s Uhrami, resp. (srémská část) se Slavonií. Z někdejších velikých svobod zbyla Srbům uherským jen církevní a školská autonomie. Naposledy uznán zák. čl. 9. z r. 1868 národní ráz srbské církve a její autonomní správa skrze kongresy za předsednictví karloveckého patriarchy. Národní a církevní záležitosti srbské byly upraveny ponejprv obšírněji na kongresse r. 1769 v t. zv. prvním regulamentu schváleném r. 1770, pak v druhém regulamentu z r. 1777 a konečně v rescriptum declaratorium illyricae nationis z r. 1779, kterým oba dotčené regulamenty byly zrušeny. Deklaratorium toto (vydané naposledy r. 1860 s lat.-něm. textem c. k. státní tiskárnou ve Vídni a r. 1868 v lat. textě král. uh. univ. tiskárnou v Budíně) zůstalo až do nové doby regulativem pro srbské církv. a nár. záležitosti, a jednotlivá ustanovení jeho platí podnes.

Kromě Srbů neměl v Uhrách v tomto období výjimečné postavení žádný jiný národ. Příslušníci všech národů mají stejná práva, všichni jsou Hungari, k nimž se počítají i Chorvaté (1492: 9, Trip. I. 11 § 3, 1618: 5, 1625: 65, 1741: 61). Přednosti nemají ani Maďaři. Latina zůstala pojítkem všech národností. Pouze v Sedmihradsku redigovány po nějaký čas sněm. artikule v jazyce maďarském, ale i tam r. 1714 vráceno se zase k latině. Stav dotčený potrvál v Uhrách až do r. 1784, kdy Josef II. nařídil úřadování německé. Teprve germanisační jeho pokusy a následující po nich francouzská revoluce vzbudily národní vědomí maďarské šlechty. Od r. 1791 objevují se opětovně sněmovní usnesení ve prospěch maďarštiny. Latina zůstává se ještě jen na čas při posavadních právech vedle jazyka maďarského. Veliká práva poskytují se maďarštině zejména zák. čl. 3. z r. 1836 a zák. čl. 6. z r. 1840. Vrchollem jazykových a národnostních snah maďarských byla ustanovení zák. čl. 2. z r. 1844. Usnesení tohoto sněmu textována jsou již výhradně maďarsky. Maďarština činí se tu skutečným úředním a státním jazykem v Uhrách. R. 1805 Maďaři chtěli zavést svůj jazyk do úřadův a škol celé koruny sv. Štěpána, i v Chorvatsku. Tehdy narazili na odpor Chorvatův. R. 1826 však sám sněm chorvatský se usnesl, že v Chorvatsku jest sice úředním jazykem latina, ale maďarštině že se tam bude vyučovati jako jazyku povinnému. Na společném sněmě z l. 1832—36

(v dolní sněmovně) Maďaři usilovali o to, aby maďarština stala se úředním jazykem i v Chorvatsku a Slavonsku. Po zakročení Chorvatův u krále neudělena sněmovnímu usnesení ohledně Chorvatů sankce, a to ani po opětném naléhání Maďarův. Na sněmě uherském r. 1844 (čl. 2. § 3) však usneseno, že ablegáti »připojených částí« (chorvatští poslanci) mohou v tom případě, kdyby nebyli zběhlí v maďarštině, ještě po šest nejblížeších let hlasovati i latinsky. Kromě toho nařizeno, aby maďarskému jazyku bylo vyučováno jako řádnému předmětu na akademii a gymnasiích chorvatsko-slavonských. Ještě dále pokročily zákony z r. 1848. Zák. čl. 5. a 16. maďarština prohlášena za výhradní jazyk nejen sněmu, nýbrž i komitátních kongregací. Mezi Chorvatskem a Maďary došlo k boji. Na chorv. sněmě dne 5. čna 1848 usneseno ve čl. 11., že úředním jazykem ve veškerém životě veřejném bez výjimky jest v trojjediném království jazyk národní.

Kdežto různost národností a jazyková celkem neoddalovala od sebe příslušníky jednotlivých národností, rozštěpilo se obyvatelstvo podle náboženských vyznání. Již na sklonku vlády Ludvika II. počalo se šířiti v Uhrách učení Lutherovo. Za Ferdinanda I. konán byl r. 1544 v Erdődu (v szatmármské stolici) dokonce prvý církevní sněm evangelický a r. 1545 obdrželo augšpurské vyznání v Prešově první své zřízení. Ani Ferdinand I. ani Maximilián církve evangelické nepro-následovali, a tak se stalo, že za Maximiliána byla většina stavů již protestantská. K lutheránům přibýli helveti, jejichž vyznání víry přijato r. 1567 na sněmě debrecinském. Vyznání augšpurskému zůstali od té doby věrni jen Slováci a Němci; Maďaři přidrželi se skoro vesměs kalvinismu. Na počátku XVII. stol. počalo se pronásledování uherských protestantův a bylo předmětem stížností na sněmě r. 1604. Rudolf II. nejen že nic nečinil k upokojení země, nýbrž o své újmě připojil k zákonným článkům na dotčeném sněmě přijatým ještě jeden (22.), v němž obnovuje zákony vydané v zájmu katol. náboženství sv. Štěpánem i jinými katol. králi. Pronásledovaných evangelikův ujal se Bocskai. Došlo k Vídeňskému míru (ze 23. čna 1606), v němž uznána svoboda obojího protestantského vyznání bez újmy katolického náboženství. Bez této poslední klausule byl Vídeňský mír inartikulován r. 1608 (v t. zv. člancích předkorunovacích) a stal se základem uherské náboženské svobody. Za Ferdinanda II. byli však protestanté uherští znova pronásledováni. Jako obránce jejich a ústavních svobod vůbec povstal sedmihradský kníže Bethlen. Mírem v Mikulově z 31. pros. 1621 — nedlouho po potření českého protestantismu na Bílé Hoře — Ferdinand II. zaručil Uhrům opět náboženskou (i politickou) svobodu, s klausulí »bez újmy katolického náboženství«, ale pronásledování protestantův nepřestalo. Nové povstání pod sedmihradským kníž. Rákóczyem vedlo

r. 1645 k míru Lineckému, inartikulovanému na sněmě r. 1647. Náboženská svoboda přiznána tím nejen šlechtě, nýbrž i měšťanům a sedlákům. Stížnosti náboženské zároveň odkázány napříště před komitátní kongregace. Za Leopolda I. protestanté uherští vydáni útiskům mnohem větší než dříve. Když r. 1662 stěžovali si na sněmě, odbyti poukazem, že stížnosti takové náležejí před komitáty. Veselényiovské spiknutí mělo smutnou dohru pro protestanty, kteří pokládáni za jeho původce a krutě pronásledováni. V Prešpurce zřízeno r. 1671 judicium delegatum, jehož hlavním úkolem bylo zatčení a odsouzení protestantských kněží a učitelů, čímž mělo nemožným býti účinně trvání protestantismu v Uhrách. R. 1679 byl protestantismus v Uhrách skoro již ztracen. Evangelikům odňato do té doby na 800 chrámů, tak že jen málokde služby evangelické mohly býti konány. Nové povstání Tökölyovo protestantům jen málo prospělo. Sněm z r. 1681 (čl. 25. a 26.) nestál na stanovisku dřívějších kardinálních zákonů z r. 1608 a 1647. Obnovena klausule Vídeňského míru »bez újmy římsko-katol. vyznání«, svoboda konfesse sedlákův učiněna závislou na uznání pozemkové vrchnosti a v příčině ostatního protestantského obyvatelstva omezeno konání bohoslužeb jen na některá místa. Ztracené chrámy nebyly evangelikům vráceny. Pouze ty, které posud měli, byly jim ponechány, a v těch komitátech, kde všech chrámů pozbýli, dovoleno jim vystavěti nové — zpravidla jen ve dvou místech v komitátě (chrámy artikulové, t. j. zákonným artikulem 26. z r. 1681 povolené). R. 1687 gen. Carafa dal po třikráte v Prešově vražditi přední evangelické šlechtice za účast na vzbouření Tökölyovském (»jatyky prešovské, eperjesi vérpád«). Zák. čl. 21. z r. 1687 ponechány byly »z milosti královny« čl. 25. a 26. z r. 1681 »ještě nyní« v platnosti. Na novou stížnost evangelikův z r. 1688 odpověděl král teprv po třech letech, že mimo chrámy artikulové evangelické služby boží inde konati se nesmějí, a tam že evangelici kněžím katolickým jsou podřízeni. Za povstání Rákóczyovského protestanté získali některé chrámy, ale r. 1709 zase jich pozbýli. V míru Sztármáském r. 1711 slíbeno evangelikům, že zákony o svobodném vyznávání náboženství budou zachovávány; na sněmě r. 1715 pak usneseno, aby ponechány byly v platnosti zákony z let 1681 a 1687. R. 1731 Karel III. vydal resoluci, jež spočívala na rozhodnutí Leopoldově z r. 1691. Krátce před tím (1729) ustanoveno, aby všichni — i evangelici —, kteří zastávají nějaký zemský úřad, vykonalí přísahu k Panně Marii a všem svatým, pročež evangelikům přístup k úřadům zamezen. Teprve tolerančním patentem Josefa II. z r. 1781 zjednána byla evangelikům i v Uhrách jistá svoboda, avšak práv poskytnutých mírem Vídeňským a Lineckým přece nenabýli. Tuto plnou svobodu obdržela církev evangelická v Uhrách za Leopolda II., zák. čl. 26. z r. 1791.

kladem všech pozdějších inaug. diplomův a obsahuje veledůležitou klausuli, jež činila vlastně veškeru ústavu pochybnou. Král sli-

buje totiž zachovávatí všechny zemské zákony a všechna zákonná práva zemských obyvatelů tak, jak se navzájem dohodnou král a zemští stavové o jejich smysle. Nový korunovací diplom lišil se vedle nové klausule od inaug. listiny Ferdinanda II. ještě tím, že neobsahoval některých důležitých věcí, jako zaručení nábož. svobody podle míru Vídeňského (a Lineckého), ustanovení o tom, že uherské věci budou vedeny prostřednictvím uherských radův, že bude zachován úřad palatinův a bánův atd. Zák. čl. 1., 2. a 4. z r. 1687 měly býti je základem ústavy, která podrobně měla teprv býti vypracována. Král žádal, aby byla zřízena komise ke změně zemského zákonodárství a správy v duchu dědičného království, ale stavové návrh ten nepřijali. Král provedení svého plánu jen odložil. R. 1689 vyzval několik svých důvěrníkův, aby mu učinili návrh na změnu ústavy. Z několika projektů přijat návrh německé komise, jejímž předním členem byl rábský biskup Kolonič. Hlavní zásady tohoto »zařízení království Uherského« byly: »upokojiti Uhry, učiniti je pro krále výnosnějšími (bylo vypočteno, že správa Uher stojí králi ročně půl mill. zl., kdežto příjmy zemské činí jen 60.000 zl.) a »osvoboditi je od kacířství.« Mezi jiným šlechta měla platiti daň tak, jako ostatní obyvatelstvo, a území dobyté na Turcích mělo býti zpeněženo jednak tím, že půda vrácená šlechticům, kteří dokázali svá práva k ní, měla býti vykoupena, jednak i kolonisací, při níž měla dána býti přednost německému lidu katolickému. O přidělování nově získané půdy rozhodovati měla t. zv. commissio neoacquistica. R. 1696 král pozval do Vídně několik círk. i světských pánův, aby návrh změny ústavy byl přijat. Po námitkách biskupa Széchényiho král na přijetí navrhovaných změn prozatím sice nenaléhal, ale r. 1698 znova se vrátil k svému plánu. Tentokrát povolal do Vídně mnoho církevních i světských pánův a kromě toho i zástupce komitátův a měst. Když ani tu nemohl dosíci přijetí svých návrhů, vrátil se k jednání absolutistickému. V manifestě z 24. pros. 1698 prohlašoval sice, že nechce rušiti ústavu, nýbrž jen učiniti možnou obranu země, a proto nafidil všeobecné zdanění stavův, avšak ve skutečnosti bylo to porušení ústavy. Konce nové ústavní revoluce, vedené Frant. Rákóczym, Leopold ani syn jeho Josef I. již se nedočkal. Povstalci shledávali dostatečnou záruku plnění ústavy nejen v obnovení Sedmihradského knížectví, nýbrž hlavně v garantování cizích států. Konečně byli však nuceni ze svých požadavků velmi mnoho sleviti. V míru Szatmárském z r. 1711 došlo ke smíru mezi dynastií (Karlem III.) a národem. Ústava obnovena byla na sněmě r. 1715, na němž zavedeno také stálé placené (žoldnéřské) vojsko. Ačkoli sněm dal do rukou krále moc nad vojskem, vyhradil si přece právo povolovati k vydržování vojska daň. Ještě skvělejším způsobem byla obnovena uherská

ústava a vlastně teprve dovršena a ustátna r. 1723, když běželo o přijetí pragmatické sankce od uherských stavů. Po celé XVI. stol. a ještě více ve stol. XVII. neměla pevné a určité formy. Obě strany, král i stavové, jako by se zrovna snažily o to, by jednotlivé otázky nebyly jasně rozeřšeny, tak aby ústava mohla se vykládati, jak se to komu hodí. A kromě toho nepřetržitá řada ústavních revolucí nedovolovala, aby se v klidu vyřídily ústavní spory. Za to, že stavové uherští rozšířili r. 1723 dědičnost trůnu i na ženské potomstvo habsburské, zaručena jim byla ústava zák. čl. 3. z r. 1723. Teprve r. 1723 úřady ústavní byly řádně organizovány. Zřízena místodržitelská rada (1723: 97, 98, 102), organizována nově uh. dv. kancelář, zvětšena váha uherské komory (1723: 16), upraveno soudnictví rozdělením král. kurie na t. zv. tabuli sedmipanskou a tabuli královskou a zřízením čtyř tabulí distriktních (1723: 25, 26, 30, 31) atd. Ale ani Karel nedbal mnoho uherské ústavy. V l. 1715—22 a pak 1729—40 nesvolával sněmů, ani když se r. 1735 uprádnil úřad palatinův. Mir Požarevacký ujednal bez spolupůsobení radův uherských, území dobyté na Turcích k Uhrám neinkorporoval. Podobně jako rozuměl Leopold svým způsobem zákonu mluvčímu o dědičné král. moci, tak Karel III. i jeho nástupcové vykládali si ustanovení pragm. sankce o držení uherských a dědičných zemí »invisiblem et inseparabiliter«, jako by měl právo k zavedení společné správy a tedy k sloučení jich. Když nastoupila Marie Terezie, stavové chtěli změnit inaugurační diplom a vložiti do něho, že Uhry nebudou spravovány na způsob ostatních zemí, i jiné články. Bylo by bezmála došlo k roztržce mezi královnou a stavy, ale konečně panovnice svolila (1741) k některým od stavů usneseným sněmovním článkům, jimiž zaručena důležitá ústavní práva (o ústavní moci palatinové, o samostatnosti uherské dv. kanceláře a uherské komory, o vyřizování uherských věcí pomocí Uhrův atd.). Přes to však královna dovedla chytrým způsobem, zejména připoutáním magnátů ke dvoru, obcházeti ústavní zákony, aniž vzbudila odpor. Když na sněmě r. 1751 stavové nechťeli povolití daň v žádané výši, nesvolávala sněmy až do r. 1764, kdy měla býti »upravena šlechtická insurrekce«, resp. místo ní zavedena býti stálá daň šlechty, o niž usiloval již Leopold I. Po něvadž i tentokráte stavové byli nepovinní, nekonal a až do své smrti žádných sněmův. Úřad palatinův, uprádňený r. 1765, zůstal trvale neobsazen. Josef II. neuznával samostatnosti Uher ani stavovských privilegií a vládl absolutně a centralisticky. Nechtěje býti křivopřísežným, nedal se korunovati (»král s kloboukem«), aby nemusil přísahati na zákony, jejichž zrušení pokládal za hlavní úkol svého života. Absolutně vedl si zvláště od r. 1784. Dal odvézt uh. korunu do Vídně, nařídil německé úřadování, sčítání lidu (za účelem vojenským), měření půdy (k účelům

berním), sněmů nesvolával atd. Když komitátní sjezdy proti jeho neústavním krokům protestovaly, zapověděl je r. 1786. Také on usiloval o zrušení šlechtické berní immunity a uložil r. 1788 o své újmě šlechtě daň. Komitáty zahájily passivní odpor, neodvádějíce daní a odpirajíce odvod brancův. Mimo to válka s Turky započata nešťastně, a Prusko štválo lid, aby se vzbouřil. Když pak vypukla i francouzská revoluce, byl trůn habsbursko-lotrinský na novo ohrožen. Josef II. odvolal svá protiústavní nařízení, ale krátce potom zemřel. Komitátní kongregace souhlasně prohlášovaly, že dynastie propadla trůn, poněvadž porušila ustanovení pragm. sankce. Leopoldovi II. předloženy byly volební podmínky v nichž mezi jiným obnovení právo branného odporu, vojsko zavázáno každého roku přísahati na ústavu, král uznati měl konfederaci ujednanou r. 1608 s Čechy atd. Krárci nový inaugurační diplom nepřijal, ale musil r. 1791 obnoviti ústavu. Ve člancích od něho potvrzených se ustanovuje: 1. nov král má se do šesti měsíců dáti korunovati a ztvditi zemské svobody (čl. 3.); 2. zákonodárná moc náleží jen králi a sněmu společně a nesmí býti vládnoucí pomocí ediktův a patentů, kabinetních nařízení a pod. (čl. 12.); 3. v každých 3 letech a, je-li třeba, i dřív má býti svolán sněm (čl. 13.); 4. žádný cizí jazyk nesmí býti Uherům vnučován (čl. 16.); 5. daň má býti povolována jen od sněmu a sněmu a mimo sněm nemá žádná býti dávána (čl. 19.). Nejdůležitější byl však čl. 1. který zní takto: Hungaria cum partibus annexis sit regnum liberum et relate totam legalem regiminis formam (huc intellectis quibusvis dicasteriis suis) independens, id est nulli alteri regno aut populo obnoxium, sed propriam habens constitutionem et propriam haereditario rege a legitimis coronato auctoritate regendi propriis legibus et consuetudinibus non vero ad normam aliarum provinciarum regendum et gubernandum.

Zák. čl. 3. z r. 1723, zák. čl. 8. a 11. z r. 1791 a tento 10. zák. čl. z r. 1791 zůstaly pak kladem uherské ústavy až do r. 1848, až František I. znova zaváděn fakticky solutismus. Po dlouhých bojích a obětích na krvi i statcích podařilo se uherským národům zachrániti stále ohrožovanou ústavu a udržeti ji až do nové doby, kdy ústava práva rozšířena na celý národ. Jest to ústava stará, historická, jež po mnohá století se vyvíjela a byla zachráněna jednak neohrožeností a neústupností národa práv svých dbalého a pro ústavu i největších nebezpečí, jednak i rozličnými příznivými okolnostmi, jež Uherům prospívaly časochvilích nejkritičtějších. Králové snažili se po tři sta let dostati do svých rukou veškeru státní moc, ale musili se spokojiti jen tím, že se jim podařilo zlomiti píle hroty ústavy (zejména právo branného odporu) a že si vymohli dědičnost trůnu a potomstvo ženské. Moc jejich zůstala

celkem ústavně omezená. Králi náležela jen některá práva rezervátní, jež vykonávati mohl bez spolupůsobení sněmu. Naproti tomu nej-
důležitější práva vykonávati mohl jen za spolu-
účastností stavů (*jura comitialia*). K neob-
mezeným rezervátním právům krále náležela
zejména tato práva: vésti válku, ujednávati
mír a mezinárodní smlouvy, přijímati a vy-
sílati vyslance, organisovati vojsko, veleti mu
a vésti je, jmenovati důstojníky, stanoviti dis-
lokaci vojska a způsob jeho výzbroje, udělo-
vati úřady (arci jen Uhrům) a namnoze pouze
šlechticů— vyjímajíc úřad palatina a strážců
koruny —, vykonávati nejv. soudní moc (jen
prostřednictvím zákonných soudův a ve
smysle zákonů), udělovati šlechtictví a privi-
legia (nikoli proti zákonům), vykonávati četná
práva vyplývající z vlastnosti uherského krále
jakožto krále apoštolského (právo jmenovati
katol. praeláty i jiná práva) atd. Král měl
i své vyhrazené finance, jež spravoval ne-
obmezeně prostřednictvím zvláštních úřadů.
V oboru sněmovnictví náleželo králi vý-
hradně právo svolávati, odročovati a roz-
pouštěti sněmy a udělovati sněmovním usne-
sením sankci.

4. Nástupnictví na trůn. Bylo již řečeno, že Ferdinand byl přijat v Uhrách jen jako král zvolený. (Vice o tom v čl. Rakousko, str. 171.) Po celý život velice litoval, že vydal revers z 29. čna 1527, a protože zák. čl. 5. z r. 1547, v němž se jen mimochodem mluví o dědicích trůnu, nepokládal za dostatečný, usiloval o to, aby synu jeho Maximiliánovi ještě za života otceva byl trůn pojištěn. A to činil pak všichni jeho nástupci až do Leopolda I. Zajímavé jest, že podobně jako v Čechách nechťeli králové ani v Uhrách slyšeti o »volbě« králové (kteříhožto slova užívali stavové, a proto, když se ucházeli u stavů o trůn pro své syny, vyhýbajice se slovu »volba«, užívali termínů neurčitých. Ferdinand I. žádal nejednokrát, aby Maximilián byl »uznán a prohlášen« za krále, pak r. 1562 (na sněmě), aby byl králem »uznán a jmenován«. Podobně pravi se v zák. čl. 2. z r. 1572, že stavové žádali Maximiliána, aby syn jeho Rudolf za krále byl »prohlášen«. Při volbě Matiašové vymohl však stavové jasnou stilisaci, podle níž arcikníže byl za krále »zvolen a prohlášen«. Také Ferdinand II. byl za krále »zvolen a zvolán«, ač Matiaš II. naléhal na »uznání a vyhlášení«. I on znova se pokoušel o zavedení dědičnosti trůnu. R. 1625 chtěl, aby sněm »upravil dědičnost«, ale stavové k tomu nesvolili, nýbrž po skutečné volbě korunovali Ferdinandem III. Také tento král, když na sněmě z r. 1646—47 běželo o korunování Ferdinanda IV. a na sněmě z r. 1655 o korunování Leopolda I., naléhal na »provolání« králem, ale zák. čl. 2. z r. 1647 i zák. čl. 2. z r. 1655 jasně mluví o dobrovolném zvolení králově. Jak došlo konečně k uznání dědičnosti trůnu pro mužské prvorozence habsburské za Leopolda I. r. 1687 a k uznání dědičnosti i pro potomstvo ženské za Karla III.

na sněmě z r. 1722–23, o tom viz čl. Rakousko, str. 171 a 172. I po uznání dědičnosti trůnu zůstalo korunování, vydání inauguračního diplomu a vykonání korunovací přísahy nezbytnou podmínkou legální moci panovníkovy (zák. čl. 2. z r. 1687). Proto nekorunovaný Josef II. neuznáván za krále a na sněmě r. 1791 znova ustanoveno, že král musí do šesti měsíců dáti se korunovati a ztvditi zemské svobody. Základem všech posledních korunovacích diplomů stal se inaugurační diplom stílisovaný r. 1687 za Leopolda II. (o klausuli do něho vložené viz str. 59 a). Králové zavazují se tu, že budou zachovávat všechny zemské svobody, výsady, práva, zákony a obyčeje, tak jak se o jejich smysle dohodne král se stavy na sněmě, že nedají korunu vyvéztí ze země a že ji dají v opatrování dvou korunních strážců, že přivětí dobyté země k Uherské koruně, že uznávají právo stavů, aby po vyměření oprávněných dědiců trůnu mohli si svobodně voliti krále, a že každý nástupce trůnu vydá inaugurační listinu a vykoná korunovací přísahu.

5. Politická správa (královská rada a kancelář, palatinát, místodržitelství). Podle uherské ústavy i podle svých slibů měl Ferdinand I. vládnouti nad zeměmi uherskými jen pomocí domácích úřadů a úředníků podle uherských zákonů. Ve skutečnosti však počal od samého začátku své vlády užívat v některých věcech (zahraničních, vojenských a finančních) svých vlastních, pro všechny své státy nově zřízených orgánů. (Viz čl. Rakousko, str. 174 a násl.) Bylo to zcela přirozeno. Král nesídlil v Uhrách a rádci jeho byli sami Němci. Uherské země byly mimo to v jeho moci jen částečně a nejen že nevynášely, nýbrž vyžadovaly mnoho obětí. Král musil stále vydržovati nákladné vojsko a k tomu potřeboval mnoho peněz. Záležitosti vojenské a finanční vedle zahraničních zaujímaly tedy veškeru jeho pozornost a musily vedeny býti způsobem jednotným. Oběti, jež pro země uherské přinášel, nebyly v žádném poměru k výhodám plynoucím z držby těchto zemí. Oběti tyto konal v naději, že někdy přece dynastii se podaří země uherské dostati do své moci. Přílišné zemské svobody a stavovské výsady vším právem pokládal za překážku svých snah, a poněvadž v oboru zákonodárství ústavu zjevně rušiti nemohl, vedl si absolutně a centralisticky aspoň v exekutivě. Velmi mu při tom prospívalo, že krátce před jeho volbou (na sněmě konaném na jaře r. 1526) odňata byla královská radě dřívější veliká moc a dána byla jen králi. Tím zrušena byla zároveň zodpovědnost exekutivy stanovená r. 1507 a sněm neměl na ni žádné vlivu. Nesídlil v Uhrách, Ferdinand I. zřídil r. 1528 v Budíně pod předsednictvím palatinovým vládní sbor složený na způsob bývalých král. rad, avšak již r. 1529 rozdělil toto kolegium a část jeho přeložil do Prespurka, část pak jako král. uherskou kan-

celář do Vídně. Brzo však zanikla asi činnost této kanceláře (rady) uherské. Užíval meckých a vydával i do Uher listy z kanceláře rakouské, v níž měl zvláštní uherského sekretáře, a když pak kancelář rakouská r. 1559 proměnila se v říšskou, stál v čele její zvláštní (uherské) expedice uherský viceopíral se listům z rak. kanceláře, Ferdinand neobsadil po jeho smrti r. 1535 palatinát, nýbrž rozdělil jej na úřady tři: na úřad král. místodržícího (*locumtenens regius*), zemského kapitána čili hejtmana (úřad vojenský) a místodržícího palatinova (*locumtenens palatinatus* čili *propalatinus*, soudcovské funkce palatinovy). Dále zřídil vedle těchto tři úředníků ještě dva rady církevní a dva světské, a této sedmičlenné zemské radě odevzdal zemskou správu. Veliký byl rozdíl mezi palatinátem a třemi úřady z něho učiněnými. Noví úředníci nebyli voleni sněmem, nýbrž dosazení králem, pročež zastávali spíše zájmy královny než země. Tato novota schválena sněmem (1536: 48) s dodatečným usnesením, že za členy zemské rady může býti přibíráno, uzná-li tak král, i šest šlechticů zvolených za přisídící král. kurie. Když byl r. 1542 jmenován král. místodržícím arcib. Várdai, sněm žádal, aby mu bylo přidáno 8 radů (po 4 z praelátů a pánů), z nichž polovice by byla stále po boku místodržícího (1542: 30). Z panovníkovy kanceláře byla do Uher stále vydávána nařízení protizákonná. Usnesl se tedy sněm r. 1543 (zák. čl. 31.), aby se tak nedálo, a když to nepomohlo, ustanoveno zák. čl. 33. z r. 1545, aby vrchní županové a podžupanové neprováděli takových nařízení krále a místodržícího, která se přiči zemským zákonům. Potvrzuje tento zákon, král sliboval, že nebude nařizovati, co by se nesrovnávalo s ústavou, nýbrž jen to, co jest slušné a čeho vyžadují časy a okolnosti. Tento dodatek činil ovšem pochybným celý zákonný článek. Uherské vojenské a finanční úřady nedbaly vůbec nařízení uh. dv. kanceláře, a proto ustanoveno v zák. čl. 15. z r. 1546, aby král užíval v uh. věcech kanceláře uherské a aby nařídil uherským úředníkům, aby jí byli poslušní. Ani když zák. čl. 6. z r. 1554 byl obnoven v dřívější způsobě palatinát, kancelář uh. nenabyla váhy. Když stavové r. 1559 žádali, aby král neužíval rady cizinců ve věcech, které se týkají pouze svobod a výsad král. Uherského, Ferdinand slibil vyhověti stavům, jen pokud toho bude žádati vlastnost nebo povaha příslušných věcí. Po smrti palatina Nádasdiho r. 1562 jmenován zase jen král. místodržící. V zák. čl. 38. z r. 1569 Maximilián se zavázal, že trvale bude užívat na svém dvoře dvou uherských radů aspoň ve věcech týkajících se justice, práv a svobod zemských. Za Rudolfa zdálo se, že země spravována bude nezávisle, když místodržícím jmenován arcikn. Arnošt. Proto dána ve čl. 3. a 8. z r. 1587 místo-

držitelské vládě plná moc a ustanoveno, aby místodržící svolával každého čtvrt roku svou radu, která měla býti slyšena zvláště o působnosti uherské komory a obsazení vojenských velitelstev. Ale zůstalo vše při starém. A tak tomu bylo i za místodržitelování arcikn. Matiaše. Teprv když vypukla revoluce, byla mu dána r. 1606 plná moc. Úplně obnoven úřad palatinův i pravomoc uherské rady a kanceláře ve Vídeňském míru i v předkorunovacích článcích z r. 1608 (viz str. 58 a.), ale již r. 1613 (čl. 7. a 25.) bylo znova třeba opakovati dřívější ustanovení. Za Ferdinanda II. nebylo patrně u dvora radův uherských, a proto ustanoveno v zák. čl. 29. z r. 1630, že mají tam býti vedle kanceláře dva. Autoritu uh. kanceláře hájí opětně zák. čl. 16. z r. 1637. Ještě hůře bylo za Leopolda I. V l. 1673–81 ústava byla vůbec zrušena. O gubernátoru Ambringenovi, jemuž dána plná moc ve věcech civilních i vojenských, učiněna zmínka již shora. Rada jeho skládala se nejen z Uhrů, nýbrž i z cizinců. Země byla tehdy rozdělena na 10 krajů s krajským hejtmanem v čele. R. 1681 byla sice ústava obnovena, ale ani uh. dv. kancelář ani palatin neměli někdejší pravomoci. R. 1687 (čl. 8.) usneseno, aby dva Uhři byli jmenováni do uh. kanceláře. Lépe byla organizována tato kancelář a vydána pro ni instrukce r. 1690. Zároveň přestala existovati uherská expedice říšské kanceláře (německé). Teprve nyní uh. dv. kancelář stala se stálým kolegiem aneb, jak v Uhrách se říkalo, dikasteriem. Podle usnesení sněmu z r. 1715 neměla býti podřízena žádnému jinému dvorskému úřadu. Podobně se usnesl sněm z r. 1723. Tehdy byla také uh. dv. kancelář definitivně organizována. Náčelníkem jejím byl dvorský kancléř (jímž od r. 1731 byla vždycky osoba světská), jeho zástupcem vicekancléř a členy 12 referendářů s titulem dvorních radů, kteří byli jmenováni z praelátů, magnátů a rytířů; jeden rada podle zák. čl. 35. z r. 1765 měl býti vzat z Chorvatů. Kromě toho měla dv. kancelář sekretáře, koncipisty, přísežné notáře čili kancelisty a jiné úředníky. (R. 1793 veškeren personál čítal 137 osob.) Do kompetence její náležely všechny věci vnitřní správy uherské a chorvatské, vyjmajíc Vojenské Hranice. Sedmihradsko mělo od r. 1696 svou vlastní dv. kancelář, jež r. 1782 spojena s uherskou, avšak r. 1791 zase oddělena. Věci zahraniční, vojenské a finanční byly z působnosti uh. dv. kanceláře vyloučeny. Její soudní agenda, vykonávaná větší měrou až do zřízení sedmipanského soudu r. 1723, zúžila se jen na rozhodování (v nev. instanci) sporův urbánních a šlechtických (o uznání šlechtictví). Naproti tomu náležela jí arc. justiční správa. V dotčených věcech uherských mohl král vydávati platná nařízení jen jejím prostřednictvím a používal jí také při výkonu svých rezervátních práv (vydával z ní privilegia, donační a šlechtické listiny, jmenovací listy úředníkům, obsazoval skrze ní církevní benefícia atd.). Kromě toho

působila uh. dv. kancelář jako hodnověrné místo (*locus credibilis*) na způsob našich notářů. Za Marie Terezie upadla ve velikou závislost na tajné radě rak. (státním ministerstvem, *status ministerium*, 1741: 11), do níž přijati ke své vlastní žádosti i Uhři, resp. od r. 1760 v závislosti na státní radě.

Na sněmě z r. 1723 byla také nově organizována (ve čl. 97, 98, 101 a 102) zemská vládní rada po boku palatina jakožto král. místodržícího. Nové toto byrokraticky organizované dikasterium nazváno uherskou král. místodržitelskou radou (*consilium regium locumtenentiale hung., magyar király helytartó tanács*). Skládalo se pod předsednictvím palatina, resp. nejv. dv. a zem. sudí nebo tavernika ze 22 radů jmenovaných králem z praelátů, magnátů a rytířů po návrhu ostatních radů místodržitelských a z většího počtu sekretářů. (Nižší úřednictvo bylo zřizováno místodrž. radou samou.) Působnost místodrž. rady uherské vztahovala se od r. 1791 i na Chorvatsko-Slavensko (1791: 58), pročež bál stal se od té doby jejím členem. Pouze v l. 1767–79 měly chorvatské země svou vlastní místodrž. radu; před tím spravovány byly jen bánem. Sedmihradsko mělo svou zvláštní zemskou vládu (gubernium). Král, místodrž. rada uh. měla nezávisle na všech jiných úřadech spravovati Uherské království. Podle původního plánu neměla záviseti ani na uh. dv. kanceláři, ba ředitel kanceláře a dva sekretáři měli býti jmenováni ze členů místodržitelské rady, a ostatní úředníci kanceláře měli místodrž. radou býti dosazováni. To se však nestalo a místodrž. rada podřízena uh. dv. kanceláři. Práním národa nikterak nevyhovovala. Nejen proto, že byla organizována byrokraticky a členové její nebyli zodpovědní sněmu, nýbrž hlavně proto, že, jakmile započala svou činnost, byl poslán do jejích schůzí německý inspektor, jehož úkolem bylo jednak kontrolovati její činnost, jednak zpravovati radu o přáních panovníkových a vykonávati tak vliv na samostatnější její úředníky. Za krátký čas inspektor stal se osobou úplně rozhodující. Uh. rada místodržitelská vedla vrchní správu zemskou v záležitostech policejních, politických, školských, náboženských, národohospodářských a částečně i vojenských a finančních (v příčině ubytování a stravování vojska a kontribuce). Soudnictví a věci komorní byly ze správy její vyloučeny. Za Josefa II., který odstranil z místodrž. rady praeláty (referující o katolických a protestantských církv. věcech), bylo toto dikasterium r. 1785 spojeno s uh. dv. komorou, ale r. 1791 oba úřady zase odděleny a praeláti znova do místodrž. rady uvedeni. Ještě více než uh. dv. kancelář upadla v závislost na rakouské státní radě uh. místodrž. rada. Bylo tomu tak zvláště od r. 1765, když palatinát zůstal neobsazen a v místodržitelské radě rozhodoval saský kníže Albrecht, zeť Marie Terezie. Před ním měl v zemské správě hlavní slovo manžel Marie Terezie František Štěpán jako spolu-

pokud trval řád paulánů, býval i generál řádový členem sněmovny magnátů —; po levé straně palatinové seděli: judex curiae, chorvatský bán, nejv. tavernik a po nich ostatní říšští baroni podle anciennity, dále přešpurský vrchní župan (hradský hejtman), dva korunní strážcové, potom vrchní župané, a sice dříve dědiční a pak ostatní podle úředního stáří, a konečně magnáti neúřední (dědiční) a mezi nimi karlovecký metropolita a pravoslavní biskupové, rjecký guvernér a ablegát chorvatský. Vedle tohoto zvláštního voleného ablegáta chorvatského zasedali ve sněmovně horní i praeláti a magnáti chorvatští. Sedmihradsko mívalo své zvláštní sněmy, a ačkoli jeho dva praeláti (římskokatolický a řeckokatolický) a magnáti měli právo účastnit se sněmů uherských (v horní sněmovně), nepoužívali tohoto práva.

Předsedou sněmovny dolní byl král. personál a v jeho nepřítomnosti vicepalatin, resp. vicejudex curiae. Členy této sněmovny byli: 1. všichni soudci král. tabule (vicepalatin, vicejudex curiae, 4 protonotáři, přísedící jmenovaní králem i přísedící dosazení primasem) vyjímajíc dva praeláty, kteří zasedali ve sněmovně magnátů, 2. protonotář chorv., který zaujímal místo mezi členy král. tabule, a dva poslové chorvatští, 3. ablegáti sídelních i sborových kapitol, volení probostem a kapituláři, dále ti světské i řádové opati a probosti, kteří měli benefícia udělená král. donací. Kapitoly vysílaly většinou po jednom, některé po dvou ablegátů; 4. poslové komitátů, od r. 1681 vždy jen po dvou; 5. poslové inartikulovaných král. svob. měst; větší města vysílala po dvou, menší po jednom ablegátu; 6. zástupci svobodných distriktů: turopolský župan a ablegáti (po dvou) kraje kovářského, trojdistriktu Jazygův a Kumánů a distriktu hajduckého a měst Rjeka a Bakru; 7. zástupci nepřítomných praelátů, magnátů a magnatských vdov. Ablegáti komitátů voleni byli z majetkové komitátní šlechty v komitátních shromážděních. Také ablegáti absentium (viz čís. 7.) musili býti šlechtici.

Jak vidět, zasedali ve sněmovně magnatské jen vyšší praeláti a magnáti, kdežto ve sněmovně dolní zástupci nižší šlechty, nižší praeláti a zástupci měst. Zvláštností uherského sněmu bylo, že zastoupena byla na něm i exekutiva, resp. král. soud. V horní sněmovně zasedali říšští baroni a vrchní župané, v dolní sněmovně členové král. soudní tabule. Členové horní sněmovny zvaní byli k sněmování svolávacím listem královským (regales) ad personam; naproti tomu, pokud běželo o nižší šlechtu a města, resp. svobodné distrikty a nižší praeláty, zaslány byly regales komitátům, král. svob. městům, svobodným distriktům, kapitolám a konventům, jež pak volily ablegáty, dávaly jim pověřovací listy (credentiales) a instrukce, kterými ablegáti při hlasování měli se řídit, sice mohli býti odvoláni a místo nich poslání býti jiní. Poněvadž však instrukce týkaly se jen poměru mezi poslem a kommittentem, ne-

mělo jich dodržování neb nedodržování vlivu na platnost sněmovních usnesení. Nicméně ablegáti z obav, aby mandát jejich nebyl odvolán, drživali se velmi úzkostlivě daných jim instrukcí, a kdykoli nová situace vyžadovala nových poukazů, žádávali své kommittenty v obšírných písemných zprávách za instrukci novou. Tím se sněmovní jednání zdržovalo a mimo to zanašely se do něho často malicherné místní zájmy, které celkovému prospěchu byly jen na újmu. S druhé strany udržován byl v obyvatelstvu stálý styk se sborem zákonodárným a zákonodárné i politické otázky přetřásaly se v komitátech — neboť ty měly největší význam — právě tak jako na sněm, tak že komitátní sjezdy bývaly malými sněmky zrovna tak, jako tomu bývalo v sousedním Polsku. Vedle instrukcí dávány byly ablegátům i stížnosti (gravamina) a žádosti (postulata), jež měli na sněmích tlumočiti.

Regales vydávány byly dvorskou kanceláří uh. aspoň 6 neděl před zahájením sněmu, aby v té době mohli býti zvoleni ablegáti. Býval v nich uváděn i program sněmování, aby poslům mohly býti dány instrukce. Králové se obvykle sněmů neúčastnili, nýbrž posílali své zástupce (kommissaře).

Od r. 1543 stalo se zvykem jednati dříve o král. propositích, když však králové po jejich vyřízení sněmy rozpouštěli, usneseno na sněm r. 1618, aby se dříve jednalo o stížnostech a teprve pak o král. předlokách. Ale toho se nedbalo; králové dovedli vždy vymoci, aby se o jejich propositích jednalo buď výhradně aneb aspoň dříve. Nesněmovalof se dlouho. Zák. čl. 44. z r. 1649 usneseno, že sněmy nemají se protahovati ultra bimestre spatium; jsou však příklady sněmů až několikaletých (zejména sněm z r. 1832 až 1836). Usnesením každé sněmovny bylo původně to, co přijala nikoli major, nýbrž sanior pars. (Trip. III. 2 § 8.) K pravému hlasování, t. j. počítání každého hlasu dlouho ani nedocházelo, nýbrž kam se klono miněni přednějších osob, toho se drželi členové ostatní. Principu tohoto šetřil až do r. 1825 palatin arcikn. Josef jako praesident horní sněmovny, který přikládal větší váhu magnátům úředním než neúředním. Ve sněmovně dolní povstaly však ve příčině hlasování již v XVII. stol. spory mezi zástupci komitátů a měst. Ačkoli podle zák. čl. 1. z r. 1608 každé kapitole, každému ablegátu nepřítomného magnáta nebo vdovy a každému král. městu náležel jeden hlas (a podobně podle zák. čl. 29. z r. 1790—91 každému svob. distriktu), komitáty chtěly v XIX. stol. všechny ostatní ablegáty připravit o hlasy. R. 1825 podařilo se jim to pomocí lsti se zástupci měst. Od té doby až do r. 1843 všem městům dohromady — přes jejich protesty — přiznávaly jediný hlas (za trest, že města chovala se lhotejně k vládnímu absolutismu). Teprve r. 1843 přiznáno bylo stavu městskému 16 hlasů. Rovněž tak přiznávaly komitáty všem kapitolám jen jeden hlas.

Usnesení svá sdělovaly si sněmovny skrze zvláštní posly (své členy). Na čem se dohodly, to bylo písemně redigováno a ve společném sedění obou sněmoven (sessio mixta) veřejně přečteno, palatinem a primasem podepsáno a králi po dvorském kurýru, po případě deputaci ze sněmovny oznámeno. Když se o věci vyslovila uh. dv. kancelář, král oznamoval stavům své rozhodnutí, načež po případě obě sněmovny radily se znova o žádaných změnách. Schválili-li usnesení král, byla redigována definitivně ve formě t. zv. zákonných článků (artikulů) a opět veřejně přečtena, palatinem a primasem podepsána a poslána králi se žádostí za udělení sankce. Teprve potom publikována byla sněmovní usnesení jakožto decretum regni a odevzdána sněmovním ablegátům, aby je publikovali i v komitátech. — Od sněmu z r. 1790—91 (čl. 67.) stalo se obyčejem, že návrhy zákonů připravovaly zvláštní sněmovní výbory (regnikolární deputace). Byla-li usnesení obou sněmoven (nuntia) souhlasná, sepisována byla ve společném sedění repraesentace k panovníkovi a na jejím základě došlo pak způsobem právě uvedeným k sněmovním artikulům. Ve společných schůzích četly se také panovníkovy propozice, reskripty a odpovědi, konaly se volby palatina a dvou strážců koruny, byly podávány zprávy o pracích regnik. deputací.

Do působnosti sněmů uh. náleželo: do r. 1687 přijímání, resp. volba krále, od té doby pak jen korunování krále, volba palatina ze 4 osob kandidovaných králem, volba dvou korunních strážců, udělení indigenátu cizím šlechticům, inartikulování kr. svob. měst, povolování vojenské daně a zemské hotovosti, po zavedení rekrutýrky i povolování brančů, spolupůsobení při vydávání zákonův a j. Vedle účastenství v moci zákonodárné náleželo k nejdůležitějším právům sněmu povolovati resp. nepovolovati vojenskou daň ukládanou podle dvorů (portae) jen městům a sedlákům. Šlechta dovedla si uhájiti berní immunitu přes opětovné pokusy panovníků zavést všeobecné zdanění obyvatelstva, a to způsobem absolutistickým (beze sněmu). — Sněmy svolávány měly býti podle zák. čl. 3. (§ 4.) z r. 1563 každý rok, a kdyby nebylo možno, aspoň vždy ve dvou letech, podle zák. čl. 2. (§ 8.) z r. 1622 každý třetí rok. To opakováno v usneseních sněm. ve stol. XVII. a XVIII. a platiti mělo až do r. 1848, ač králové pravidla toho se nedrželi a svolávali sněmy po dlouhých letech.

Co se týče zákonodárné činnosti sněmův, usilováno o sepsání úplné sbírky zemského práva již od r. 1548 (čl. 21.). Návrh zv. Quadrupartitum přes opětovné žádání sněmu (1563: 30) nestal se však zákonem. Myšlenka, aby sepsán byl obecný zákoník, objevuje se ještě ve stol. XVII. a XVIII. Poněvadž však nebyla uskutečněna, nabylo Verbőczyovo Tripartitum (v. t.) autority zákona. Soukromou prací jest též sbírka uherských sněmovních usnesení (dekretův) a zákonných

předpisů od nejstarší doby až do novověku čili t. zv. Corpus juris hungarici (CJH.). Prvé vydání, uspořádané biskupy Zachar. Mossóczyem (Rohošnikem) a Mik. Telegdim r. 1584, obsahuje zákonné předpisy až do r. 1583. V XVII., XVIII. a XIX. stol. bylo CJH. mnohokrát vydáno, vždy s usneseními sněm. až do poslední doby. Poslední vydání z r. 1902 sahá však jen do r. 1830. Také v CJH. bylo Tripartitum počínajíc r. 1628 uveřejňováno.

10. Komitáty a svobodné distrikty. Komitátní samospráva vyvinula se úplně teprve v době habsburské. Bylo to přirozeným následkem tehdejších neklidných poměrů. Za stálých válek s Turky a při nedostatečných prostředcích zemské správy panovala v zemi značná nejistota. Poněvadž ke svolání sněmů často nebylo ani času, spojovalo se mnohdy několik sousedních komitátů za účelem sebeobrany a zejména svolání částečné zemské hotovosti (insurrectio particularis), ba stávalo se, že šlechta jediného komitátu musila býti svolána do zbraně. Vedle toho komitáty musily se starati o sebrání vojenské daně, o plnění robot ve prospěch vojska a o rychlé a přesné provádění všech sněmovních usnesení, což bylo nemalým obtížením šlechtického i nešlechtického obyvatelstva komitátního. V době těchto velikých břemen vyvinula se také značná práva komitátních sjezdů (kongregací). Šlechta shromážděná na těchto sjezdech vykonávala prostřednictvím svých ablegátů veliký vliv na zákonodárství a kromě toho kontrolovala veřejnou správu tím, že proti neústavním nařízením vlády remonstrovala, po případě plnění jich odpírala, mohouc se odvolávati na zmíněný již zák. čl. 33. z r. 1545. Pokud kde ještě zbyl z dřívější doby obyčej, že i nešlechtici se účastnili komitátních sjezdů, v XVI. a XVII. stol. úplně vymizel. Jen málo bylo lidí, hlavně zámožní šlechtici, kteří měli čas a jmění, aby mohli docházeti na komit. kongregace. Zvána byla na ně sice i města jakožto kolektivní šlechtické osoby, avšak význam jejich naproti šlechticům byl malý. Takovýmto způsobem komitáty proměnily se v obce výhradně šlechtické i tam, kde tak dříve nebylo. Veliká změna stala se i s úřednictvem komitátním. Podle někdejší zákonné praxe vrchní župan ještě před nastoupením úřadu přísahal králi. Za nepokojů v době Ferdinandově přestali však vrchní župané konati úřední přísahu, chtějíce míti volné ruce jak vůči králi tak vůči obyvatelstvu. Král žádal na nich sice bezpodmienečnou poslušnost buď ve jmenovacím listě nebo v úřední přísaze, když však komitáty viděly, že vrchní župané provádějí i nezákonná nařízení králova, žádaly, aby přísahali před komit. kongregací a zavazovali se k hájení zájmů komitátních. Vrchní županové pak pod záminkou, že nechtějí urazit žádnou stranu, nekonali vůbec úřední přísahy. Zák. čl. 38. z r. 1542 a 38. z r. 1552 zůstávaly pochybnost o tom, kde se má

přísaha konati, ale konečně vrchní županové povolili obecnému práni a konali přísahu před komitátní šlechtou. V XVI. stol. změnil se také poměr mezi vrchním županem a podžupanem. Ještě jen krátký čas byl podžupan ve smysle zák. čl. 2. z r. 1504 dosazován vrchním županem ve srozumění s komitátní obcí, až konečně r. 1548 (čl. 70.) byl volen jen komitátem (což potvrzeno zák. čl. 56. z r. 1723); vrchnímu županovi náleželo pak jen právo potvrdit zvoleného. Od té doby podžupan stal se hlavou komitátního úřadnictva, kdežto vrchní župan zůstal vládním orgánem repraesentujícím krále a kontrolujícím komitátní samosprávu. Příčinou této změny nebyla jen snaha, aby komitátní správa dostala se do rukou na vládě nezávislých, nýbrž i potřeba, aby v takových komitátech, kde v době habsburské přes zákaz z r. 1504 (zák. čl. 3.) znova se vyvinula županství dědičná, avšak dědičný župan byl zaneprázdněn, nemocen, příliš star nebo příliš mlád, vedl komitátní správu nějaký zástupce. Králové zřizovali sice v takových případech své úředníky (administrátory, gubernátory, *comites interinales*), avšak stavové volili si raději podžupany, a to pak se stalo pravidlem. V době zrušení ústavy za Leopolda I. (1673—87) byly komitáty ponechány, ale jen jako orgány místní správy zeměpanské. Teprve r. 1687 obnovena jejich dřívější působnost, ale komitáty neměly moci, aby ji vykonávaly. Nově upravují se komitátní orgány zák. čl. 56.—58. z r. 1722—23. Vrchní župan má trvale sídliti v komitátě a každé tři roky dít obnovovati úřednictvo (*sedes restauratoria*), při čemž má právo navrhnouti kandidáty, volba však náleží stavům komitátním. Za Karla III. komitáty domáhaly se, aby voleni byli dva podžupani. Po vyd. zák. čl. 15. z r. 1729 stalo se to obyčejem. Josef II. nař. z 2. dub. 1785 komitátní organizaci změnil a rozdělil zemi podobně jako kdysi Leopold I. na 10 krajů s krajskými hejtmány (administrátory, kommisari) v čele. Vrchní županové spravovali nyní několik komitátů, a to jeden jako řádní županové, ostatní jako administrátoři nebo král. kommisari. Podžupany jmenoval nyní panovník sám, ostatní úředníci dosazováni byli král. kommisari. — Kongregace, jež podle tohoto nového nařízení ještě se připouštěly, zakázány úplně r. 1786. Komitátní organizaci změnil Josef II., aby jednak zamezil protesty komitátních kongregací proti svým neustávním opatřením, jednak aby proměnil komitátní samosprávu ve správu zeměpanskou. Doba královských administrátorů vrátila se ještě za Františka I. a Ferdinanda V. Ale i tuto nepřiznivou dobu přečkaly komitáty, jako přečkaly všechny dřívější četné pokusy o zavedení absolutismu. V bojích o ústavu dobyly si neméně zásluh než uherské sněmy, ba staly se baštou uherského konstitučního života právě v těch dobách, kdy sněmy svolávány nebyly, ač na druhé straně byly zase ohniskem reakce. O odpor zpátečnické, nevzdělané a svrcho-

vaně egoistické šlechty uherské lámaly se všechny pokusy o ústavní reformy.

Orgánem usnášecím, jakými sněmíkem, byly v komitátech obecné sjezdy čili generální kongregace (*kögrűlések*), shromáždění veškeré komitátní šlechty (na rozdíl od kongregací partikulárních [*kisgyűlések*], k nimž se dostavovali v náležitých potřebách netpřích odkladu jen šlechtici sídlící blízko střediska komitátní správy). Konaly se obyčejně 4krát do roka. Jednalo se na nich o všech politických a hospodářských věcech komitátu, rozvrhovala se tam státní (vojenská) daň na obce, stanovily se náklady komitátní správy (na úřednictvo, budovy, silnice, mosty atd.), resp. ukládala se t. zv. daň domestikální (*háradó*), k níž přispívali i sedáci, vydávala se tam v mezích zákonů místní statuta, konaly se volby sněmovních ablegátů (bez kandidování se strany vrch. župana), dávaly se jim instrukce, sestavovaly se stížnosti a postuláty, volilo se tam i komitátní úřednictvo (magistrát), a to po kandidování se strany vrch. župana, atd. Kom. kongregace svolávala a na nich předsedal vrchní župan nebo administrátor, a nebylo-li jich, podžupan. Hlavou komitátní samosprávy byl prvý podžupan (*vicecomes, alispán*), vedle něhož jako řádného (*ordinarius*) byl ještě druhý podžupan mimořádný (*substitutus*). Podle počtu okresů (*processus, járás*), na něž byl komitát rozdělen, byli v komitátě 2, 3 nebo 4 slůžní (*judices nobilium, szolgabírák*) a podslůžní, kteří oznamovali v okrese vesnickým představeným nařízení místodržitelé rady a komitátu, vedli politickou a policejní správu a konali s jedním komitátním přísežným přísedícím (*jurassor, t. j. juratus assessor, eskűt*) soud. Kromě toho byl v každém komitátě jeden nebo několik fiskálů (*főügyészek*) a podfiskálů (*alügyészek*), kteří byli jednak veřejnými žalobci, jednak zástupci chudých jakož i sedlákův utiskovaných od vrchnosti. Kontribuci vybíral generální perceptor (*gen. pénztárnok*) s podřízenými partikulárními perceptory. Důležitou osobou byl dále komitátní notář (tolik jako sekretář, *jegyző*) a několik vicenotářů. Dohled nad činností uvedených i jiných kom. úředníků vykonával vrchní č. hlavní župan (*supremus comes, főispán*), jehož povinností bylo bděti nad tím, aby kom. magistrát plnil nařízení vyšších státních úřadů a aby nepřekračoval meze samosprávy. — Komitáty měly také své zvláštní soudy, z nichž hlavním byla sedria (*sedes judiciaria, megyei törvényszék, v. t.*).

Podobnou správu jako komitáty měly distrikty Jazygů a Kumánův a distrikt šesti hajdukých měst. Kumáni měli tyto usnášecí orgány: a) generální kongregace, jichž se účastnili zletilí Kumáni všech tří distriktů pod předsednictvím vrchního kapitána. Pojednávalo se tu o politických, hospodářských a jiných záležitostech všech tří distriktů, volilo se centrální, t. j. společné úřednictvo pro celý trojdistrikt, jakož i ablegáti na

sněm; b) partikulární kongregace konané v každém ze tří distriktů za účelem projednávání distriktních věcí a volby distriktního kapitána a jeho přísedících. Vrchním soudcem Jazygův a Kumánův byl palatin, který v osobě vrchního kapitána zřizoval si svého zástupce a mohl mu ustanoviti i substituta. Od vrchního kapitána šlo odvolání k palatinovi. Palatin kandidoval také úřednictvo, a to centrální i distriktní.

I distrikt šesti hajdukých měst měl své generální kongregace, k nimž se dostavovali hajdukové usazení v oněch městech, aby jednali o společných věcech, volili úřednictvo distriktu a sněmovní ablegáty. Kongregace svolávala a na nich předsedal vrchní kapitán jmenovaný králem, který byl zároveň předsedou distriktního soudu. Úřednictvo bylo dvojí: pro celý distrikt a pro jednotlivá města. Od soudu těchto měst šlo odvolání k soudu distriktnímu, odtud ke králi. tabuli.

11. Městská samospráva uherská nevykazuje mnoho odchylek od městské samosprávy v jiných státech. Orgány jejími jsou vnitřní rada (*belső tanács, der innere Rath*) a vnější rada (*külső tanács, der aussere Rath, die Genantschaft*) čili volená obec (*die erwählte Gemeinde*). Vnitřní rada skládala se z purkmistra (*polgármester*), městského soudce (rychtáře, *jőbíró*), kapitána čili městského hejtmana (*kapitány*) a podle počtu obyvatelstva ze 4—12 radů čili senátorů (*tanácsnokok*). Purkmistr vedl politickou a hospodářskou správu v menších věcech sám, v důležitějších však jen společně s celou radou. Městský hejtman měl na starosti policii a exekutoval usnesení rady. Také městský soudce podobně jako purkmistr musil ve všech důležitějších sporech souditi jen s radou. Vnější rada, zastávající v městě totéž místo jako v komitátě kongregace, skládala se podle velikosti měst ze 36—125 měšťanův a sama se doplňovala. Hlavní její činnost záležela v každoroční volbě purkmistra, soudce a ostatních městských orgánů vyjímajíc senátory, kteří byli voleni doživotně právě tak, jako členové vnější rady; kromě toho podávala dobrá zdání v policejních a hospodářských věcech, schvalovala všechno, co se týkalo privilegií, statkův, účtův a důchodů městských a konečně volila i sněmovní ablegáty a dávala jim instrukce. Předseda její slul přímluvcem (*Vormund, tribunus plebis, szászólo*). Podobně jako komitáty měla i města četné úřednictvo.

12. Stavové. I v tomto období setkáváme se se čtyřmi politickými stavy, praeláty, pány, rytíři a městy. Praeláti zůstali prvním stavem přes to, že až do polovice XVII. stol. šlechta byla většinou protestantská. Jakožto držitelé rozsáhlých statků požívali v zemi týchž práv jako šlechta a měli vliv nejen na sněmích, nýbrž i v exekutivě (u dvorských i zemských úřadů). Pouze z praesidentství dvorské komory uh. a z úřadu strážce koruny byli vyloučeni, a vrchní županství, jež bývalo dříve v rukou biskupů, zůstalo od

konce XVII. stol. spojeno jen s 9 praelaturami. Primas uherský (arcibiskup ostřihomský) byl přední osobou v zemi. Podle zák. čl. 15. z r. 1536 byla s jeho úřadem spojena hodnost nejv. kancléře. On korunoval krále, na sněmích mival první slovo, byl členem král. místodrž. rady a soudou sedmipanského, dosazoval do král. tabule dva přísedící atd. Také ostatní praeláti byli nejvlivnějšími osobami v zemi i u katolického dvora. Na beneficia byli dosazováni králem a papež je jen potvrzoval. Kapitoly sídelních a kollegijních (před r. 1777 existovavších) chrámů zároveň s některými (za Josefa II. zrušenými) konventy (kláštery) měly velikou důležitost jakožto archivy okolních šlechtických rodin. Požívajice důvěry národa (*loca credibilia*), spisovaly mimo to po způsobu našich notářů soukromé právní listiny (smlouvy, poslední pořízení, plné moci atd.) a vydávaly před králem a soudy úřední svědectví. Josef II. chtěl je zbaviti notářských funkcí, ale přes to zůstaly hodnověrnými místy až do nové doby. Za něho bylo zrušeno, jak známo, mnoho klášterův i v Uhrách.

Ve stavu panském nastaly nepatrné změny mezi říšskými barony, větší však mezi magnáty neúředními. Vrchní župan temešský přestal býti říšským baronem po bitvě u Moháče, poněvadž temešský komitát dostal se do rukou Turků. Podle zák. čl. 10. z r. 1687 přestal pak počítati se k říš. baronům vrchní župan (hradský hejtman) prešpurský. Za to přibyl k nim podle zák. čl. 6. z r. 1765 kapitán nově zřízené uherské tělesné stráže. Za Habsburků (již za Ferdinanda I.) udělováno bylo mnohým cizím rodinám uherské magnátsví. Poněvadž nastala obava, že noví magnáti z vděčnosti ke králi budou na sněmích hlasovati v duchu protiústavním, usneseno r. 1550 (zák. čl. 77.), aby král udílel indigenát jen se svolením sněmu, a kdyby v té době stavové nebyli shromážděni, aby si opatřil svolení uherských praelátů a magnátův, zasedajících v král. radě, a kdo takovým způsobem bude přijat za magnáta, aby přísahal, že bude poslouchati uherských zákonův a hájiti zemských svobod. Přísaha měla se pak vložiti do zvláštní knihy uh. dv. kancléře. Benátčané a Poláci byli podle zák. čl. 32. z r. 1486 vyloučeni z nabývání statků v Uhrách, a tedy i z indigenátu, což trvalo až do r. 1827. Později žádala se za udělení indigenátu zvláštní taxa (1687 : 26) pro zemskou pokladnu (*cassa regnicolaris*) a mimo to (1604 : 19) inartikulace, t. j. zápis do sněmovního usnesení. Dotčené taxy, jež na sněm r. 1741 (zák. čl. 41.) a pak znova r. 1827 (čl. 37.) zvýšeny, bývaly jediným fondem stavovské zemské pokladny. Za Habsburků bývaly uherským magnátům udělovány také šlechtické tituly římsko-německé: kníže a hrabě. Všichni ostatní magnáti, kteří nebyli ani knížaty, resp. vojvodý (*herczeg*), ani hrabaty (*gróf*), užívali od konce XVII. stol. titulu *baro*. Do té doby titul tento v užívání nebyl, ač členové stavu panského latinsky

všichni se nazývají barones. Před r. 1848 bylo v Uhrách jen 13 rodů knížecích — a z nich pouze tři maďarské: Eszterházy, Batthyány a Pálffy —, 100 rodů hraběcích a 86 baronských. (Nižší šlechty bylo 1 mil., měšťanův asi 1,800.000, poddaných sedláků na 12 mil.) K udržení lesku magnátských rodin povoleno bylo zák. čl. 9. z r. 1687 zakládání fideikommissů, kteréžto právo rozšířeno sněmem z r. 1723 (zák. čl. 50.) i na rytířstvo.

Na ochranu drobné šlechty vydávány v XVI. stol. rozličné zákonné předpisy. Tak zapovídal sněm r. 1546 (čl. 21.), aby mocní pánové neutiskovali chudších šlechticův a nečinili z nich své sedláky. Zák. čl. 41. z téhož roku osvobození od městských dávek a městských soudů ti šlechtici, kteří byli nuceni utíkat se před Turky do měst. Mnohokrátě opětována sněmovní usnesení, že věci dovožené od šlechticů pro jejich vlastní potřebu jsou prosty cla. V XVIII. stol. na několika sněmích přetřásána otázka, lpí-li daň na pozemku či na osobě. Drželoť mnoho armalistů selské statky, a tu vznikla pochybnost, mají-li tyto chudí šlechtici platit daň jako jiní sedláci. (Již v XVI. stol., 1542: 15, 1548: 25, ukládána daň kurialistům.) Teprve zák. čl. 8. z r. 1741 rozhodnuto ve prospěch této chudé šlechty, že daň lpí nikoli na půdě, nýbrž na osobě (totiž nešlechtické), ba tímto zák. článkem dekretována navždy berní immunita šlechty, tak že napříště nemělo se na sněm ani jednati o zrušení této šlechtické výsady, což nevdalo Josefovi II., aby nežádal daně i na šlechticích. Podobně jako v Polsku (a někdy i v zemích českých) byla i v Uhrách prostá (nižší) šlechta stavem početná tak silně, že tvořila 5% veškerého obyvatelstva. Tím se vysvětluje, že bylo jen málo šlechticů zámožných; dalekou většinu tvořili nuzní šlechtici («bocskoros»), kteří neměli sice vlastního zájmu na vedení politických záležitostí, ale přes to byli v komitátních sjezdech výborným — úplatným — materiálem pro bohatší ctižádostivce. Za jídlo a pití sháněli se v Uhrách ode dávná političtí přívrženci.

Počet prostých šlechticů značně byl rozmnožen na poč. XVII. stol., když kníže Bocskai r. 1605 povýšil za šlechtice tlupy dobrodruhů, t. zv. svobodné hajduky (pěši), kteří mu pomáhali v boji proti císařskému vojsku, a udělil jim většinu nynějšího jejich území. Tehdy bylo oněch hajduků 9254, a roku následujícího uděleno podobným způsobem šlechtictví hajdukům jízdným. Území jejich stalo se jakousi vojenskou hranicí mezi Uhami a Sedmihradem a náleželo částečně k oběma zemím. Z osad jim udělených utvořen byl později po několika výměnách území svobodný hajducký distrikt, r. 1876 pak po zaokrouhlení nynější hajducký komitát. I když se usadili, hajdukové podrželi svou vojenskou organizaci, tak že kapitán byl hlavou jejich civilní správy. V bojích o politickou a náboženskou svobodu stávali na straně povstalců. Ve vojsku

Tökölyho a Rákóczyho tvořili jádro kuruců. Privilegia udělená jim Bocskaiem byla potvrzena na sněmích z r. 1613, 1618 a v korunovacích diplomech pozdějších králů (jmenovitě Ferdinanda II. 1622: 2, cond. 16), na posledy pak zák. čl. 25. z r. 1791, ve kterém roce (zák. čl. 29.) zároveň hajduckému distriktu uděleno právo vysílati do dolní sněmovny dva zástupce. Nicméně nebyli privilegováni hajdukové jednotlivě uznávání od ostatní šlechty za šlechtice; šlechtictví přiznávalo jen všem dohromady (distriktu). Bocskaiovské privilegium zavdávalo později podnět ke sporům. Poněvadž v něm nebylo přesně ustanoveno, kteří jednotlivci jsou svobodnými hajduky, osobovalo si mnoho obcí a ještě více jednotlivců svobodné hajductví, a nejen se vytahovali z vrchnostenské jurisdikce, nýbrž přijímali i zběhlé sedláky. Následkem toho stěžuje si šlechta na několika sněmích na takové obce i jednotlivce.

Král. svob. města dostala se do četných sporů se šlechtou. Příčinu k nim zavdala šlechta, jež na svých statcích zřizovala četná «suchá myta» a donucovala lid, aby užíval jen cest, kde byly takové mytnice. Osmnáct sněmů marně proti tomu protestovalo. V odvetu města vylučovala Maďary a Slovany nejen z úřadů, nýbrž nechťela ani trpěti, aby v městech bydlili. To zapovídané na sněmích r. 1608 (čl. 13.) a 1613 (čl. 40.). Třenicí stavovské rostly, když král spadlé naň šlechtické statky prodával městům. I to zapověděno na sněmích r. 1542 (zák. čl. 33. § 2) a 1608 (a. c. zák. čl. 6. § 5). Šlechta viděla také nerada, že králové rozmnožovali počet měst. Proto v zák. čl. 17. z r. 1687 právo povyšovati města za města královská prohlášeno za právo komitátní. Přes to však přiznáno mnohým městům v XVIII. stol. právo čtvrtého stavu (1715: 107—109 Szegedinu, Debrecínu a Szatmár—Nemeti; 1751: 27 Rábu, Komárnu, Novému Sadu a Zomboru; 1790—91: 30 Temešváru, Subotici, Požeze a Karlovci; čl. 4. a 27. z r. 1807 Rjece a Bakru). V samotných Uhrách bylo před r. 1848 přes 40 měst (43), v Chorvatsko-Slavonsku 7, v t. zv. «Uherském» Přímoří 2 (Rjeka, Bakar). Ačkoli počet měst velmi vzrostl, váha jejich ablegátů na sněmě úplně poklesla, když od r. 1825 až do r. 1843 všem dohromady přiznávan pouze jediný hlas.

Postavení obdobného král. svob. městům nabyli v XVIII. stol. Kumáni. Za doby tureckého panství v XVII. stol. organizovali se spolu s obcemi blízkého Podunají v t. zv. «selské komitáty» a měli své vlastní úřednictvo i soudy. Po vypuzení Turků musili se podříditi pravidelné organizaci země a náleželi tak jako dříve ke koruně (*peculium S. Regni Coronae*). R. 1702 prodal však Leopold I. Jazygii a Velkou i Malou Kumanii Něm. rytířům. Stavové protestovali proti tomu, poněvadž korunní panství jsou nezcižitelná. Když r. 1730 trhovná cena Něm. rytířům vrácena, Kumanie dostala se zástavou pešťské invalidovně. Konečně dovoleno Ku-

mánům vykoupiti se ze selského poddanství. Tak nabýli někdejší svobody, kterou jim r. 1745 potvrdila Marie Terezie. S nově vykoupnými výsadami oživila opět jejich vojenská povinnost. Privilegované postavení Kumánů schváleno bylo i na sněmě («regulace» z r. 1751). Soukromoprávní výsady jejich zůstaly v platnosti až do r. 1851. R. 1791 (zák. čl. 29.) nabýl trojdistrikt jazygokumánský práva vysílati své dva ablegáty do dolní sněmovny.

13. Sedláci. Stěhovaci svoboda odňatá sedlákům r. 1514 (zák. čl. 14.) byla jim zák. čl. 26. z r. 1547 vrácena, avšak zák. čl. 32. z r. 1548 opět na čas podmínečně zrušena, zároveň však vyměřena pevně jejich břemena a upraven jejich poměr k vrchnostem (1548: 33—41; znova 1553: 11—14). Znova zaručeno jim právo volného odchodu zák. čl. 27. z r. 1556, ale ve skutečnosti zůstali připoutáni k půdě až do Josefa II. Jako v jiných zemích dynastie počala i v Uhrách ve stol. XVIII. ujímati se sedláků. R. 1723 nařízeno úředníkům, aby bděli nad tím, aby vrchnosti neukládaly sedlákům břemen větších, než stanoveno v urbářích. Marie Terezie zavedla r. 1767 z absolutní moci prozatímná urbární pravidla, kterými ulehčila břemena poddaného lidu selského. Pravidla tato potvrzována opětovnými sněmovními usneseními počínajíc od r. 1790/91 (zák. čl. 35.) a zůstala v platnosti až do r. 1836, kdy zaveden urbář definitivní. Nevollnictví selské (*perpetua colonorum servitus, örökös jobbágy-ság*) zrušil a stěhovaci svobodu sedlákům vrátil Josef II. r. 1785. — Postavení sedlákův uh. bylo žalostné. Sedlák musil pracovati pro sebe i pro svou vrchnost a při tom nesl všechna veřejná břemena: platil kontribuci, ačkoli musil sloužiti ve vojsku, platil myta, ačkoli sám stavěl a spravoval cesty, jeho nákladem vydržování byli komitátní úředníci a sněmovní ablegáti, ač sedlák neměl práva ani na úřady, ani přístup ke sněmu. Naproti tomu šlechta, jež neplatila žádných daní a nenesla žádných veřejných břemen, požívala největších politických práv.

14. Poměr Chorvatska k Uhrám. Měl-li již v předešlém období svazek uhersko-chorvatský některé základy reální unie, vyvíjela se v době habsburské unie čím dále tím obsáhlejší. Pokoušela se o to především dynastie, která z několika dosti komplikovaných státních celků chtěla učiniti dříve jednotky prostší, aby se jí pak sjednocovací a unifikující dílo snáze dařilo. Tak jako stát Český a země Rakouské, skládal se i stát Uherský z několika zemí se zvláštní správou; ve státě Uherském byla však komplikace mnohem větší, poněvadž země Chorvatské byly samostatným královstvím, jež spojeno bylo s královstvím Uherským původně jen v unii personální. Centralisování se panovníkům v Chorvatsku dosti dařilo. Země sama sebou nepatrná octla se většinou v rukou tureckých, a malý zbytek její byl co do správy rozdělen. Jen menší jeho část spravována

byla bánem společně se stavy shromažďujícími se na sněmích, kdežto většina byla organizována a spravována vojensky, t. j. neústavně, absolutisticky a centralisticky cizími generály a důstojníky podřízenými styřské a později vídeňské dvorské radě vojenské. Stavové chorvatští byli takto proti centralismu a absolutismu vycházejícímu od dynastie bezmocni, ba viděli v něm časem pro sebe i nemalý prospěch. V poměru k Uhrám sami se snažili, aby nabýli výhod uherské ústavy. Již za Ludvíka I. podařilo se jim dosáti toho, že šlechta chorvatská byla srovnána v právech se šlechtou uherskou. Z přátelských stykův oboji této šlechty jednak na dvoře panovníckém, jednak v úřadech a ve vojsku vyvinulo se jednotné právo obyvatelské pro šlechtu všech zemí koruny sv. Štěpána. «Uhry» nebyli pak už jen příslušníci uherští a Sedmihradané, nýbrž i Chorvaté. Ponejprv dovidáme se o tom sice teprve ze sněm. usnesení z r. 1492, zák. čl. 9. a z Verbóczyova Tripartita I. 11 § 3, avšak není to patrně novota, nýbrž starobylé právo obyčejové. (Vedle tohoto společného indigenátu uherského Chorvaté měli ještě svůj užší indigenát chorvatský.) Jednotné právo obyvatelské neznamenal arci ještě, že Chorvatský stát pozbyl své samostatnosti, nýbrž byl to jen společný právní institut, který byl zrovna tak uherský jako chorvatský, ale nemohlo se mluvit už jen o unii personální. Horší bylo pro chorvatskou nezávislost v oboru soudnictví to, že nad soud bánův vyšinul se již v předešlém období soud dvorského sudí královského. Připustili král chorvatský odvolání z rozsudku svého náměstka, bána, měl o něm rozhodnouti sám a nikoli odevzdati rozhodnutí do rukou soudce jiného království. Již na samém sklonku doby Arpádovské vyvinul se také pro oba státy společný vyšší soud práva městského, soud taverníkovský, od něhož později šlo odvolání k soudu personálovu. Jak viděti, byly tu tedy již před Habsburky jisté základy reální unie, ale užší svazek mezi oběma královstvími počal se vyvíjeti teprve od pol. stol. XVI., když Chorvaté trvale začali docházeti na uherské sněmy, a zvláště od století XVIII., když i v exekutivě a v soudnictví království Chorvatsko-slavonské podřízeno orgánům uherským. Společné sněmy uhersko-chorvatské trvaly po celá tři století, od r. 1548 až do r. 1848. Chorvatsko-Slavonsko bývalo na nich zastupováno zvláštním zemským poselstvem (*nuntii, oratores, ablegati regni, poklisari*), voleným ze sněmu chorvatského a opatřovaným instrukcemi podobně jako ablegáti uh. komitátů, měst a svobodných distriktů. (Král. svob. města chorv., záhřebská a đakovská kapitola jakož i tři dolnoslav. županije vysílaly však na společný sněm své zvláštní zástupce.) Veliký byl však rozdíl mezi ablegáty uherské šlechty a měst a mezi ablegáty chorvatsko-slavonské šlechty. Nevystupovali na uherském sněmě jako jednotlivci, nýbrž kole-

tivně jako zástupci jiného politického národa a jiného království. Proto nemohli být majorisováni ostatními sněmovníky, byť i počet jejich byl pranepatrný. Bývali v dolní sněmovně jen dva chorvatští nunciové a ve sněmovně horní od r. 1625 jen jeden. Kdykoli běželo o usnesení, jež by se bylo přičilo zvláštním právům a svobodám království Chorvatského, bylo povinností chorvatských ablegátů protestovati (*cautelam interponere*) proti takovému usnesení jednak ve sněmovním deníku, jednak skrze bána u panovníka, čehož oni svědomitě dbali. A nejen to, ablegáti chorvatští musili o své činnosti a usneseních sněmu uherského podávat zprávy sněmu chorvatskému, který usnesení a buď schvaloval nebo mēnil nebo vykládal, nebyla-li jich stilisace úplně jasná a mohla-li vzejti pochybnost o svobodách chorvatských. V té příčině nelíšily se uherské sněmy za Habsburků mnoho od generálních sněmů českých, jichž se stavové zemí přivtělených ke koruně České účastnili s obmezenou plnou mocí jen za tím účelem, aby svým domácím sněmům o společném jednání referovali. (České sněmy generální byly arcí institucí jen výjimkou a mimo to měly tu zvláštnost, že i sněm český býval na nich někdy zastoupen zvláštní delegací — ač jindy zasedal plně —, kdežto na společných sněmech uhersko-chorvatských bývalo zvláštním poselstvem zastoupeno vždycky jen Chorvatsko.) Kompetence těchto společných sněmů nebyla určena žádným společným zákonem, a proto záleželo vlastně jen na Chorvatech, které záležitosti chtěli uznati za společné. Neboť měli své vlastní zákonodárství, z něhož mohli podle své vůle více nebo méně ustoupiti zákonodárství společnému. A i kdyby sebe více věci byli připustili před společné zákonodárné fórum, nehrozilo jim z toho žádné nebezpečí, pokud sněm chorvatský sám rozhodoval o tom, které usnesení společného sněmu uhersko-chorvatského přijme nebo nepřijme. Tento stav změnil se po smrti Josefa II., když Chorvaté, zakouševše stejně jako Uhři tíhu absolutismu, necitlivě však v sobě pro budoucnost dostatečných sil k odporu, doufali v Uhřích najíti mocné spojení proti novým snahám absolutním a proto se na společném sněmě r. 1790—91 ve čl. 58 a 59 vzdali své autonomie jednak ve správě jednak ve financích. Podřídili se totiž dobrovolně králi. místodržitelé radě uherské do té doby, pokud Chorvatsko územně se nerozšíří a nenabude dřívějšího rozsahu, a projevíli souhlas s tím, aby na přístě kontribuce povolovala se nikoli na sněmě chorvatském, nýbrž na společném, být i odděleně od berně uherské. Bylo sice Chorvatům v zák. čl. 58, z r. 1790—91 vyhrazeno vlastní zákonodárství ve věcech, které se týkaly »municipálních práv« chorvatských, t. j. zemských svobod, tak že společný sněm uhersko-chorvatský měl jednati jen o věcech společných, ale veliký byl rozdíl mezi dřívější a nynější mocí tohoto společného sněmu.

Kdežto dříve ablegáti chorvatští vystupovali úplně samostatně a usnesení společného sněmu stávalo se pro Chorvaty zákonem teprve po přijetí s jejich strany, chorvatští ablegáti od r. 1790 pozbyli své samostatnosti a hlas jejich neplatil nic více než hlas každého jednotlivého ablegáta uherského. Svolil sněm chorvatský ve své instrukci dané r. 1790 chorv. ablegátům k tomu, aby na přístě na společném sněmě rozhodovalo se většinou hlasů, a připustil tedy majorisování svých ablegátů. Nemohlo být nešťastnějšího kroku než tento. Před r. 1790 nezáleželo mnoho na tom, zda jsou či nejsou přesně odděleny od sebe společné věci uhersko-chorvatské a pouhé věci chorvatské. V obou náleželo poslední slovo sněmu chorvatskému, měli-li Chorvaté novým usnesením být vázáni. Od r. 1790 rozhodovala však o společných věcech většina společného sněmu, a poněvadž nikde nebylo stanoveno, co náleží k věcem společným, vznikalo další nebezpečí, že sněm uhersko-chorvatský usurpuje si rozhodování i v »municipálních věcech« chorvatských, čímž autonomie chorvatská úplně pomine. Oč Uhři po staletí usilovali, vyplňovalo se po r. 1790 vlastním přičiněním Chorvatů. Země chorvatské klesly po r. 1790 na partes adnexae Uher, nemajíce de facto — byť ne de jure — vlastního zákonodárství ani vlastní správy. Sněm chorvatský, nyní už jen »glavna skupština« nebo »glavno spravište«, nikoli »zemaljski sabor«, byl jen shromážděním, na němž se volilo chorvatské poselstvo na uherský sněm a dávala se mu instrukce a na němž se po sněmě vyhlášovaly zákony. Uhři dosáhli konečně toho, co se jim na počátku stol. XVIII. ještě nepodařilo. Již tehdy činili útoky na chorvatskou ústavu, ale spor uhersko-chorvatský vyřízen byl konečně r. 1715 přece ve prospěch Chorvatů. Zák. čl. 120, z téhož roku ustanoveno: 1. že municipální statuta chorvatská (t. j. zákony) králem jednotlivě potvrzená nemohou napříště co do své platnosti bráti se v pochybnost, 2. i zákony potvrzené zák. čl. 66, z r. 1681 jen všeobecně mají se pokládati za platné, 3. která municip. statuta nebyla posud způsobem uvedeným potvrzena, ale jsou jako platná zachováána, a i na přístě by mohla v platnosti zůstat, mají během jednoho roku předložiti se králi k posouzení a potvrzení nebo neschválení, 4. která statuta by se teprve budoucně vydala, mají se předložiti králi ke schválení, kdyby se týkala královské moci nebo soudnictví. Tímto zák. čl. 120, z r. 1715, který náleží k základním zákonům chorvatským, jest způsobem nepřipouštějícím žádné pochybnosti uznáno neobmezené zákonodárné právo sněmu chorvatského. Právo toto v zásadě nepominulo ani zák. čl. 58, z r. 1790—91.

I v oboru exekutivy počalo se za králů habsburských v Chorvatsku centralisovati. Bán zůstal i v této době prvním zemským úředníkem, ale moc jeho víc a více obmezována, až podržien úřadům uherským. Jako

dříve svolával i nyní bán chorv. sněmy, kteréžto právo chtěl mu oduíti r. 1567 Maximilián II. a vyhraditi je sobě. K žádosti stavů zůstalo však při starém až do sněmu r. 1790, kdy ustanoveno (ve čl. 58.), že bán může svolati sněm jen »cum praevio annutu regio«. Nejdříve a nejvíce poklesla vojenská moc bánova. Po zřízení Vojenských Hranic bán zůstal jen velitelem (vrchním kapitánem) hraničářského vojska v t. zv. Vojenské Hranici Bánské (mezi Unou a Kupou) a mimo to vůdcem zemské hotovosti (insurrekce, *ustanaka*) chorvatské, kteréžto právo uznáno zák. čl. 66, z r. 1681, potvrzeným ještě v zák. čl. 5, z r. 1808. I po regulování Voj. Hranice Bánské Marie Terezie listem z r. 1750 ponechala chorv. stavům právo udíleti vrchní kapitanát, naděje se, že stavové budou vrchním kapitánem jmenovati vždycky bána, bání noví pak dala právo jmenovati důstojníky Hranice Bánské od podplukovníka níže. Plukovníci byli jmenováni královnou po návrhu bánové. Když byl r. 1578 arcikn. štyrský Karel jmenován vojenským náměstkem Rudolfovým v Chorvatsku a Slavonsku, bylo ustanoveno zák. čl. 15., aby jednal v dorozumění s báním, ale ustanovení toho dbáno nebylo. Poněvadž si bánové stěžovali na neustavní kroky vojenské správy a úřad jejich byl vůbec překážkou absolutismu, nebyvalo bánství v XVII. stol. obsazováno a do Chorvatska posíláni bánští místodržci (*locumtenentes banalis officii, banske časti namjestnici*). Také soudní moc bánova již v XVII. stol. klesala, tak že bylo potřebí chrániti ji proti soudcům uherským. (Srv. usnesení chorv. sněmu z r. 1660, kde stavové chorv. protestovali proti zák. čl. 44. uh. sněmu z r. 1659, načež vydali r. 1674 a 1676 vlastní zák. články, kterými se nedovoluje cizím soudcům jurisdikce v Chorvatsku.) Velikou ránu zadal soudní moci bánové sněm z r. 1723, kterým nově organizovaný bánský soud, t. zv. tabula banalis, podržien král. soudní tabulí uherské. I ve věcech vnitřní správy vyvážilo se nad bána uherské dikasterium, král. uh. dvorská kancelář, nově organizovaná r. 1723, a rovněž tak král. uherská komora byla společným uhersko-chorv. úřadem pro rezervátní finance panovníkovy. Již byla podržena také král. svob. města chorvatská ve věcech hospodářských.

Za těchto okolností měly pro chorvatskou ústavu nemalý význam sněmy chorvatské, jež podržely až do Marie Terezie svou dřívější působnost i váhu. Byly nejen sbory zákonodárnými, nýbrž vykonávaly i dvě nej důležitější práva v oboru správy: povolovaly

berni a brance. (Chorvatsko mělo svou vlastní od Uher různou finanční i vojenskou soustavu.) R. 1685 zřízen byl i zvláštní sněmovní šestičlenný výbor, bánská konference, jež společně s báním vedla zemskou správu, když nezasedal sněm. R. 1697 zavedeno jiné takové kolegium, consistorium regni, jež mělo se zabývatí hlavně záležitostmi finančními, avšak ještě téhož roku 1697 zrušeno. I bánská konference byla r. 1701 zrušena, ale obnovena zase r. 1731. — V XVIII. stol. králové snažili se o to, aby bána podržili místodrž. radě uherské. Když se to nepodařilo, zřídila Marie Terezie r. 1767 o své újmě (beze sněmu) aspoň zvláštní místodržitelskou radu chorvatskou (*consilium regium in regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, všece kraljevstva Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*), byrokratické dikasterium, kterým moc bánská značně byla obmezena. Chorvaté marně proti tomuto neústavnímu úřadu protestovali. R. 1779 byla sice místodrž. rada chorvatská zrušena, ale moc bánova tím nepovznesena, naopak r. 1790 Chorvaté sami podržili bána místodržitelské radě uherské. Za Marie Terezie zavedena r. 1757 v Chorvatsku také uherská komitátní správa se županijskými skupštinami (komitátními kongregacemi) a županijským magistrátem.

V řadě společných orgánů a institucí uherských a chorvatských důležité místo zaujímá společný zákon o trůnní posloupnosti, pragmatická sankce, schválená na sněmě z r. 1722—23. Ačkoli do tohoto sněmu Chorvaté měli svůj vlastní text pragm. sankce, přijali na zmíněném sněmě r. 1722—23 text pragmatické sankce uherské. Uvedeme-li ještě, že Chorvatsko má s Uhrami společné právo soukromé, vidíme, že mezi oběma zeměmi byl svazek co nejužší. Přes to však nekleslo Chorvatsko právně ani po r. 1790 na pouhou provincii uherskou. Důkazem toho jsou důležitá »municipální práva« chorvatská, jež stvrzována byla jednotlivými panovníky (1464: 13, 1492: 1, Articuli nobilium regni Slav. z r. 1492, čl. 1. a 8., 1600: 27, 1649: 33, 1681: 66, 1715: 120, 1723: 3, 1741: 8, 47 a násl.) a udržela se i po r. 1790. Více o těchto právech píše Kušević ve spisku přel. Žigrovičem, O samosvojnih pravih i pravilih kraljevinā Dalmacije, Hrvatska i Slavonije (Záhřeb, 1883) a Kukuljević Sakcinski, Die legitimen und historischen Rechte Croatiens und der Ausgleich mit Ungarn (2. vyd. t., 1883). Nejlepší výklad o státoprávním postavení Chorvatska a poměru jeho k Uhrám před r. 1848 i po něm podává Pliverić, Beiträge zum ungarisch-kroatischen Bundesrechte (Záhřeb, 1886).

-dic.